

Het Minderbroedersklooster te 's-Hertogenbosch

rapport 2095

X.J.F. Alma

Het Minderbroedersklooster te 's-Hertogenbosch

Een archeologische opgraving in de Dode Nieuwstraat

X.J.F. Alma

Met bijdragen van:

E. Esser
A. Griffioen
S. Ostkamp

Colofon

ADC Rapport 2095

Het Minderbroedersklooster te 's-Hertogenbosch. Een archeologische opgraving in de Dode Nieuwstraat

Auteur: X.J.F. Alma

In opdracht van: Maatschap Manna

Foto's en tekeningen: ADC ArcheoProjecten, tenzij anders vermeld

© ADC ArcheoProjecten, Amersfoort, oktober 2011

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

ADC ArcheoProjecten aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Autorisatie:

J. Dijkstra

ISBN 978-94-6064-086-5

ADC ArcheoProjecten

Postbus 1513

3800 BM Amersfoort

Tel 033 299 8181

Fax 033 299 8180

Email info@archeologie.nl

Inhoud

Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied	4
Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Algemeen	7
1.2 Archeologische en historische achtergrond	7
1.2.1 Het Minderbroederklooster	8
1.2.2 Confisatie van het klooster en herinrichting van het terrein	8
1.2.3 Geschiedenis van de onderzoekslocatie	9
1.3 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen	10
1.4 Opzet van het rapport	11
2 Methoden	12
3 Resultaten	13
3.1 Inleiding	13
3.2 Het Minderbroedersklooster: de oostvleugel van het klooster en de refter	13
3.2.1 Fase 1: De oostelijke kloostervleugel (13 ^e eeuw)	13
3.2.2 Fase 2: De refter (eind 14 ^e / 15 ^e eeuw)	18
3.2.3 Fase 3: De zijkapel van de refter (vanaf 1450)	19
3.2.4 Fase 4: Nieuwe kloostervleugel (eind 15 ^e – 16 ^e eeuw)	21
3.2.5 Tussentijdse verbouwingen in fase 3 of 4 en losse muurdelen	22
3.2.6 Samengevat	25
3.3 Afbraak van het klooster en grootschalige herinrichtingen	25
3.3.1 Afbraak van het klooster en herinrichting van het terrein in de 17 ^e eeuw	25
4 Vondstmateriaal	41
4.1 Aardewerk	41
4.1.1 Determinatie van het aardewerk volgens het Deventer-systeem	41
4.1.2 Conserveringsgraad van het aardewerk	41
4.1.3 Beschrijving van de bakseltypen	41
4.1.4 Aardewerkdeterminaties	42
4.2 Overig vondstmateriaal	45
4.2.1 Glas	45
4.2.2 Botmateriaal	46
4.2.3 Natuursteen	46
5 Synthese	47
5.1 Algemeen	47
5.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen	48
6 Conclusie	53
Literatuur	54
Lijst van afbeeldingen en tabellen	54
Bijlage 1. Featurelijst	56
Bijlage 2. Vondstenlijst	65
Bijlage 3. Detailfoto van het muurwerk F27b met daarin twee aanzetten van een gewelf	68
Verklarende woordenlijst	69
Afkortingen in de database	70

Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied

Provincie:	Noord-Brabant
Gemeente:	's Hertogenbosch
Plaats:	's Hertogenbosch
Toponiem:	Dode Nieuwstraat, Minderbroedersklooster
Kadastrale gegevens:	's-Hertogenbosch 6202
Coördinaten:	NW 149.093,5 / 411.156 ZW: 149.096,75 / 411.143,75 ZO: 149.116,25 / 411.143 NO: 149.116,5 / 411.162
Projectverantwoordelijke:	M.C. Houkes & X.J.F. Alma
Bevoegde overheid:	Gemeente 's-Hertogenbosch Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten Contactpersoon: Dhr. R. van Genabeek
ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer (CIS-code):	32296
BAM projectcode	SHMK
ADC-projectcode:	4108869
Complex en ABR codering:	Klooster (RKLO), Nederzetting (NX)
Periode(n):	LME / NT
KNA versie:	3.1
Geomorfologische context:	Onbekend
NAP hoogte maaiveld:	6,6-7,0 m +NAP
Maximale diepte onderzoek:	1m -MV
Uitvoering van het veldwerk:	1 t/m 16 december 2008
Beheer en plaats documentatie:	Depot BAM te 's-Hertogenbosch

Samenvatting

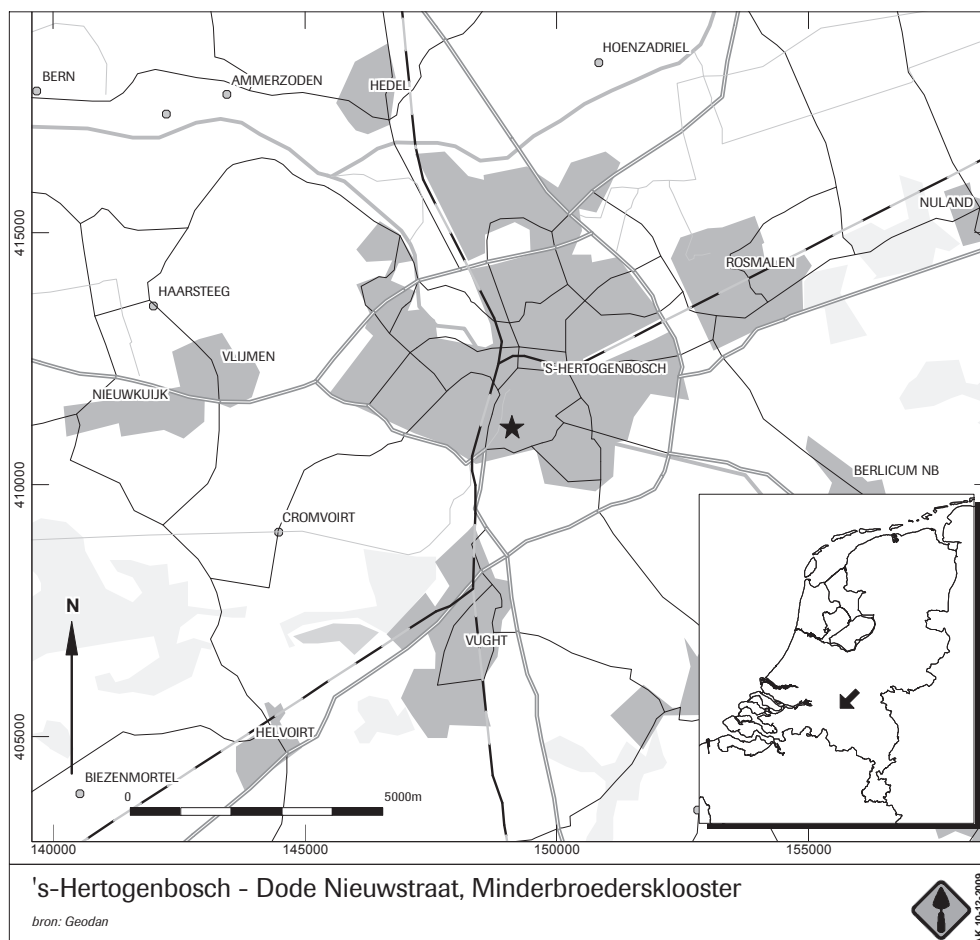
In opdracht van Maatschap Manna heeft ADC ArcheoProjecten een definitieve opgraving uitgevoerd in het plangebied Dode Nieuwstraat 27 te 's-Hertogenbosch. Aanleiding tot het onderzoek is geplande nieuwbouw op de locatie. Op basis van archeologische en historische informatie is bekend dat op de locatie restanten van het Minderbroedersklooster aanwezig zijn. Deze resten zijn een gemeentelijk archeologisch monument. Aan de bouw zijn beperkingen gesteld, waardoor er zo min mogelijk verstoringen zullen plaatsvinden. Doel van het archeologisch onderzoek was om de archeologische resten tot aan de maximale verstoringsdiepte te onderzoeken en documenteren.

Tijdens de opgravingen zijn de restanten van het Minderbroedersklooster aangetroffen. Dit klooster is in 1228 gesticht door de Franciscanen. Het oudst aangetroffen muurwerk betreft de oostelijke vleugel van het klooster dat uit de 13^e eeuw dateert. Uit latere periodes zijn de aanbouw van een refter (eind 14^e – 15^e eeuw), een zijkapel (tweede helft 15^e eeuw) en een nieuwe kloostervleugel (15^e – 16^e eeuw) aangetroffen. In de 17^e eeuw is het gehele kloosterterrein herontwikkeld na confiscatie van het klooster. Een deel van de bestaande kloostergebouwen op het onderzoeksterrein (de refter en de oostelijke kloostervleugel) is vermoedelijk intact gebleven, maar heeft wel een nieuwe bestemming gekregen. De voormalige refter lijkt wel ingrijpend verbouwd te zijn met een overwelfde kelder. Het terreindeel direct ten noorden van de refter is wel volledig heringericht. Zo heeft men er een nieuw pand gebouwd, nadat het terrein was opgehoogd. Voor de bouw van het nieuwe pand heeft men gebruik gemaakt van enkele nog bestaande kloostermuren. Het pand is in de 19^e eeuw opnieuw verbouwd en kort voor aanvang van het archeologische onderzoek gesloopt. De middeleeuwse zijmuur, onderdeel van de refter, is daarbij gehandhaafd en is opgenomen in de nieuwbouw.

Tabel 1 Overzicht van de verschillende (pre)historische perioden.

Periode	Tijd in jaren
Nieuwe tijd	1500 heden
Nieuwe tijd C	1850 heden
Nieuwe tijd B	1650 1850 na Chr.
Nieuwe tijd A	1500 1650 na Chr.
Middeleeuwen:	450 – 1500 na Chr.
Late-Middeleeuwen B / Late Middeleeuwen	1250 1500 na Chr.
Late-Middeleeuwen A / Volle Middeleeuwen	1050 1250 na Chr.
Vroege-Middeleeuwen D / Ottoonse periode	900 1050 na Chr.
Vroege-Middeleeuwen C / Karolingische tijd	725 900 na Chr.
Vroege-Middeleeuwen B / Merovingische tijd	525 725 na Chr.
Vroege-Middeleeuwen A / Volksverhuizingstijd	450 525 na Chr.
Romeinse tijd:	12 voor Chr. – 450 na Chr.
IJzertijd:	800 – 12 voor Chr.
Bronstijd:	2000-800 voor Chr.
Neolithicum (Jonge Steentijd):	5300 – 2000 voor Chr.
Mesolithicum (Midden-Steentijd):	8800 – 4900 voor Chr.
Paleolithicum (Oude Steentijd):	tot 8800 voor Chr.

Bron: Archeologisch Basis Register 1992

Afb. 1 Locatie van het onderzoeksgebied op de topografische kaart (Bron onder: gemeente 's-Hertogenbosch, afdeling geo-informatie). In rood omkaderd het onderzoeksterrein.

1 Inleiding

1.1 Algemeen

In opdracht van Maatschap Manna heeft ADC ArcheoProjecten een Archeologische Opgraving uitgevoerd voor het plangebied Dode Nieuwstraat 27 te 's-Hertogenbosch (afb. 1). De locatie was gedeeltelijk bebouwd en voor het overige deel in gebruik als parkeerplaats. De bebouwing is direct voorafgaand aan het archeologisch onderzoek gesloopt en het straatwerk verwijderd. Het terrein wordt herontwikkeld, waarbij een winkelpand en appartementen worden gebouwd. Deze bouwwerkzaamheden zouden in de grond aanwezige resten verstoren. Op basis van de status van het plangebied als Gemeentelijk Archeologisch Monument heeft de gemeente beperkingen gesteld aan de nieuwbouw, waaronder een beperkte maximale verstoringsdiepte van 1 m onder maaiveld. Daarnaast dienden aangetroffen archeologische resten zoveel mogelijk gespaard te worden bij de nieuwbouw. Het doel van het archeologisch onderzoek was om alle archeologische resten tot 1m onder maaiveld in kaart te brengen.

Op basis van archeologisch onderzoek in de directe omgeving van het plangebied was bekend dat op de onderzoekslocatie de restanten van het 13^e – 17^e-eeuwse Minderbroedersklooster aanwezig zouden zijn. Daarnaast werden bouwsporen vanaf de 17^e eeuw verwacht. Volgens de Archeologische Verwachtingskaart Binnenstad van 's-Hertogenbosch heeft het onderzoeksgebied de status van gemeentelijk archeologisch monument. Deze status is gebaseerd op de aanwezigheid van restanten van het Minderbroedersklooster, waaronder funderingsresten, vloeren en putten. Het klooster is het oudste en belangrijkste klooster van de stad geweest. Het is het enige klooster dat binnen de eerste ommuring heeft gelegen.

Het veldwerk is uitgevoerd van 1 tot en met 16 december 2008. Op 23 en 24 december 2008 en 21 januari 2009 zijn de laatste veldwerkzaamheden uitgevoerd. Gedurende de opgraving is het plangebied met een omvang van 270 m² onderzocht. Het onderzoek is uitgevoerd conform de richtlijnen van het Programma van Eisen (PvE), dat door R. van Genabeek is opgesteld.¹ Dit ontwerp is goedgekeurd door H. Meester van de gemeente 's-Hertogenbosch.

De vondsten en bijbehorende documentatie die tijdens de opgraving zijn verzameld, worden gedeponneerd in het Depot Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten te 's-Hertogenbosch.

Het veldteam bestond uit de volgende personen: M.C. Houkes (projectverantwoordelijke / medior archeoloog), X.J.F. Alma (medior archeoloog), J. Emo (veldassistent) en P. de Bruin (student Saxion College te Deventer). De graafmachine en machinist werden geleverd door de firma W.E.G. Barten B.V. Senior archeoloog was J. Dijkstra.

Het vondstmateriaal is bestudeerd door A. Griffioen en S. Ostkamp (aardewerk). Hun bevindingen zijn in de betreffende deelrapporten beschreven. Controle en coördinatie van documentatie en vondstverwerking is uitgevoerd door M. Dahhan en J.W. Beestman.

1.2 Archeologische en historische achtergrond

Bij eerder archeologisch en (bouw)historisch onderzoek in de omgeving van het huidige plangebied zijn de restanten van het Minderbroedersklooster teruggevonden. De belangrijkste informatie van deze onderzoeken zijn opgenomen in het Programma van Eisen van het huidige onderzoek en het boek *Van straet tot stroom*.² Op basis van deze eerdere archeologische en (bouw)historische onderzoeken werd op de onderzoekslocatie de restanten van het Minderbroedersklooster verwacht, en meer in het bijzonder de refter. Onderstaand is een overzicht weergegeven van de geschiedenis van het 13^e-eeuwse klooster en de herinrichting van het gebied in de 17^e eeuw, zoals bekend is uit de bovengenoemde onderzoeken.

¹ Van Genabeek 2008. PvE 's-Hertogenbosch Dode Nieuwstraat SHMK. Dd. 13 nov 2008.

² Van Genabeek 2008; Van Drunen 2006.

1.2.1 Het Minderbroederklooster

Het Minderbroederklooster is in 1228 gesticht door de Franciscanen. Het klooster was de eerste vestiging van de Franciscanen in Nederland. De locatie die de kloosterlingen door de Hertog van Brabant ter beschikking hadden gekregen, lag achter de Hertogelijke residentie aan de Pensmarkt (ten westen van de huidige huisnummers 20-24) en liep tot aan de eerste stadsmuur.

Op basis van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek is inzicht verkregen in de omvang en indeling van het klooster (afb. 2). Het kloostercomplex vormde een afgesloten geheel met toegangspoorten aan de oostzijde aan de Minderbroederstraat en aan de noordzijde aan de Karrenstraat. Aan de zuidzijde van het terrein lag de kloosterkerk. Van de oudste fase van de kerk is weinig bekend aangezien deze op een terrein lag dat al eerder diep is verstoord. Waarschijnlijk is men in 1258-1259 gestart met de bouw van een grotere kerk die in 1263 gewijd werd. Deze kerk was met 80 m lengte aanzienlijk van omvang. De kerk was driebeukig en had een éénbeukig koor. Nadat in het midden van de 14e eeuw de eerste stadsmuur haar functie verloren had en geslecht werd, is het kloostercomplex uitgebreid. Zo werd de kloosterkerk uitgebreid in westelijke richting tot over de Binnendieze. In de 15e of 16e eeuw wordt aan de noordzijde van de kerk een zijkapel aangebouwd.

Direct ten noorden van de kloosterkerk lagen de overige kloostergebouwen. Deze gebouwen waren om een kloosterhof met kloostergang gebouwd. De kloosterhof had afmetingen van 25 bij 24 m. Haaks op de kerk lag aan de westzijde de kloostervleugel met de representatieve ruimtes en een kapittelzaal. Haaks op deze vleugel en evenwijdig aan de kloosterkerk lag de vleugel met de slaapzalen en de refter (eetzaal). Uit het archief van de Tafel van de Heilige Geest is bekend dat de refter en slaapzalen in 1374-1375 zijn gebouwd.³

Eveneens na de ontmanteling van de stadsmuur vindt er een uitbreiding van het klooster plaats aan de noordwestzijde van het terrein. Hier wordt een kloostervleugel aangebouwd, haaks op de kloostervleugel met de refter. Voor de aanleg van deze vleugel is deels gebruik gemaakt van het muurwerk van de oude stadsmuur.

Vermoedelijk is het klooster ernstig beschadigd bij een stadsbrand in 1463. Hierna zullen er verbouwingen aan het klooster hebben plaatsgevonden.

1.2.2 Confiscatie van het klooster en herinrichting van het terrein

In 1629 wordt 's-Hertogenbosch veroverd door Frederik Hendrik. Hierdoor komt de stad definitief in Staatse handen. Deze overname van de stad had tot gevolg dat het Minderbroederklooster geconfisceerd werd. Na confiscatie is het kloosterterrein verkocht aan twee projectontwikkelaars om herontwikkeld te worden. Een groot deel van het kloostercomplex wordt in de jaren 40 van de 17^e eeuw gesloopt, waaronder de kloosterkerk, de kloosterhof en enkele van de overige gebouwen. Het terrein wordt opnieuw ingericht met de aanleg van een nieuwe straat, de Dode Nieuwstraat, die de Minderbroederstraat met de Karrenstraat verbindt. Tevens wordt de Minderbroederstraat verbreed. Op de plaats van de gesloopte kloostergebouwen worden in 1645 nieuwe huizen gebouwd. Enkele van de niet afgebroken kloostergebouwen krijgen een nieuwe functie als magazijn, woning of stal. Een ander deel van de voormalige kloostergebouwen krijgt een nieuwe functie als gevangenis en manege.⁴ Voor de nieuwe woningen worden subsidies verstrekt voor de stenen voorgevels.⁵ De panden hadden twee bouwlagen en een zolder. De huizen hadden een rechthoekige, ondiepe plattegrond met een onderkelderde, smalle uitbouw aan de achterzijde. Ook van de Dode Nieuwstraat is bekend dat door de projectontwikkelaars vier nieuwe panden werden gebouwd (op het huidige bouwblok Dode Nieuwstraat 3/5 t/m 19).⁶ Deze panden werden twee aan twee gespiegeld gebouwd. De huizen hadden een uitbouw en een binnenplaatsje. Het meest zuidelijk gelegen pand 3/5 was voorzien van een overbouwde gang die toegang gaf tot de achtergelegen erven van de panden aan de Pensmarkt.

---

3 Van Drunen, 247.

4 Van Drunen, 447-448.

5 Van Drunen, 450.

6 Van Drunen, 247-250.

Afb. 2 Reconstructietekening van het Minderbroedersklooster op grond van bouwhistorische en archeologische gegevens. De gearceerde delen zijn opgegraven en/of opgemeten. Bron: Van Drunen 2006, 47.

1.2.3 Geschiedenis van de onderzoekslocatie

Van de onderzoekslocatie was bekend dat er nog originele muurdelen van het klooster aanwezig zouden zijn. Bij bouwhistorisch onderzoek is de zijgevel van het pand nr 27 onderzocht. Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat deze zijgevel een nog grotendeels 14^e-eeuwse oorsprong had. In de gevel waren tevens twee grote, vensters en een muurkast zichtbaar. De originele kloostermuur is opgenomen in de nieuwbouw.

Ook van het ten zuiden van pand nr 27 gelegen terreindeel, dat in gebruik was als parkeerplaats, zijn enkele historische bronnen bekend die inzicht kunnen geven in de inrichting ervan.⁷ Vermoedelijk is het kloostergebouw dat op deze locatie stond gespaard bij de sloop van het kloostercomplex. Zo blijkt uit

⁷ Van Drunen, 247-250.

een uit 1647 daterende subsidieaanvraag dat er plannen waren om het voormalige kloostergebouw om te bouwen tot een woning. Deze verbouwing heeft echter waarschijnlijk nooit plaatsgevonden. Het oude kloostergebouw is in gebruik gebleven als stal tot het in 1701 alsnog werd gesloopt voor de bouw van een pakhuis. Van dit pakhuis zijn nog bouwtekeningen uit 1902 bewaard waaruit blijkt dat het gebouw vier bouwlagen en een kelder heeft gehad. Het pakhuis is na de Tweede Wereldoorlog gesloopt zonder documentatie.⁸

Van de onderzoekslocatie is weinig bruikbaar kaartmateriaal beschikbaar uit de periode na de herinrichting. Het meest bruikbare kaartmateriaal is de kadastrale kaart 1811-1832 (afb. 3). Opvallend is dat het onderzoeksgebied op deze kaart deels onbebouwd lijkt te zijn. Immers, het perceel 565 lijkt samen te vallen met de locatie van de voormalige refter gezien de 'knik' in de straat. Het perceel direct ernaast (noordzijde) lijkt onbebouwd te zijn.

Afb. 3 Kadastrale kaart uit 1811-1832. Op de kaart is zichtbaar dat het perceel ter plaatse van de voormalige refter bebouwd is (nr. 565) en het naastgelegen perceel onbebouwd is.

1.3 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen

De archeologische opgraving heeft tot doel het materiaal van de vindplaats veilig te stellen en de gegevens te documenteren om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden.

In het PvE zijn verschillende onderzoeksvragen gesteld, die in dit rapport worden beantwoord op basis van hetgeen in de werkput is aangetroffen:

1. Bevinden zich op het terrein nog resten die behoren tot de hoofdbebouwing van het klooster?
  - a. Wat is de exacte locatie van deze begrenzing?
  - b. Wat is de aard en fasering van deze hoofdbebouwing? Zijn delen toe te wijzen aan de te

⁸ Van Drunen, 2006. p. 247-250.

- verwachten referer? Zijn er restanten aanwezig van de vroegste fase van het klooster, uit de tijd van de schenking van een stuk grond door de hertog aan de Minderbroeders?
- c. Bevinden zich ter plaatse van de hoofdbebouwing nog oude loop- of vloerniveaus?
  - d. Wat is de relatie van de opgegraven resten met het nog overeind staande muurwerk?
  - e. Is er andere, aan het klooster toe te schrijven bebouwing aanwezig?
2. Zijn er sporen van percelering aanwezig? Zo ja:
    - a. Wat is de aard van de perceelsgrenzen?
    - b. Wat is de datering van de oudste perceelsgrenzen?
    - c. Komen de perceelsgrenzen overeen met de huidige perceelsgrenzen en zo nee hoe heeft de percelering zich door de eeuwen heen ontwikkeld?
    - d. Is de begrenzing van het kloosterterrein met de achterkant van de percelen aan de Pensmarkt vast te stellen? Zo ja, wat is de aard en datering van deze begrenzing en komt deze overeen met de huidige perceelsgrenzen?
  3. Zijn er nog min of meer gesloten vondstcomplexen aanwezig op het terrein in de vorm van afvalkuilen, beerputten of afvalpakketten? Zo ja:
    - a. Wat is de datering van deze vondstcomplexen?
    - b. Kunnen deze vondstcomplexen aan het klooster worden toegeschreven?
    - c. Wat is de samenstelling van de vondstcomplexen?
    - d. Welke uitspraken kunnen er op basis van de vondstcomplexen worden gedaan over materiële cultuur, de status en eet- en leefgewoontes van de kloosterlingen?
  4. Hoe is het terrein gebruikt na de kloosterperiode? Zijn er resten van bebouwing aanwezig uit deze periode? Indien vondstcomplex aan deze periode zijn toe te schrijven, welke uitspraken kunnen er gedaan worden over materiële cultuur, de status en eet- en leefgewoontes van de bewoners?
  5. Is er sprake van ophoging van het terrein en zo ja:
    - a. In welke periode hebben de ophogingen plaatsgevonden?
    - b. Waaruit bestaan de ophogingen?
    - c. Wat is de relatie tussen de ophogingen en de opdeling in percelen?
    - d. Wat is de relatie tussen de ophogingen en diverse loop- of leefniveaus?
  6. Wat kan er worden gezegd over de natuurlijke ondergrond en het landschap voorafgaand aan de ontginning van het terrein?

1.4 Opzet van het rapport

Dit rapport betreft een standaardrapport zoals genoemd in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA 3.1 -specificatie OS15). In dit rapport worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd, waarna de eerste conclusies volgen. Indien nodig kan altijd worden teruggegrepen op de basisgegevens. Deze gegevens bevinden zich achterin dit rapport.

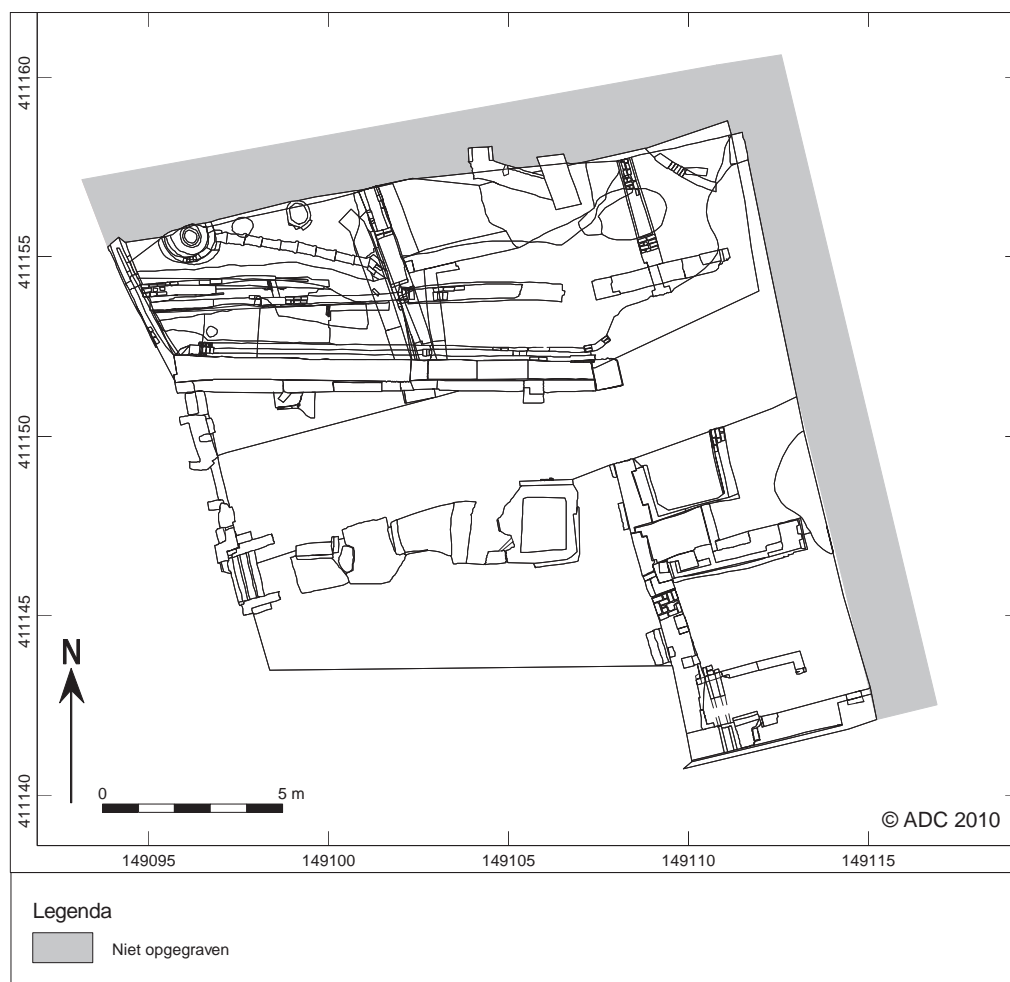
Na de samenvatting en dit inleidende hoofdstuk volgt een omschrijving van de onderzoeksmethoden in hoofdstuk 2. Vervolgens zullen de verschillende deelonderzoeken aan de orde komen. Allereerst komen in hoofdstuk 3 de resultaten van het veldonderzoek aan bod. In dit hoofdstuk worden de aangetroffen sporen beschreven en in context geplaatst. Daarnaast wordt een beschrijving gegeven van het vondstmateriaal. In hoofdstuk 4 volgt de synthese met ondermeer de beantwoording van de onderzoeksvragen. In hoofdstuk 5 volgen tot slot de conclusies van het onderzoek. In de bijlagen zijn de opgravingsdata toegevoegd, waaronder de vlaktekeningen, profieltekeningen en de sporen en vondstenlijst.

2 Methoden

Het onderzoek is uitgevoerd conform de KNA 3.1 en het PvE. In het PvE was een onderzoeksgebied aangegeven van 270 m². Vanwege veiligheidsvoorschriften (het vrijhouden van een vluchtweg voor de achterliggende panden) bleek langs de oost en noordzijde een strook van ca. 1,5 tot 2 m breedte vrij gehouden te moeten worden (afb. 4). Hierdoor is het onderzochte oppervlakte verkleind tot in totaal 245 m².

Tijdens de opgraving is één werkput aangelegd, die deels in één vlak en deels in twee vlakken is onderzocht. Indien er geen tussentijds sporenvak werd aangetroffen, is direct verder verdiept tot de maximale onderzoeksdiepte van 1 m onder maaiveld. Indien er wel een sporenvak werd aangetroffen is dit eerst gedocumenteerd voordat verder verdiept werd.

De vlakken zijn machinaal aangelegd zonder schaaftak. Tijdens de aanleg van het vlak zijn vondsten in vakken van 5 x 5 m verzameld indien deze niet aan een specifieke context toe te schrijven waren. Grondsporen zijn direct ingekrast. Waar nodig is het vlak handmatig opgeschoond om meer zicht te krijgen op de aanwezige sporen. De vlakken en de stort zijn met behulp van een metaaldetector onderzocht. Vervolgens is het vlak en ieder spoor daarin gefotografeerd en getekend (schaal 1:20). Van elk spoor zijn waterpashoogtes bepaald, evenals van het vlak (om de 4 m). Van muurwerk zijn waterpasmaten genomen van de bovenzijde, en indien mogelijk onderzijde. Het muurwerk is beschreven en gefotografeerd vanuit verschillende invalshoeken. Daarnaast zijn van meerdere muurdelen zijaanzichten getekend. Van het muurwerk zijn de baksteenformaten genoteerd en zijn, waar mogelijk, de 5- en 10-laags maten opgenomen. Van de kloostermuur F27 is een mortelmonster genomen. Zowel het noord- als oostprofiel zijn in zijn geheel getekend.

Afb. 4 Puttenplan met vluchtweg.

3 Resultaten

3.1 Inleiding

Het onderzoek was erop gericht om alle in het plangebied aanwezige archeologische sporen tot een diepte van 1 m onder maaiveld te onderzoeken en documenteren. In totaal zijn 126 sporen (Features) onderzocht. Onderstaand zullen deze *features* beschreven worden aan de hand van de context waarin deze geplaatst kunnen worden (zie bijlage 1 voor de sporenlijst). Zo bleken meerdere muurdelen toe te schrijven te zijn aan het Minderbroedersklooster of uitbreidingen ervan. Daarnaast is ook inzicht verkregen in de herontwikkeling van het terrein na afbraak van het klooster.

3.2 Het Minderbroedersklooster: de oostvleugel van het klooster en de refter

Op basis van historisch kaartmateriaal en eerdere archeologische en (bouw)historische onderzoeken was bekend dat binnen het plangebied de resten van de refter en mogelijk de oostelijke vleugel van het klooster verwacht konden worden. Tijdens het veldonderzoek zijn van zowel de oostelijke kloostervleugel als de refter muurdelen aangetroffen. Daarnaast werden er muurdelen van latere uitbreidingen, waaronder een zijkapel en een nieuwe kloostervleugel aangetroffen. In de verschillende muurdelen kunnen in totaal vier faseringen onderscheiden worden. Onderstaand zal per fase een beschrijving van de muurdelen en de bijbehorende structuren gegeven worden.

3.2.1 Fase 1: De oostelijke kloostervleugel (13^e eeuw)

Aan de oostzijde van het onderzoeksgebied werden restanten van een 13^e-eeuwse noord-zuid gerichte kloostervleugel gevonden. Van deze vleugel werden de westelijke zijmuur, de zuidmuur en enkele binnenmuren aangetroffen (afb. 5, zie losse bijlage achterin).

De muurdelen die tot de oostvleugel van het klooster gerekend worden, zijn allen tweeënhalfsteens breed en zijn in Vlaams metselverband gebouwd. De gebruikte bakstenen zijn (donker)rood van kleur en variëren in afmeting tussen de 27-28 x 13-14 x 6,5-7 cm. De muren hebben een 10-laags maat van 80 cm. Op basis van de baksteenformaten kunnen de muurdelen gedateerd worden in de tweede helft van de 13^e eeuw.⁹ Voor het metselen van de bakstenen is kalkmortel gebruikt. In enkele muurdelen waren kaarsnissen opgenomen en een stortkoker.

De westelijke zijmuur

De westelijke zijmuur van de vleugel wordt gevormd door de muurdelen F27A, F28, F30, F43 en F111.¹⁰ Deze muren hebben een noord-zuid oriëntatie en liggen alle in het verlengde van elkaar. Door latere verstoringen sluiten de muurdelen niet meer op elkaar aan. Verwacht mag worden dat de muren oorspronkelijk één geheel vormden met een primaire doorgang tussen F 27/28 en F 30.

Het meest noordelijke muurdeel F111 is bij een begeleiding door de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten van de Gemeente Den Bosch onderzocht. Het muurdeel was aan de zuidzijde zichtbaar verstoord. Aan de noordzijde is de begrenzing van de muur niet vastgesteld. Ook het iets zuidelijker gelegen muurdeel F43 is aan weerszijden zichtbaar verstoord. Aan geen van beide muurdelen zijn bouwsporen of latere verbouwingen zichtbaar. Het is niet bekend in welke periode de verstoringen hebben plaatsgevonden.

Het muurdeel F43 heeft oorspronkelijk vermoedelijk aangesloten op het muurdeel F30. Dit muurdeel kon volledig onderzocht worden. Opvallend is dat het muurdeel in de loop der tijd meermaals is verbouwd. Tussen de muurdelen F30 en F27/28 heeft oorspronkelijk een primaire doorgang gelegen (afb. 6). Deze doorgang is in later tijd dichtgezet (F31). De doorgang was ca. 1,2 m breed en is zichtbaar door de afgewerkte hoeken van de muurdelen F27A en F30. De doorgang is voorzien geweest van een houten deur, getuige het natuurstenen duimblok dat is opgenomen in het muurdeel F27. Dit duimblok was aan de oostzijde van de doorgang bevestigd en diende voor het ophangen van een deur. De deur draaide in oostelijke richting open.

⁹ Janssen 1983.

¹⁰ Het muurdeel F27 bestaat uit een noord-zuid gericht deel (F27A) en een oost-west gericht deel (F27B).

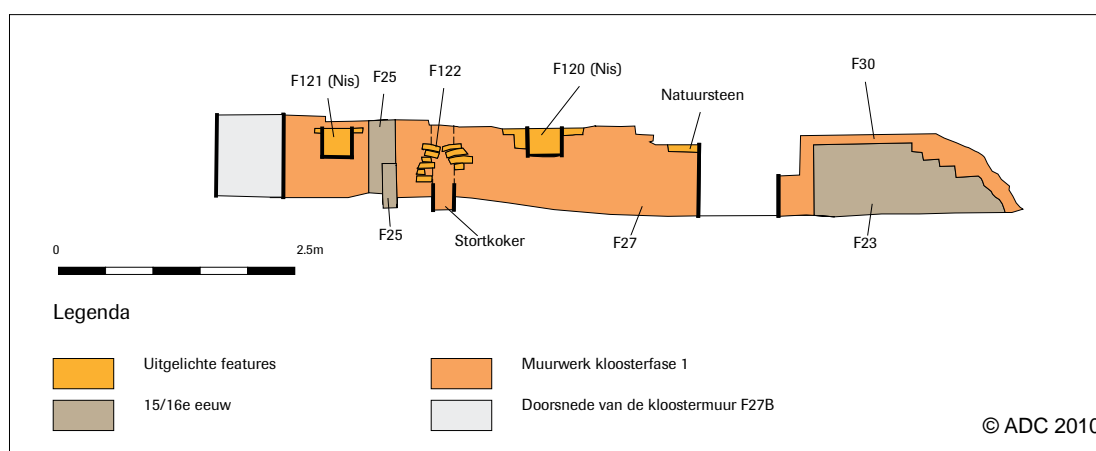
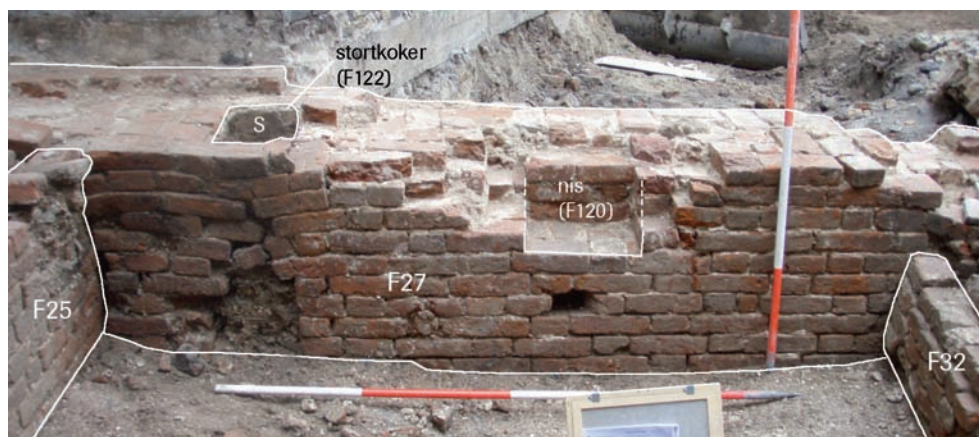

Afb. 6 Detailfoto van de coupe over de dichtgezette doorgang (F31). Aan de linkerkant is de hoek van het muurwerk F27 zichtbaar met het natuurstenen blok van het deurgeheng.

In het eveneens tot de westelijke zijmuur van de kloostervleugel behorende muurdeel F27A zijn aan de oostzijde twee primaire kaarsnissen (F120 en F121) en een stortkoker (F122) opgenomen. De muur kent ook enkele latere bouwsporen. De beide kaarsnissen (F120 en F121) aan de oostzijde waren nog ten dele intact. Van de meest zuidelijke nis waren bij aanvang van het onderzoek de dekstenen nog aanwezig. De kaarsnissen waren 0,5 m breed en 0,3 m diep; de exacte hoogte kon niet meer vastgesteld worden. Met name de kaarsnis F121 was in latere tijden aanzienlijk verstoord bij een latere uitbraak van het muurwerk. De beide primaire kaarsnissen zijn op dezelfde hoogte in het muurwerk aangebracht (6,15 m +NAP). Ongeveer in het midden tussen de beide kaarsnissen lag een primaire stortkoker (afb. 7). Deze stortkoker (F122) bestond uit een rechthoekige uitsparing in het muurwerk van 0,3 x 0,3 m. De binnenzijde ervan was afgesmeerd. Deze bepleistering wijst erop dat de koker is aangelegd bij de bouw van de muur. Ter versteviging van de constructie waren aan de binnenzijde van de stortkoker planken aangebracht. Aan de oostzijde is het muurwerk F27A ter hoogte van de stortkoker iets verzakt. Er lijkt geen sprake te zijn van een reparatie.

De 10-laags maat van het muurdeel is 80 cm. Dit komt overeen met de 10-laagsmaat van de stadsmuur die eveneens 80 cm meet. De stadsmuur dateert uit het begin van de 13^e eeuw. Hiermee dateert de stadsmuur vroeger dan het muurwerk van de eerste kloosterfase dat op basis van het baksteenformaat in de tweede helft van de 13^e eeuw gedateerd wordt.

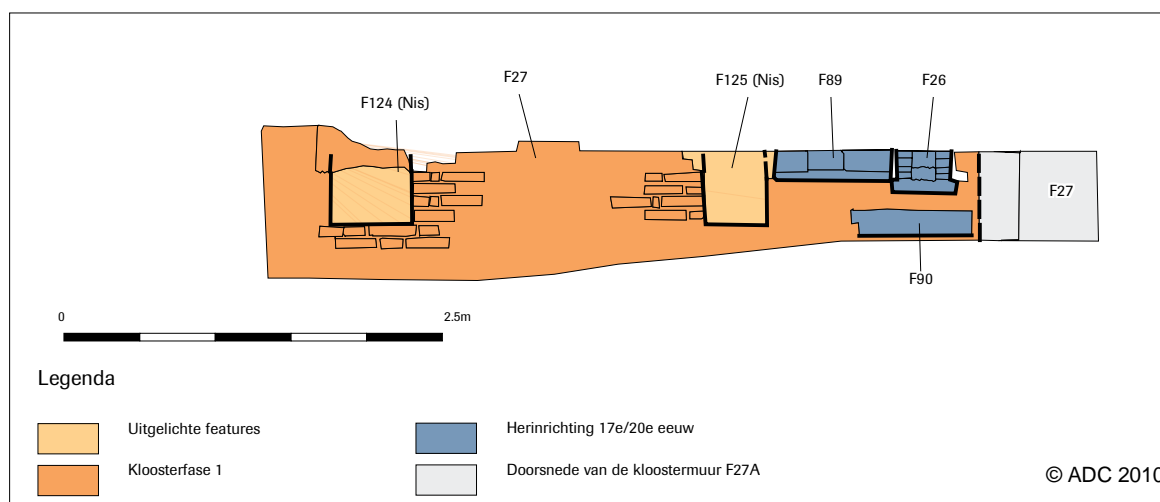
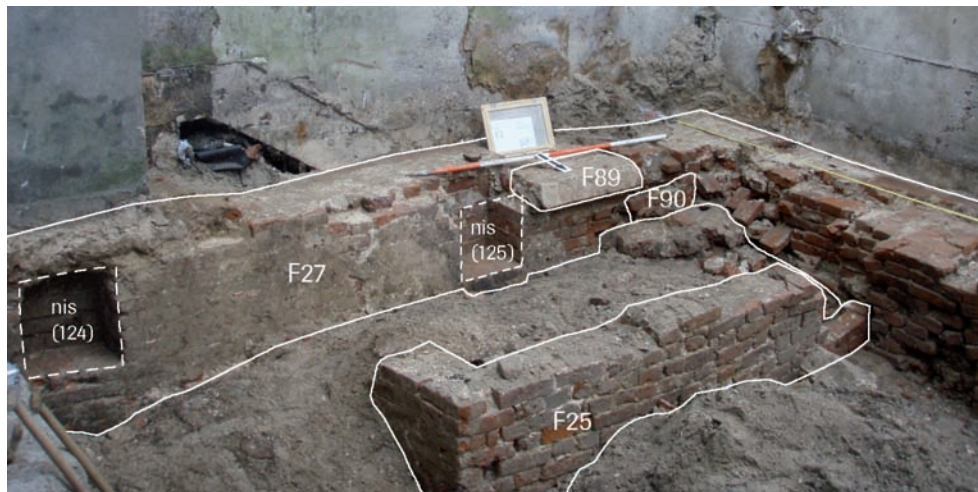

Afb. 7 Boven: detailfoto kloostermuur F27 met aan de linkerkant de storkoker (F122) en centraal de kaarsnis (F120). De foto is genomen richting het westen. Onder: detailtekening van het muuraanzicht F27 (zuidzijde).

Zuidmuur

Aan de zuidzijde van het onderzoeksterrein kon de begrenzing van de kloostervleugel vastgesteld worden. Het noord-zuid gerichte muurdeel maakte een hoek in oostelijke richting. Het oost-west gerichte muurdeel (F27B) was daarbij in verband gemetseld met het noord-zuid gerichte muurdeel (F27A). Zowel het muurdeel F27A als F27B is deels verstoord door uitbraak van het muurwerk. Deze verstoringen lijken recent te hebben plaatsgevonden.

Van het muurdeel F27B kon alleen de noordzijde onderzocht worden, aangezien het muurdeel direct grensde aan het naastgelegen nieuwbouwpand. Aan de noordzijde waren twee primaire kaarsnissen (F124 en F125) aangebracht (afb. 8). Daarnaast waren er enkele latere verbouwingen zichtbaar. De beide primaire kaarsnissen hadden afmetingen van ca 0,5 x 0,5 x 0,3 m. De nissen (F124 en F125) zijn op dezelfde hoogte aangebracht als de nissen in het noord-zuid gerichte muurdeel (F27A), op ca. 6,15 m +NAP. Bij één van de kaarsnissen is zichtbaar dat deze voorzien is geweest van dekstenen. De kaarsnis lijkt tevens bepleisterd te zijn geweest.

Afb. 8 Boven: aanzicht van het oostwest georiënteerde muurdeel F27. Rechts naast de muurnis (F125) zijn beide aanzetten van een gewelf (F89 en F90) zichtbaar. Op de voorgrond is muurdeel F25 te zien. Onder: detailtekening van het muurdeel F27.

Binnenmuren

In de kloostervleugel zijn drie muurdelen gevonden die wijzen op een binnenindeling van de kloostervleugel. Van twee muurdelen (F25 en F32) kan aangenomen worden dat deze ook vroeg in de kloostertijd (13^e / begin 14^e eeuw) zijn aangelegd, van een derde muurdeel (F55) is de datering minder zeker.

Het muurdeel F25 is oost-west georiënteerd en is koud tegen de westelijke zijmuur van de kloostervleugel geplaatst (afb. 9). Het in Vlaams verband gemetselde muurdeel is eensteens breed en versmalt aan de westzijde tot halfsteens breedte. Aan de oostzijde maakt het muurwerk een korte hoek. Deze hoek markeert een ingang. Op de hoek was een duimblok ingemetseld dat voorzien was van een deursponning. Op basis van verschillen in baksteenformaat en gebruikte mortel lijkt het muurwerk hersteld te zijn. Het oorspronkelijke muurdeel is opgemetseld uit bakstenen van het formaat ? x 13,5 x 8,5 cm en met witte kalkmortel. Dit baksteenformaat wijst op een datering in de 13^e eeuw. Centraal in het muurwerk is gebruik gemaakt van een ander baksteenformaat, 26/27 x 12/13 x 6/7 cm, en andere, zachtere gele mortel. Ook oogt het metselwerk rommelig. Dit laatstgenoemde deel betreft een reparatie. Het muurdeel diende ter afscheiding van de binnenruimte en is afgaande op het baksteenformaat en het metselverband al vroeg in de kloostertijd aangelegd (13^e of begin 14^e eeuw). Mogelijk is in de gecreëerde binnenruimte een kleine kelder of put aanwezig geweest. Opvallend is dat de muurdelen van de nieuw afgescheiden ruimte zijn bepleisterd, dit in tegenstelling tot de noordelijk gelegen ruimte.

Afb. 9 Boven: aanzicht van het muurwerk F25. Foto is genomen richting zuiden. Onder: detailtekening van het muurwerk F25.

Net als muurdeel F25 zal ook het muurdeel F32 gediend hebben als een binnenmuur. De muur F32 is evenals F25 oost-west georiënteerd. De muur is ondiep gefundeerd. De muur is koud tegen de westelijke kloostermuur F27A geplaatst, wat een indicatie is dat de muren niet gelijktijdig gebouwd zijn. Op basis van het gebruikte baksteenformaat (26,5/27 x 13,5/14 x 6,5/7) mag aangenomen worden dat het muurdeel F32 ook in de vroege kloostertijd, 13^e / begin 14^e eeuw, dateert. Het muurdeel is minder goed bewaard gebleven en lijkt verzakt te zijn. De oorzaak van de verzakking is niet bekend. Op basis van later te dateren muurwerk dat op het muurwerk F32 is gefundeerd, mag aangenomen worden dat de binnenmuur F32 eertijds (deels) is gesloopt.

Van het muurdeel F55 is minder zeker uit welke periode van de kloostertijd het dateert. Het muurwerk kan echter wel geassocieerd worden met een binnenindeling van de kloostervleugel. Het muurdeel werd pas in het tweede vlak aangetroffen en is diep gefundeerd (onderzijde ligt op 5,6 m +NAP). Het muurwerk is tweesteens breed en opgemetseld uit hergebruikte stenen van het formaat ? x 12/13 x 6/7. Doordat de stenen hergebruikt zijn, is de datering van het muurdeel niet goed te bepalen. Op basis van de ligging van het muurdeel in de lijn van de westelijke muur van de kloostervleugel, lijkt het muurdeel te zijn ingekast. Het muurdeel F55 is aan de westzijde afgewerkt, aan de oostzijde is de muur verstoord.

Vloerniveau

Binnen de oostelijke kloostervleugel zijn geen oorspronkelijke vloerniveau's aangetroffen. Het vloerniveau kan wel indirect bepaald worden aan de hand van de hoogte van de kaarsnissen en de bepleistering van muurdelen. De primaire kaarsnissen in de westelijke kloostermuur (F27A) en zuidmuur (F27B) zijn alle aangebracht op een hoogte van 6,15 m +NAP. Ervan uitgaande dat de kaarsnissen van oorsprong op borsthoogte of iets lager (0,5 tot 0,7 m) werden aangelegd, zou dit betekenen dat het vloerniveau rond 5,45 – 5,65 m +NAP gelegen zal hebben. Een tweede aanwijzing voor de hoogte van het vloerniveau is de bepleistering die op het muurdeel werd aangetroffen. De onderzijde van de bepleistering van dit 13^e / begin 14^e-eeuwse muurdeel kon vastgesteld worden op ca. 5,6 m +NAP. Zowel de hoogte van de kaarsnissen als de onderzijde van de bepleistering wijzen uit dat het vloerniveau uit de vroege kloostertijd op ongeveer 5,6 m +NAP gelegen zal hebben.

3.2.2 Fase 2: De refter (eind 14^e / 15^e eeuw)

Aan de zuidwestzijde van het plangebied werd de refter verwacht. Dit gebouw is naar verwachting aangelegd tegen het eind van de 14^e of in de 15^e eeuw. Van de refter zelf is alleen de noordmuur (F101) bewaard gebleven. Aan de oostzijde werd de refter begrensd door het oudere muurwerk van de kloostervleugel (Fase 1), aan de zuidzijde viel de begrenzing van de refter buiten het onderzoeksgebied. Ook in westelijke richting heeft de refter oorspronkelijk tot buiten het plangebied doorgelopen (afb. 10, zie losse bijlage achterin).

De noordmuur van de refter is ten dele nog in originele staat bewaard gebleven. Uit bouwhistorisch onderzoek is gebleken dat de zijgevel van het voormalige pand Dode Nieuwstraat nr 27 van oorsprong uit de kloostertijd dateert. De muur is bouwhistorisch onderzocht door de BAM, op basis waarvan de muur een monumentale status heeft gekregen. De muur is boven het huidige straatniveau thans nog anderhalfsteens breed en verbreed zich onder het straatniveau tot tweeënhalfsteens breedte (afb. 11). Dit verschil in breedte kan verklaard worden doordat het opgaande muurwerk boven het huidige straatniveau aan de zuidzijde weggekapt is. In de muur zijn bij het bouwhistorisch onderzoek bouwsporen aangetroffen, waaronder twee grote vensters voorzien van een omlijsting en een muurkast. Eén van de vensters heeft een breedte van ca. 1,85 m.

In de reftermuur (F101) waren verschillende latere verbouwingen zichtbaar.

Afb. 11 Boven: de nog overeindstaande kloostermuur (F101) gezien richting het westen. Rechts: zijaanzicht van de kloostermuur (F101) gezien richting het noorden. Zichtbaar is hoe de muur zich onder straatniveau verbreed.

Vloerniveau

Binnen de refter zijn ten gevolge van de latere aanleg van een kelder geen oorspronkelijke vloerniveaus meer aangetroffen. Het vloerniveau in de refter kan wel gerelateerd worden aan de oostelijke kloostervleugel en de 15^e-eeuwse bestrating ten noorden van de refter. In de kloostervleugel kon het oorspronkelijke vloerniveau op ca. 5,6 m +NAP bepaald worden. Ten noorden van de refter werd bestrating aangetroffen die dateerde uit de 15^e eeuw (Fase 3). Deze bestrating lag op een hoogte van 5,75 m +NAP. Hiermee lijkt het waarschijnlijk dat het vloerniveau in de voormalige refter eveneens op ca. 5,6 tot 5,75 m +NAP heeft gelegen.

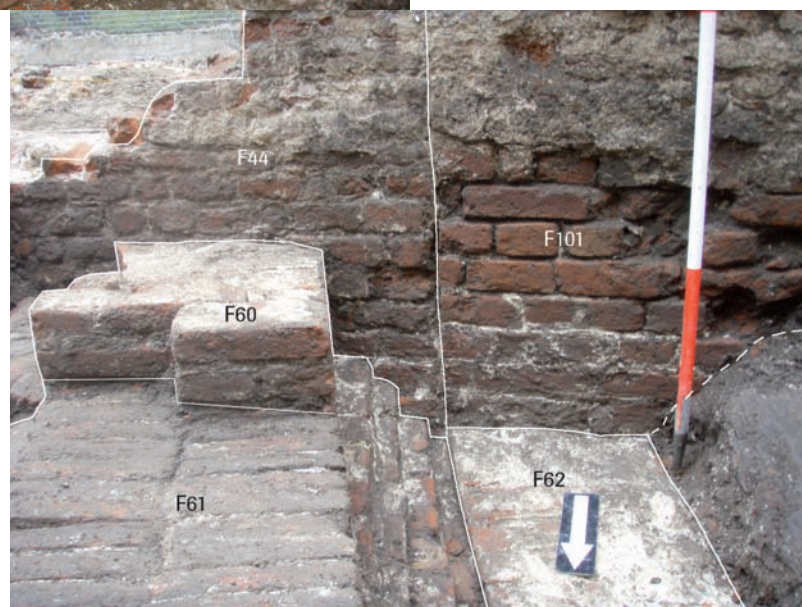

3.2.3 Fase 3: De zijkapel van de refter (vanaf 1450)

Aan de noordzijde is de refter uitgebreid met een kleine kapel (afb. 12, zie losse bijlage achterin). Deze kapel dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de 15^e eeuw of uit de 16^e eeuw. De kapel dateert ná de bouw van de refter (Fase 2) en vóór de bouw van een nieuwe kloostervleugel (Fase 4). Een scherpe datering van de zijkapel is niet te geven gezien het ontbreken van vondstmateriaal. Op basis van de gebruikte baksteenformaten van 22,5 x 11/11,5 x 6/6,5 cm kan het muurwerk vanaf omstreeks de tweede helft van de 15^e eeuw gedateerd worden. Het muurwerk van de kapel bestaat uit twee muurdelen (F62 en F110) die tezamen de driezijdige koorsluiting hebben gevormd. Beide muurdelen hebben aan de noordwestzijde een steunbeer (afb. 13, boven.). Het muurwerk is koud tegen de kloostermuren van de refter en de vleugel van het klooster gebouwd, wat tevens een bevestiging is van een latere datering (afb. 13, onder.). Gelijktijdig met de bouw van de kapel heeft men de noordelijke muur van de refter uitgeknoopt. Dit is zichtbaar doordat het muurwerk F101 ter hoogte van de opening een scherpe hoek maakt, waarbij de binnenzijde (oostzijde) afgewerkt is met een bepleistering. Hieruit kan tevens afgeleid worden dat het muurdeel F44 pas in een later stadium is gebouwd.

Afb. 13 Boven: detailfoto van de koorsluiting (F62) met steunbeer. Het muurwerk wordt oversneden door het muurwerk F60. De foto is genomen richting oosten. Rechts: detailfoto van de aansluiting van het muurwerk van de koorsluiting (F62, rechtsonder) bij de kloostermuur F101. Links is het muurwerk F60 met de rollaag van de doorgang zichtbaar.

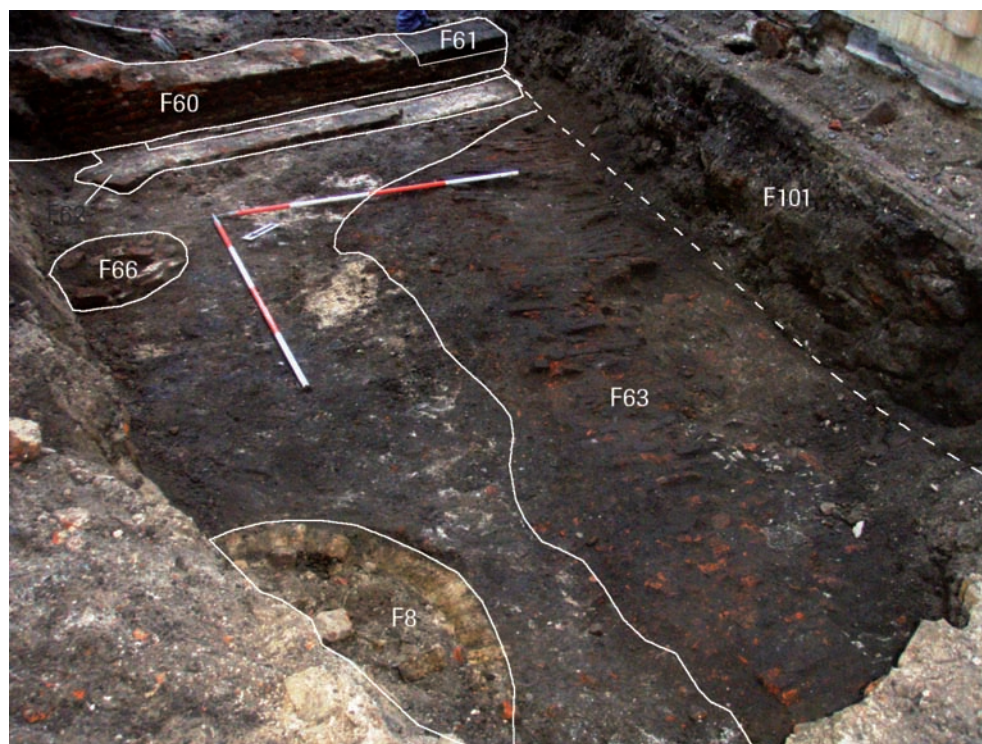

Bestrating

Ten westen van de zijkapel werd een bestrating (F63, F64 en F65) met een beer- of waterputje (F66) aangetroffen. Aangezien het baksteenformaat van de bestrating (22,5 x 11,5/11 x 6,5/6 cm) gelijk is aan de zijkapel, mag aangenomen worden dat de bestrating uit dezelfde periode dateert. Echter, aangezien het straatje (niet meer) aansloot op het muurwerk van de zijkapel is het onderlinge verband onduidelijk. Een aansluiting van het straatwerk op de reftermuur (F101) is evenmin vastgesteld. De bestrating (F63, 64 en 65) bestond uit op de zijde geplaatste rode bakstenen (F63) die gelegd waren op een dunne vleilaag (F65) van mortel. Het patroon waarin de bakstenen lagen oogde zeer rommelig (afb. 14). Mogelijk is dit veroorzaakt door slijtage. Aan de noordzijde lijkt de bestrating begrensd te worden door een verstoringsbaan (F64). Iets ten noorden van de bestrating werd een putje (F66) aangetroffen. Deze put was rond van vorm (diameter is ca 0,6 m) en opgemetseld uit hergebruikte bakstenen. Het putje werd pas zichtbaar na het verwijderen van de 17^e-eeuwse ophogingslaag, op basis waarvan de put eveneens in de kloosterfase gedateerd kan worden. Omdat de put niet verder onderzocht kon worden vanwege de beperkte onderzoeksdiepte, is niet bekend of het een water- of beerputje betreft.

Vloerniveau

Het oorspronkelijke looppniveau van de zijkapel kan het best bepaald worden aan de hand van de naast de kapel gelegen bestrating. Deze bestrating dateert uit dezelfde periode en ligt op een hoogte van 5,75 m +NAP.

Afb. 14 Overzichtsfoto van het tweede vlak aan de noordwestzijde van het opgravingsterrein. Centraal op de foto is het rommelige straatwerk (F63) zichtbaar. Aan de bovenzijde de koorsluiting (F62) en het muurdeel F60. Aan de linkerzijde is de put F66 zichtbaar, links onder is de waterput (F8).

3.2.4 Fase 4: Nieuwe kloostervleugel (eind 15^e – 16^e eeuw)

Nog in de kloostertijd wordt de zijkapel (Fase 3) afgebroken en de noordwand van de refter wordt weer dichtgemetseld (F44). Daarbij blijft er een doorgang bestaan. Op de locatie van de zijkapel (Fase 3) wordt een nieuwe aanbouw aangelegd (afb. 15, zie losse bijlage achterin). Deze aanbouw heeft een rechthoekig grondplan en strekt zich aan de noordzijde uit tot buiten het onderzoeksgebied. Aan de oostzijde vormde de bestaande muur van de oostelijke kloostervleugel de begrenzing. De aanbouw vormde mogelijk een uitbreiding van de al bestaande 13^e-eeuwse kloostervleugel (Fase 1). De nieuwe structuur had een breedte van ca. 4,5 m. Van de nieuwe aanbouw zijn de westelijke muur (F60) met doorgang (F61) en een binnenmuur (F56/58) aangetroffen.

Dichtzetting van de noordmuur van de refter

Omstreeks de afbraak van de zijkapel zal de noordmuur van de refter wederom zijn dichtgezet (F44). Eerder was deze muur juist opengebrouwen om een opening tussen de refter en de zijkapel te creëren. De muur van de dichtzetting was anderhalfsteens breed en opgemetseld uit bakstenen van het formaat 22 x 10 x 5 cm. Het muurdeel was opgemetseld in verspringende koppenlagen. De vijflaags maat was 35 cm. Het muurdeel dateert op basis van de gebruikte baksteenformaten van na 1460.¹¹ Het muurdeel is koud tegen de oudere kloostermuren F101 en F43 geplaatst, wat de jongere datering bevestigt. In de tussenmuur is een doorgang opgenomen. Deze doorgang is ca. 1,5 m breed en is in een latere fase gedicht (F119).

Westelijke zijmuur met doorgang

De westelijke zijmuur (F60) is koud geplaatst tegen de dichtzetting van de noordmuur van de refter (F44). Dit betekent dat de westelijke zijmuur (F60) later dateert dan de dichtzetting (F44). Het muurdeel (F60) loopt deels parallel aan het muurwerk van de zijkapel (F62) en is deels op het muurwerk van de zijkapel gefundeerd. Dit toont aan dat het muurwerk van de zijkapel is afgebroken tot op de oorspronkelijke maaiveldhoogte.

Het muurwerk F60 is tweesteens breed en in wild verband opgemetseld uit hergebruikte rode bakstenen van het formaat 27 x 13 x 5 cm. De nieuwe kloostervleugel wordt aan het eind van de 15^e of in de 16^e eeuw gedateerd.¹² Dit is later dan op basis van het gebruikte baksteenformaat verwacht zou worden (14^e eeuw). Echter, de bakstenen blijken te zijn hergebruikt. Aangezien de westelijke zijmuur gefundeerd is op de restanten van het afgebroken muurwerk van de zijkapel (Fase 3), kan de aanbouw (Fase 4) jonger gedateerd worden dan de zijkapel.

In het muurwerk (F60) is aan de zuidzijde een doorgang (F61) opgenomen, die herkenbaar is aan een rollaag. Deze doorgang is ca. 1,4 m breed. Opvallend is dat de doorgang ca. 0,3 m hoger (op ca. 6 m +NAP) ligt dan de bestrating (F63-65). Dit impliceert dat het terrein mogelijk iets is opgehoogd na afbraak van de kapel en dat de straat buiten gebruik is geraakt.

Binnenmuur

Direct naast de doorgang lag een zijmuur (F56/58). Deze zijmuur was in verband gemetseld met de westelijke zijmuur (F60), zoals blijkt uit de afgebroken stenen aan de oostzijde van het muurdeel (F60). Van de muur (F56/58) resteerde nog slechts de uitbraaksleuf. Deze uitbraaksleuf kon nog ca. 2,8 m oostwaarts gevolgd worden tot deze verstoord werd door een recentere ingraving. Mogelijk heeft het muurdeel oorspronkelijk aangesloten op het verlengde van de originele kloostermuur tussen F43 en F111.

Vloerniveau

De hoogte van het vloerniveau van de nieuwe kloostervleugel kan bepaald worden aan de hand van de hoogte van de drempels van de doorgangen F61 en F119. De hoogte van de doorgang F61 is ca. 6 m +NAP, de hoogte van de doorgang F119 ligt iets hoger, op ca. 6,2 m +NAP. Het vloerniveau van Fase 4 ligt daarmee hoger dan het vloerniveau van Fase 3. Dit wordt bevestigd door het profiel aan de noordzijde (afb. 27). In dit profiel is op het straatniveau van Fase 3 (5,75 m +NAP) een ophogingslaag (F115) met een dikte van 0,3 m zichtbaar. De top van dit ophogingspakket (F115) komt overeen met de hoogte van de

¹¹ Janssen 1983.

¹² Datering op basis van de stratigrafie in combinatie met de voorkomende baksteenformaten.

drempel F61 van de nieuwe vleugel van Fase 4. Het ophogingspakket bestond uit een bruine zandlaag die was vermengd met wat houtskool, mortel en bouw materiaal. Uit de laag zijn enkele aardewerkscherven verzameld, waarvan de jongste in de 17^e eeuw dateert. De ophogingslaag is alleen aan de noordwestzijde van het profiel zichtbaar. Binnen de nieuwe kloostervleugel werd de laag niet aangetroffen.

3.2.5 Tussentijdse verbouwingen in fase 3 of 4 en losse muurdelen

Binnen het onderzoeksterrein zijn verschillende sporen aangetroffen die eveneens in de kloostertijd gedateerd kunnen worden, maar die niet aan de eerder beschreven faseringen gekoppeld kunnen worden. De verschillende sporen hebben betrekking op een herinrichting die in de oostelijke kloostervleugel heeft plaatsgevonden, de aanleg van een beerput aan de noordoostzijde van het terrein en enkele sporen met een onduidelijke context (afb. 14).

Herinrichting van de oostelijke kloostervleugel

In de oostelijke kloostervleugel is muurwerk van mogelijk een kelder en een naastgelegen plavuizen vloer teruggevonden. Deze verbouwingen hebben vermoedelijk in de latere kloosterfase plaatsgevonden, echter, het is niet bekend in welke fase (Fase 3 of 4).

Voor de bouw van de muren van de mogelijke kelder is een deel van de oorspronkelijke kloostermuur F30 weggebroken, zodat het muurwerk deels op de kloostermuur gefundeerd kon worden (afb. 16). De nieuwe ruimte bestond uit de muurdelen F22, F104 en F106. Het muurdeel F104 is in het muurwerk van de kloostermuur F30 geplaatst en is opgebouwd uit breukstenen van ? x 13 x 7 cm. Het muurdeel is in wild verband gemetseld en varieerde in breedte van anderhalf tot eensteens breed tot halfsteens breed (daar waar het muurwerk een hoek maakt in oostelijke richting). Het muurdeel F22 was eensteens breed en opgemetseld uit rode breukstenen van het formaat ? x 11,5 x 7 cm. Het metselwerk oogde rommelig (geen duidelijk verband) en was gemetseld met zandige mortel. De bakstenen zijn hergebruikt, waardoor het niet mogelijk is het muurwerk te dateren. Het muurdeel F106 staat in verband met muurdeel F22. Muurdeel F106 was halfsteens breed en was eveneens erg verrommeld. Tussen het muurdeel F106 en F104 (oostzijde) heeft de toegang tot de ruimte gelegen. Dit blijkt uit de afgeschuinde hoeken van de bakstenen. Wat de exacte omvang van de ruimte is geweest, kan niet meer vastgesteld worden. Aan de noordzijde is de ruimte verstoord door recente ingravingen. Wel kon de breedte van de ruimte bepaald worden op 1,9 m.

Ten zuiden van de (mogelijke) kelder lag een ruimte die was verhard met een plavuizenvloer (F34). De ruimte had met afmetingen van 1 bij 1,6 m een beperkte omvang en moet eerder geïnterpreteerd worden als een gang. De gang sloot aan de westzijde aan op de doorgang (F31) in de westelijke muur van de kloostervleugel (tussen F27 en F30). Opmerkelijk genoeg blijkt de hoek van de ingang aan de noordzijde (hoek van F30) te zijn weggebroken. Onder het vloertje (F34) bleek het muurwerk van de hoek van de doorgang nog wel intact. Onduidelijk is met welke reden het muurwerk weggebroken is. Aan de oostzijde is onduidelijk waar de begrenzing heeft gelegen. Het muurdeel F33 dateert later, aangezien het gefundeerd is op de plavuizenvloer F34. Het in halfs steens- of strekverband gemetselde muurdeel F33 betreft een dichtzetting. Aan de noordzijde gaf de ruimte toegang tot de (mogelijke) kelder. De ruimte is in de 16^e of 17^e eeuw dichtgegooid.

De ruimte is verhard met een plavuizenvloer (F34). Opvallend is dat deze vloer naar het oosten afliep. Dit is waarschijnlijk het gevolg van een verzakking, zoals al eerder bij het muurdeel F32 vastgesteld kon worden. De vloer was gelegd met rode, ongeglazuurde plavuizen van het formaat 15 x 15 x 3 cm. Dergelijke plavuizen komen in 's-Hertogenbosch voor vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw.¹³ Een datering in de tweede helft van de 15^e eeuw of later blijkt ook uit de vondst van aardewerkscherven uit de onderliggende vleilaag. Dit aardewerk dateert uit de periode 1350-1450. De plavuizenvloer lijkt gelijktijdig gelegd te zijn met de aanleg van de kelder. Dit blijkt uit het patroon van de plavuizenvloer dat aansloot op het muurwerk en de doorgang in het muurwerk van de (mogelijke) kelder (F104 en F106). De plavuizen vloer laat tevens zien dat het vloerniveau in de latere kloostertijd (tweede helft 15^e eeuw of later) tussen 5,7 en 6,0 m +NAP gelegen heeft.

---

13 Janssen, 1983.

Afb. 16 Boven: overzichtsfoto van de kelder (muurdelen t.p.v. de sjalons) met links ervan het plavuizenvloertje F34. Onder: aanzicht van het muurdeel F106 van de kelder met aan de rechterzijde de voormalige doorgang. Aan de linkerzijde is zichtbaar dat het muurwerk aansluit op de kloostermuur F30. Op de voorgrond is de plavuizenvloer F34 zichtbaar.

Beerput

Aan de noordoostzijde van het terrein werd een beerput (F51 en F52) aangetroffen. Deze beerput dateert eveneens vermoedelijk nog uit de Kloostertijd. De beerkelder kon slechts ten dele onderzocht worden, aangezien deze zich grotendeels buiten het onderzoeksgebied bevond. De kelder bestaat uit halfrond opgemetseld muurwerk (F52). Dit muurdeel is éénsteens breed en gemaakt van bakstenen van het formaat 21 x 10,5 x 4,5/5 cm. Het formaat bakstenen wijst op een datering vanaf 1460.¹⁴ De bakstenen zijn oranje van kleur en gemetseld met mortel. Een deel van de put lijkt verzakt te zijn. De vulling van de put (F51) was donkergrijs zwart en erg humeus. De vulling bevatte veel mortelpuin. Uit de vulling zijn enkele fragmenten van drinkglazen (slingerglas en schertsdrinkgerei) en aardewerk (steengoed) gevonden. Op basis van het vondstmateriaal kan de beerput in de eerste helft van de 17e tot in de 18e eeuw gedateerd worden.

Losse sporen

Behalve de bovenstaand vermelde structuren zijn er enkele losse sporen aangetroffen die moeilijk in één fase te plaatsen zijn. Het gaat daarbij om de aanzetten van twee gewelven in de kloostermuur F27B, een kuil (F53 en F54) en twee losse muurdelen (F33 en F57).

In de zuidmuur (F27B) van de oostelijke kloostervleugel zijn twee aanzetten van gewelven gevonden (zie bijlage 3). Het is onduidelijk uit welke periode deze gewelven dateren. Beide aanzetten zijn secundair aangebracht. Het oudste gewelf, F90, dateert mogelijk uit de vroegere kloostertijd. De aanzet F90 is echter wel jonger dan het oorspronkelijke muurwerk. De aanzet F90 bevindt zich ter hoogte van de latere goot F26. De aanzet is ongeveer 0,8 m breed en ligt ca. 20 cm lager dan de aanzet van het gewelf F89. Deze tweede aanzet (F89) ligt vlak naast en deels overlappend ten opzichte van de aanzet F90. De aanzet F89 is deels weggebroken voor de goot F26. De later ingekaste gewelfaanzet (F89) was mogelijk een reparatie van het oudere gewelf (F90). Mogelijk houden de beide gewelven verband met een overwelfing van de binnenruimte die gecreëerd werd met de plaatsing van het muurdeel F25. Een latere datering, van na de kloostertijd kan echter eveneens niet uitgesloten worden.

Iets ten noorden van het muurdeel F55 werd in het tweede vlak een kuil aangetroffen met twee vullagen (F53 en F54). De kuil had een ovale vorm met afmetingen van 2,5 bij 1,4 m. De vulling van F53 bestond uit bruin zand dat was vermengd met veel puin. De vulling 54 daarentegen bestond uit geel grof zand dat slechts met weinig puin was vermengd. De exacte functie van de kuil kon niet vastgesteld worden. Afgaande op een aardewerkscherf (grijsbakkend) die in de vullaag F54 is verzameld, kan het spoor in de periode 1250-1350 gedateerd worden. Het spoor ligt onder het muurwerk F20 en is daarmee ouder dan F20.

Ook het muurdeel F57 is lastig te plaatsen in tijd. Niet duidelijk is tot welke structuur of uitbreiding het muurwerk behoort heeft. Opvallend genoeg lijkt het muurwerk wel de contouren van de oudere muurdelen F60 en F56/58 te volgen, wat mogelijk erop zou kunnen wijzen dat muurdeel F57 is gebouwd vóór of gelijktijdig aan de afbraak van het muurdeel F56/58. Opvallend is wel dat het muurdeel tevens de doorgang F61 blokkeert. Misschien is het muurdeel bedoeld om een binnenruimte te creëren of te verkleinen. Het muurwerk F57 is éénsteens breed en gemetseld met bakstenen van een relatief klein formaat (18/19,5 x 10/11 x 4 cm). Dit wijst eerder op een datering in de late kloosterfase of mogelijk van (kort) erna. Het muurdeel ligt onder het muurdeel F17 en is daarmee ouder dan F17, maar jonger dan F56 en F60.

Het rommelige muurdeel (F33, baksteenformaat 22/23 x 10 x 6/6,5 cm) is gefundeerd op zowel het plavuizenvloertje F34 als het muurwerk van F32. Aangezien het muurwerk doorloopt tot aan de toegang tot de kelder, zal deze vermoedelijk gelijktijdig zijn aan de dichtzetting ervan, al is er wel verschil in de gebruikte baksteenformaten. De datering van het muurdeel op basis van de gebruikte baksteenformaten is 15^e-eeuws of later.

---

¹⁴ Janssen, 1983.

3.2.6 Samengevat

Op het onderzoeksterrein zijn verschillende sporen aangetroffen die gerelateerd kunnen worden aan verschillende fasen van het Minderbroedersklooster. De oudste sporen (Fase 1) worden gevormd door muurwerk dat gerekend wordt tot de oostelijke vleugel van het klooster (13^e eeuw). Van deze sporen kan echter niet uitgesloten worden dat ze oorspronkelijk behoord hebben tot het hertogelijke hof en pas later bij het klooster zijn getrokken. De restanten zijn aangetroffen aan de oostzijde van het onderzoeksterrein. Aan het eind van de 14^e of in de 15^e eeuw is ten westen van de kloostervleugel een refter aangebouwd (Fase 2). Van deze refter is de noordelijke muur aangetroffen. Deze muur was tevens bekend uit eerder uitgevoerd bouwhistorisch onderzoek door de gemeente 's-Hertogenbosch. In de 15^e eeuw heeft aan de noordzijde van de refter een uitbreiding met een zijkapel plaatsgevonden (Fase 3). Hiervoor is een deel van de noordelijke muur van de refter weggebroken en is een nieuwe koorsluiting gebouwd. Ten noorden van de refter en ten westen van de nieuwe kapel werd een straatje met een put aangetroffen, die uit dezelfde periode dateren. De zijkapel heeft niet lang dienst gedaan. Immers de kapel is waarschijnlijk nog in de 15^e eeuw gesloopt om plaats te maken voor een uitbreiding van een nieuwe kloostervleugel (Fase 4). Dit rechthoekige gebouw had een doorgang aan de west- en zuidzijde en heeft in noordelijke richting tot buiten het onderzoeksgebied doorgelopen.

Ook binnen de kloostergebouwen hebben er diverse veranderingen en aanpassingen plaatsgevonden. Zo is de oostelijke kloostervleugel in de tweede helft van de 15^e eeuw of in de 16^e eeuw ingrijpend verbouwd, waarbij het vloerniveau verhoogd is. Deze verbouwingen hebben wellicht gelijktijdig plaatsgevonden met de nieuwbouw van de kloostervleugel van Fase 4.

3.3 Afbraak van het klooster en grootschalige herinrichtingen

3.3.1 Afbraak van het klooster en herinrichting van het terrein in de 17^e eeuw

In 1629 wordt 's-Hertogenbosch ingenomen door de Staatse troepen onder leiding van prins Frederik Hendrik. Deze inname leidt ertoe dat het klooster wordt geconfisceerd en de kloosterlingen de stad dienen te verlaten. Het klooster wordt verkocht en deels gesloopt. Het voormalige kloosterterrein wordt opnieuw ingedeeld en er wordt een nieuwe straat, de Dode Nieuwstraat aangelegd. Ook binnen het onderzoeksgebied zijn de sporen van de herontwikkeling terug te vinden.

De voormalige refter heeft een nieuwe bestemming gekregen, waarbij een groot deel van de bestaande bebouwing gespaard is bij de sloop. Of en welke functie de voormalige oostelijke kloostervleugel kreeg is niet bekend. Het terrein ten noorden van de refter wordt in de 17^e eeuw opnieuw ingericht met de bouw van een woning (afb. 17 en 18, zie losse bijlage achterin). Deze woning is in de 19^e eeuw verbouwd of opnieuw opgebouwd.

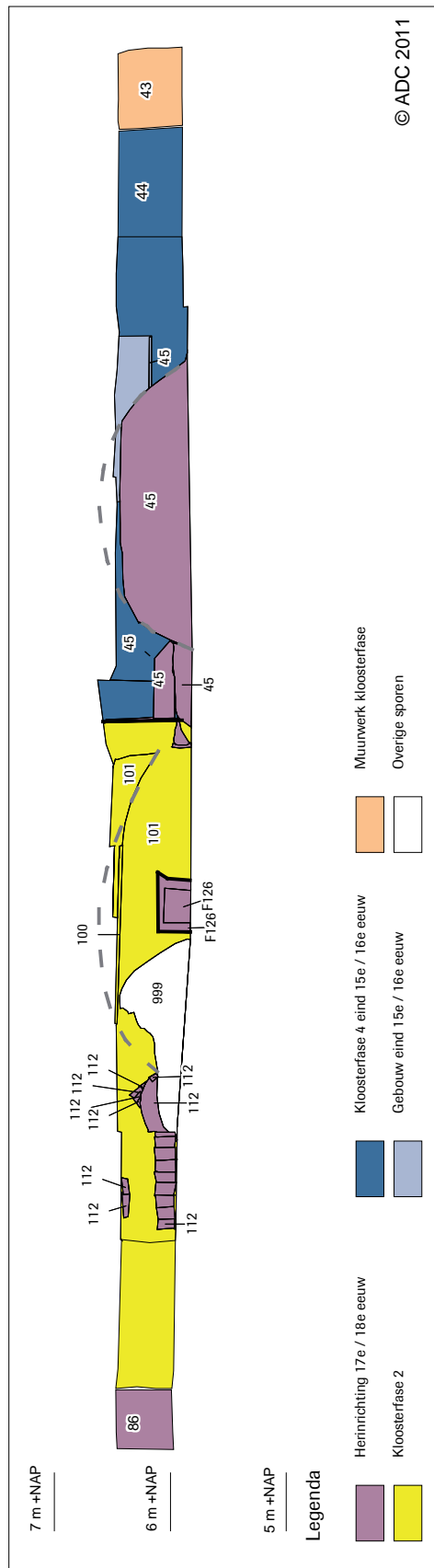
Herinrichting van de voormalige refter

De voormalige refter is ten dele gespaard bij de sloop van het klooster (afb. 17, zie losse bijlage achterin). Weliswaar is een deel van de refter gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe Dode Nieuwstraat die over het kloosterterrein heen is aangelegd; het muurwerk ten oosten van deze straat is gespaard getuige de grotendeels originele staat waarin de kloostermuur F101 verkeert. In de oorspronkelijke ruimte van de refter zijn wel de sporen van verbouwingen uit de periode van ná de kloosterfase aangetroffen. Zo is langs de straatzijde een voorgevel aangelegd en is er een kelder aangelegd met overwelling.

De noordmuur van de refter

Bij de herinrichting van de voormalige refter is de noordmuur gespaard van sloop. De muur is voorafgaand aan het archeologisch onderzoek onderzocht door bouwhistorici van de BAM.¹⁵ Uit dit onderzoek bleek dat de muur nog oorspronkelijk is en uit de 14^e eeuw dateert. Tijdens het archeologisch onderzoek kon het muurwerk tot 1 m onder maaiveld onderzocht worden (afb. 19).

¹⁵ Interne documentatie BAM 's-Hertogenbosch.

Afb. 19 Detailtekening van het zuidaanzicht van de kloostermuur (F101). Onder: detailtekening van het noordaanzicht van de kloostermuur (F101).

De nieuwe voorgevel

Door de aanleg van de nieuwe straat de Dode Nieuwstraat moest het resterende deel van de bebouwing voorzien worden van een nieuwe voorgevel (afb. 20A en B). Langs de straatzijde werd een nieuwe gevel aangelegd (F82) die was opgemetseld met oranjerode tot donkerrode bakstenen van het formaat 22/23 x 10/11,5 x 5,5 cm. De bakstenen zijn gemetseld en tevens bepleisterd met tras. Dit wijst op een datering in de 16^e eeuw of later. De voorgevel is aan de noordzijde koud tegen de kloostermuur F101 gebouwd. Aan de zuidzijde bleek de gevel verstoord. Aan de noordzijde, tegen de kloostermuur aan, was in het metselwerk een vensterlicht (F86) opgenomen (afb. 20C). Dit venster of kelderlicht was herkenbaar aan een dubbele, schuin aflopend gemetselde rollaag. Later is de opening dichtgezet (F87). Dit muurdeel is gemetseld met oranje-rode bakstenen van het formaat 22/22,5 x 10/10,5 x 5/5,5 cm. Vlak naast het venster of kelderlicht was in het muurwerk de aanzet van een gewelf gemetseld. Deze aanzet is in verband gemetseld met het muurwerk van de voorgevel en is daarmee gelijktijdig aan de voorgevel. De bakstenen van het gewelf waren rood van kleur en hadden afmetingen van 21/21,5 x 11 x 4/4,5 cm. Het baksteenformaat en het muurwerk oogt vroeger dan 17^e-eeuws, maar door de relatie met de Dode Nieuwstraat is een datering in de 17^e eeuw echter veel waarschijnlijker. Aan de zuidzijde is een tweede aanzet van een gewelf zichtbaar. Deze aanzet (F80) is niet in verband gebouwd, maar lijkt er later ingekast te zijn. Het gewelf is gemetseld met geel oranje (appelbloesem) bakstenen van het formaat 17/17,5 x 7/8,5 x 4/5 cm. De muurdelen F 79 en F81 zijn gelijktijdig aan het gewelf en dienden mogelijk ter versteviging.

In de voorgevel zijn enkele verbouwingen zichtbaar, waarvan de functie en datering niet direct duidelijk zijn. Gedacht kan worden aan een bordes of trap naar de hoofdingang van het gebouw. Zo is ter hoogte van de gewelfaanzet een muurdeel (F83) aangebracht. Het muurwerk bestaat uit oranjegele ijsselstenen van het formaat 17/18 x 8 x 4,5 cm. Het muurwerk heeft nog doorgelopen tot onder het huidige straatniveau. Ook van muurdeel F78 is de interpretatie niet zeker. Dit muurdeel heeft vermoedelijk deel uitgemaakt van de originele voorgevel. Het baksteenformaat van dit muurwerk verschilde echter wel van muurdeel F82, de bakstenen waren echter hergebruikt. Mogelijk kan het muurdeel in verband worden gebracht met een oude ingang die is vervangen door de latere ingangspartij (F69-75). Deze trap bestaat uit minimaal vier treden die aan weerszijden voorzien zijn van flankmuren. Deze flankmuren (F60 en F76) zijn opgemetseld uit donkerrode bakstenen van het formaat 22 x 10/10,5 x 5/5,5 cm. Het muurwerk is anderhalfsteens breed. Direct aan de buitenzijden van het muurwerk is een schuin naar beneden aflopend muurdeel gemetseld. Dit bepleisterde muurdeel is eensteens breed. De traptreden zelf zijn ca 1,3 m breed en anderhalfsteens hoog en diep. Elke trede had een rollaag van op de kant geplaatste bakstenen (donkerrood, 21/21,5 x 10,5/11 x 5,5/6 cm). De derde trede was versmald met een ingezet muurdeel (F75). Dit muurdeel diende vermoedelijk ter versteviging van een houten deurspijl. Deze deurspijlen zijn geplaatst in de vierkante uitsparingen aan weerszijden van het ingezette muurdeel (afb. 20D). De trap was de toegang tot de kelderruimte.

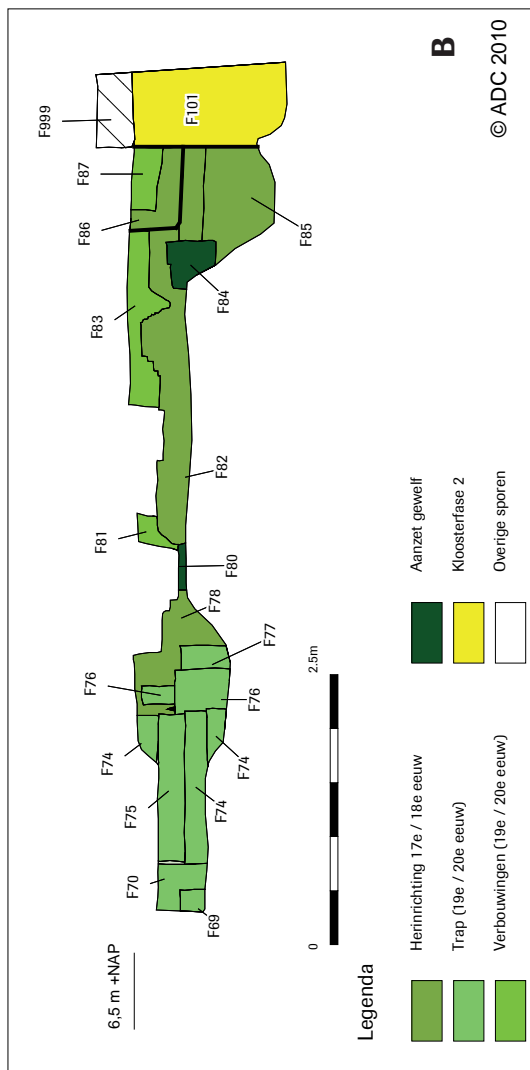
De kelder en overwelling

In de centrale ruimte waar voorheen de refter van het klooster lag is een kelder aangelegd. Dit blijkt ondermeer uit de gewelven en poeren die in de ruimte werden aangetroffen. Het gewelf rustte op drie centraal in de ruimte gelegen poeren en op de muren. In de muren waren de aanzetten van de gewelven nog zichtbaar.

Centraal in de ruimte werden drie poeren aangetroffen met tussenliggend restanten van het ingestorte gewelf. De poeren lagen op een onderlinge afstand van ca. 3 m. De poeren hadden aan vier zijden de aanzet van gewelven. De poeren waren opgemetseld uit oranje gele bakstenen van het formaat 17/18 x 8/8,5 x 4 cm.

Zowel in de originele muren uit de kloosterfase (F27, F30 en F101) als de later aangelegde zijmuur (F45) en voorgevel (F82) zijn de aanzetten van gewelven zichtbaar. Een deel van de gewelven (F36, 37, 38 en 112) is in de originele kloostermuren ingekast door een deel van het oorspronkelijke muurwerk uit te hakken. Zowel in de voorgevel als in de zijmuur zijn de gewelven (F45 en 84) in verband gemetseld. Dit laatste genoemde muurdeel (F45) is eveneens pas na de herinrichting van de refter aangelegd en diende ter verbreding en versteviging van de noordmuur (F44) van de kelder en ter ondersteuning van het gewelf. Het muurdeel F45 is éénsteens breed en gemetseld met oranjegele bakstenen van het formaat 16,5/17 x 8/8,5 x 4/4,5 cm. De fasering van beiden muren blijkt uit de pleisterlaag aan de zuidzijde van muurdeel F44. Na de aanleg van de muur F45 is deze opnieuw bepleisterd.

Voor de aanzetten van de gewelven heeft men oranje gele IJsselstenen gebruikt van het formaat 17/18 x 8,5/9 x 4/4,5 cm.

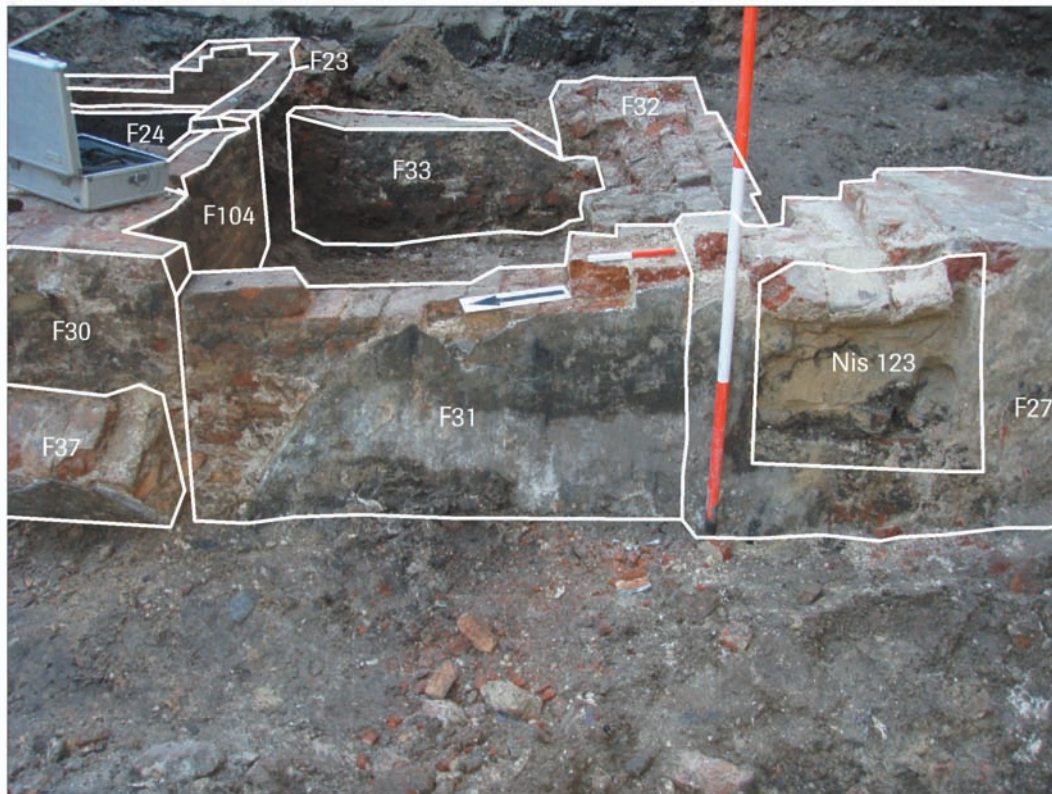
Afb. 20 A: Overzichtsfoto van het aanzet van de binnenzijde van de voorgevel ter plaatse van de voormalige refter. De foto is genomen richting noordwest. B: Detailtekening van de voorgevel ter plaatse van de voormalige refter. C: Detailfoto van het kelderlicht aan de noordzijde van de voorgevel. Aan de rechterzijde is het muurwerk van de kloostermuur F101 zichtbaar. Aan de linkerzijde is de aanzet van het gewelf zichtbaar. D: Detailfoto van de traptredes en de deurspij.

Uit zowel de ligging van de poeren (afb. 21) en de aanzetten van de gewelven, als uit de bepleistering van de muren kan de gewelfconstructie gereconstrueerd worden (afb. 17, zie losse bijlage achterin). Uit de aanzetten van de gewelven kan opgemaakt worden dat het gewelf bestond uit een kruisgewelf. De ronding van de gewelven was goed te zien in de bepleistering op de muurdelen F27 en F30. Aan de westzijde van deze muurdelen is zowel een zachte kalkbepleistering als een hardere tras bepleistering aangebracht (afb. 22). De zachte kalkbepleistering is over het gehele muurdeel aangebracht en dateert uit de kloostertijd. De harde tras bepleistering volgt de vorm van de gewelven en is aangebracht na de aanleg van de kelder na de herinrichting.

Afb. 21   Detailfoto's van de poer en resten van het, ingestorte, keldergewelf.

Afb. 22 Aanzicht van de dichtgemetselde doorgang tussen de kloostermuren F30 en F27 (genomen richting oosten). Goed zichtbaar is dat de doorgang bepleisterd is met grijze tras. Naast de ingang is aan de linkerzijde de aanzet van een gewelf (F37) en aan de rechterzijde een muurnis (F123) zichtbaar.

Enkele secundaire nissen die zijn uitgehakt in de oorspronkelijke kloostermuren dateren uit de periode waarin de refter onderkelderd werd. Een van deze nissen (F123) bevond zich vlak naast de dichtgemetselde doorgang (F31). Deze nis was ca. 0,5 x 0,4 x 0,3m en was bepleisterd (afb. 23). De nis (F123) ligt met een hoogte van 5,95 m +NAP iets lager dan de primaire kaarsnissen (6,15 m +NAP) in de oostelijke kloostervleugel. In de noordmuur van de voormalige refter (F101) is eveneens een nis uitgehakt (afb. 24). Deze nis (F126) was ca. 0,45 x 0,45 x 0,2 m. De nissen liggen beide exact in het midden tussen twee gewelven. Hiermee lijkt een relatie tussen de overwelving en de nissen waarschijnlijk.

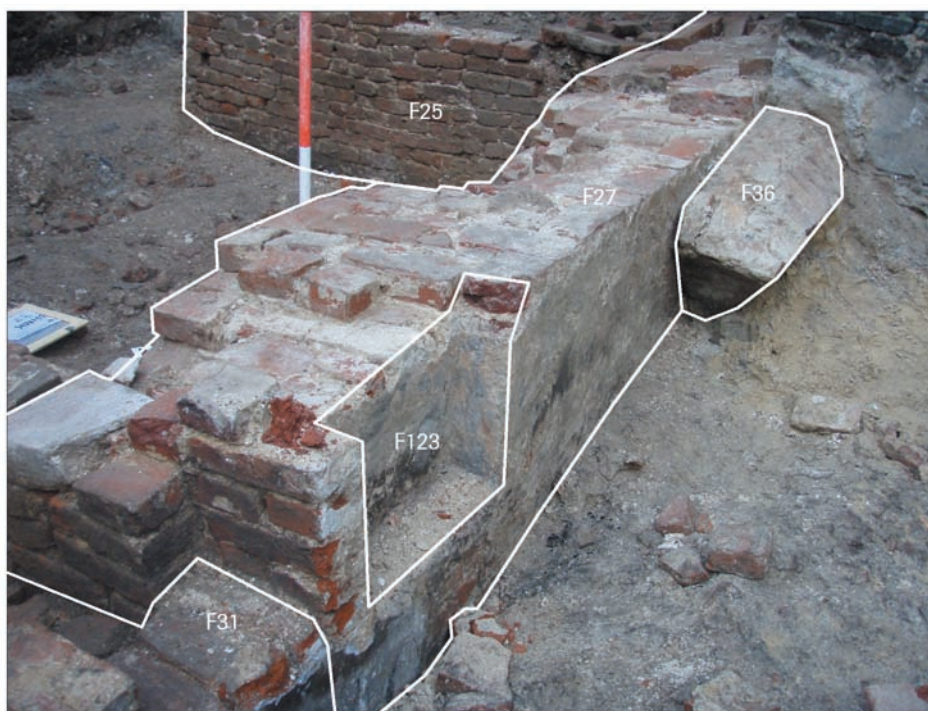
De gebruikte baksteensoort en -formaat biedt te weinig houvast om een scherpe datering te geven van de verbouwingen die in de voormalige refter hebben plaatsgevonden. Afgaande op de historische bronnen mag verondersteld worden dat de voormalige refter kort na de confiscatie van het klooster een nieuwe functie zal hebben gekregen. De vraag is echter of in deze periode reeds grote aanpassingen aan het gebouw hebben plaatsgevonden. Het is waarschijnlijker dat de aanpassingen dateren uit het begin van de 18^e eeuw wanneer de voormalige refter in gebruik wordt genomen als pakhuis. De kelder is bij de sloop van het gebouw dichtgegooid met een puinige vullaag. Uit deze puinlaag is vondstmateriaal verzameld, waarvan de jongste fragmenten uit de 19^e of 20^e eeuw dateren. Dit betekent dat de vroegere refter in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt zal zijn.

Overige bouwsporen

Enkele andere bouwsporen kunnen eveneens met de herinrichting in de 17^e / 18^e eeuw in verband gebracht worden.

In het opgaande muurwerk van de noordmuur van de refter (F101) werd bij het bouwhistorisch onderzoek ondermeer een venster gevonden. De onderzijde van dit venster lag op gelijke hoogte als het vloerniveau in de 17^e eeuw. Dit zou er mogelijk op kunnen wijzen dat het venster, secundair, gebruikt is als een deur. Een aangebrachte plavuizenlaag (F112) aan de zuidzijde van de muur exact ter hoogte van het venster zou hier eveneens op kunnen wijzen. De tegellaag is 1,6 m breed en lijkt secundair aangebracht te zijn.

Afb. 23 Detailfoto van de kloostermuur F27 genomen richting zuidoost. Op de voorgrond is een nis (F123) zichtbaar, op de achtergrond de aanzet van een gewelf (F36).

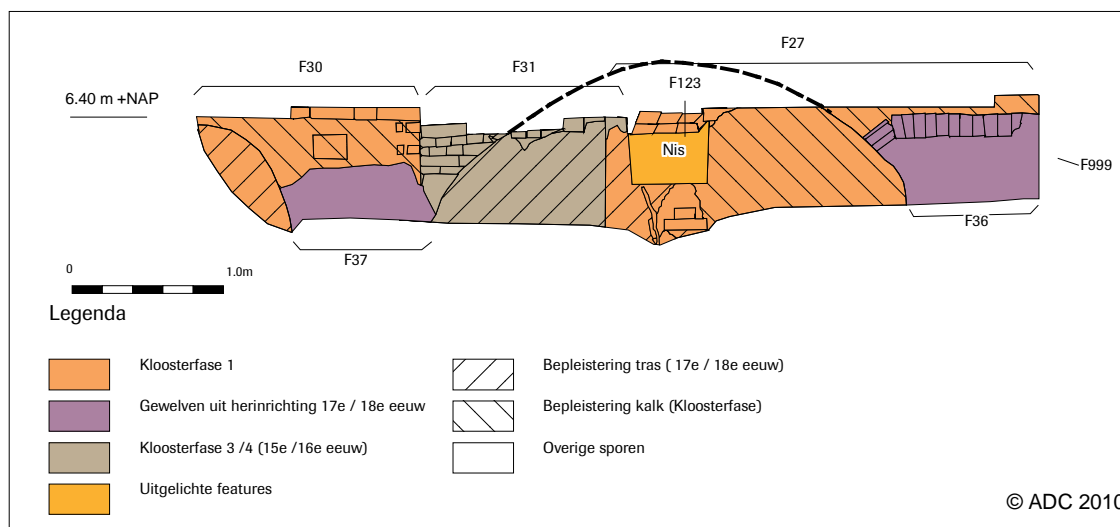
Afb. 24 Detailfoto van de onderzijde van de kloostermuur F101. In het verbrede deel zijn de secundaire nis (F126) en de tegellaag / varken (F100) zichtbaar.

Aan de bovenzijde van de aanzet van het gewelf (F112) is een rollaag gevonden (afb. 25). De rollaag is moeilijk in een bredere context te plaatsen, maar vermoedelijk betreft het de aanzet van een trap. In de refter waren twee doorgangen aanwezig. Eén doorgang verschaftte toegang tot de oude oostelijke kloostervleugel (Fase 1) en de andere gaf toegang tot de nieuwe kloostervleugel (Fase 4). Beide doorgangen (resp. F31 en F119) zijn vermoedelijk bij de herinrichting dichtgezet. Beide doorgangen zijn dichtgezet met IJsselsteentjes en hergebruikte bakstenen. De dichtzetting (F31) van de doorgang naar

de oostelijke kloostervleugel bestond uit een bakstenen muur die was opgemetseld in een rommelig verband met bakstenen van het formaat 27/27,5 x 13/13,5 x 7/7,5 cm. Eén laag week hiervan af, die was opgemetseld uit kleinere bakstenen, van het formaat 17 x 8 x 4 cm. De dichtgemetselde doorgang F31 is aan de westzijde bepleisterd met tras (afb. 26). Deze bepleistering is gelijktijdig aangebracht met de aanleg van de keldergewelven na de herinrichting van het terrein. De dichtzetting dateert daarmee gelijktijdig aan of vroeger dan de herinrichting van het terrein in de 17^e eeuw.

Afb. 25 Detailfoto van de aanzet van het gewelf met het restant van een rollaag.

Afb. 26 Detailtekening van de dichtgezette doorgang tussen de muurdelen F27 en F30.

Vloerniveau

De aanleg van de kelder in de (voormalige) refter zal pas bij de herinrichting in de 17^e eeuw hebben plaatsgevonden. Er zijn geen aanwijzingen dat de refter al vóór de herinrichting al onderkelderd was. Het vloerniveau van de kelder kon niet vastgesteld worden. Wel bleek dat het gewone looppniveau (straatniveau) in de 17^e eeuw aanzienlijk verhoogd werd. Dit blijkt vooral uit het noordprofiel waar een ophogingslaag van ca. 1m zichtbaar was (afb. 27).

Herinrichting van het achterterrein

Op het achterterrein zijn weinig bouwsporen gevonden die wijzen op een herinrichting van het achterterrein in de 17^e eeuw. Het lijkt erop dat de gebouwen van de oude oostelijke kloostervleugel evenals de refter gespaard zijn van sloop en nog enige tijd in gebruik zijn gebleven. Een aanwijzing hiervoor is vondstmateriaal dat verzameld is uit het puin waarmee de ruimtes zijn dichtgegooid. De jongste scherven die uit de puinlaag verzameld zijn dateren uit de 19^e en 20^e eeuw. Dit betekent dat de gebouwen waarschijnlijk pas in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt zijn. Een uitzondering hierop is de ruimte ter hoogte van de plavuizenvloer F34. In de vullaag waarmee de ruimte is dichtgegooid is aardewerk verzameld dat in de late 15^e tot en met de 16^e eeuw dateert. Dit zou betekenen dat deze ruimte mogelijk al in de late kloostertijd is dichtgegooid. Ook de doorgang (F31) in de westelijke muur (F27A) zal in deze periode dichtgezet zijn.

Dat (een deel van) de gebouwen nog in gebruik zijn gebleven valt ook te herleiden uit de versteviging van de muren van de waterkelder met een klamp (F23 en F24). Muurdeel F23 is een halfsteens brede muur opgemetseld met oranjebruine stenen van 19,5 x 8,5 x 4,5cm. Het muurwerk is tegen de muurdelen F22, F104 en F106 geplaatst, waardoor tevens de doorgang van de kelder dicht werd gezet. In de hoeken is het muurwerk afgeschuind gemetseld. Aan de oostzijde is het muurdeel F23 verstevigd met een klamp, F24. Deze klamp stond koud tegen het muurdeel F23 en was opgemetseld uit gele bakstenen van het formaat 16 x 8 x 4 cm. Aan de binnenzijde was het muurdeel afgesmeerd. De verstevigingen hadden waarschijnlijk als doel om de ruimte een nieuwe functie te geven als waterkelder. Uit de puinige laag waarmee de waterkelder is dichtgegooid zijn meerdere aardewerkscherven verzameld. De jongste aardewerkscherven dateren uit de 19^e eeuw. Dit zou erop wijzen dat de waterkelder pas in de 19^e eeuw is dichtgegooid.

De muurdelen F33 en 35, die gefundeerd zijn op het muurwerk F32 dateren mogelijk uit de periode van de herinrichting. Van beide muurdelen (F33 en F35) kon niet vastgesteld worden welke functie ze hebben.

Zowel over de muurdelen F25 en F27 heen was een goot geplaatst. Het is niet duidelijk of de goot een relatie heeft tot het gewelf in muurdeel F27B. Deze goot was gefundeerd op zand en bestond uit natuurstenen plavuizen (18,5-19x9-19,5x5cm) aan de basis met een bakstenen (rood, 19x10,5x6cm) ombouw. Het gootje dateert jonger dan muurdeel F25 en F27, aangezien dit muurdeel deels is weggebroken voor de aanleg van de goot. Tevens zal de goot vermoedelijk dateren van ná de afbraak van de oostelijke kloostervleugel en ná het dichtgooien van de ruimtes in de 19^e of 20^e eeuw. Tot welke structuur de afwatering van de goot diende is niet duidelijk.

Nieuwbouw in de 17^e eeuw ten noorden van de refter

Het terrein ten noorden van de voormalige refter is in de 17^e eeuw heringericht met de bouw van een woning. Voorafgaand aan de bouw van de woning heeft men het terrein opgehoogd. In dit ophogingspakket zijn vondsten verzameld, waarvan de jongste in de 17^e eeuw dateren. De woning heeft bestaan uit een rechthoekige ruimte aan de voorzijde en mogelijk nog een tweede ruimte aan de achterzijde. Voor de bouw van de woning heeft men deels gebruik gemaakt van al bestaande muren uit de kloostertijd. Zo heeft de kloostermuur F101 gediend als zijgevel en zal het muurdeel F60/16 gebruikt zijn als tussenmuur of achtergevel. Langs de Dode Nieuwstraat is een voorgevel (F88) geplaatst, die tezamen met de zijgevel van het naastgelegen noordelijke pand (gemene muur?) de ruimte heeft begrensd. De muurdelen (F17 en F20) hebben mogelijk behoord tot de achterraimte van de woning. In geen van beide ruimtes kon een oorspronkelijk vloerniveau vastgesteld worden.

Langs de Dode Nieuwstraat is in de 17^e eeuw een nieuwe gevel geplaatst (F88). Deze gevel is gefundeerd op het straatje (F63) uit de kloostertijd (afb. 28A en B.). Deze fundering bestaat uit twee enkellaags vertandingen. Het muurwerk is in verspringende koppenlagen opgemetseld uit hergebruikte rode en gele bakstenen van het formaat ? x 9,5/10 x 4/4,5 cm. De 5-laagsmaat is met 26 cm klein, wat inderdaad duidt op een datering na de kloosterfase. De voorgevel is koud tegen de kloostermuur F101 geplaatst. In noordelijke richting kon geen begrenzing van de muur gevonden worden (afb. 28C). Vermoedelijk heeft de voorgevel in verband gestaan met de voorgevel van het naastgelegen pand. Er kon geen verband worden gelegd met de zijmuur van het naastgelegen pand, maar verondersteld kan worden dat deze zijgevel oorspronkelijk een gemene muur is geweest, evenals de oude kloostermuur F101 aan de zuidzijde. Ook de tussenmuur of wellicht achtergevel F60/16 dateert nog uit de kloostertijd.

A

Afb. 28 A: Detailfoto aanzicht van de voorgevel F1/F88. Zichtbaar is de dubbele fasering van de voorgevel. De oudste fase is gefundeerd op het straatwerk F63). B: Detailtekening van de voorgevel en de fasering ervan. C: Detailfoto aansluiting van de voorgevel (F1/F88) op de zijgevel van het naastgelegen pand.

C

In dit muurdeel waren geen bouwfases te onderscheiden op basis waarvan verondersteld mag worden dat het muurdeel ten tijde van de sloop van het klooster gespaard is en een nieuwe bestemming heeft gekregen in de nieuwe woning. In het muurwerk is wel een bouwspoor aanwezig. Aan de noordzijde is het muurwerk deels uitgebroken en later dichtgezet met twee smalle muurdelen (F15 en F19). De onderste vier lagen van F15 waren opgemetseld uit gele bakstenen van 15 x 7 x 3,5 cm, de bovenste lagen uit oranje bakstenen van het formaat 16,5 x 7,5 x 4 cm. Voor het muurdeel F19 is gebruik gemaakt van bakstenen met hetzelfde formaat als F16.

Onduidelijk is of de woning een achterraimte heeft gehad. De muurdelen F17 en F20 zouden hiervoor een aanwijzing kunnen zijn, aangezien beiden parallel lopen aan het muurwerk van de ruimte aan de straatzijde. Het muurdeel F17 staat schuin op de voorgevel en loopt parallel aan de kloostermuur F101. Opvallend is dat het muurdeel gefundeerd is op de doorgang (F61) in het muurdeel F60. Aan de westzijde is het muurdeel verstoord. Mogelijk heeft het muurdeel nog verder westelijk doorgelopen. Het is aannemelijker dat het muurdeel deels weggekapt is voor de latere aanleg van het muurdeel F4. Ook aan de oostzijde is het muurwerk verstoord. Het muurwerk van F17 was anderhalfsteens breed en opgemetseld met rode bakstenen van 27 x 14 x 7 cm (hergebruikt?). De bakstenen waren gevoegd met mortel. Het muurdeel had een enkele versnijding, die was gelegd op een dunne zandlaag. Deze zandlaag lag weer op een puinlaag. De onderste van de vier funderingslagen bestond uit breuksteen. Opvallend is dat de onderzijde van het muurwerk bijna 50 cm hoger (6,2m +NAP) ligt dan de onderzijde van het muurdeel F20 (5,76 m +NAP), dat als mogelijke achtermuur van de tweede ruimte gezien zou kunnen worden. Dit hoogteverschil zou echter verklaard kunnen worden doordat de achtergevel een dragende functie heeft gehad en daarmee zwaarder gefundeerd diende te zijn dan de tussenmuur. In het gebruikte baksteenformaat is een klein verschil. De bakstenen van het muurdeel F20 zijn met het formaat 25/26 x 12/13 x 5,5/6,5 cm iets kleiner. De muur F20 is tweesteens breed en heeft een dubbele tweelaags vertanding. Opvallend is dat het muurwerk aan de zuidzijde versmalt. Deze versmalling kan mogelijk gerelateerd worden aan een inkassing aan weerszijden van het muurwerk. De zuidzijde van het muurwerk (F20) is zichtbaar verstoord.

De aanwezigheid van een achterraimte zou tevens verklaard kunnen worden doordat het centrale muurdeel F16 aan weerszijde bepleisterd is geweest en daarnaast doordat de oorspronkelijke kloostermuren F43 en F111 uitgebroken zijn, evenals het muurdeel F56/F58.

Waterput

Aan de noordwestzijde in de binnenruimte is een waterput (F8) (afb. 29) gevonden die vermoedelijk in de 17^e eeuw gedateerd kan worden. Deze ronde waterput met een diameter van ca 1,2 m was opgemetseld met rode bakstenen van het formaat 18 x 10,5 x 5 cm. De koepel is secundair, halfsteens breed en tweelaags hoog, opgemetseld uit IJsselsteentjes (geel) van 17 x 7 x 4 cm.

In de waterput is geen vulling aangetroffen tot aan het diepste onderzoeksniveau. De waterput is ingegraven in de 17^e-eeuwse ophogingslaag, waarmee de waterput later gedateerd kan worden dan de ophoging van het terrein. Op de waterput is later een afvoer aangesloten. Deze afvoer bestaat uit buizen van roodbakkend aardewerk die aan de binnenzijde geglaazuurd waren. De buizen zijn erg fors met afmetingen van 0,5 m lengte en 0,25 m in diameter. De buizen kunnen in de 18^e of 19^e eeuw gedateerd worden. De afvoer liep vanaf een afvoerput (F13) aan de zuidoostzijde van de ruimte, nabij de hoek van het muurwerk F3 en F16 naar de waterput. De afvoerput was opgemetseld uit bakstenen (hergebruikt, 27 x 12 x 7 cm) en geglaazuurde plavuizen (21 x 21 x 3 cm). Het systeem diende ter afwatering op de waterput en is secundair aangebracht. Mogelijk betreft het een afvoer van beer, waarbij de waterput secundair diende als beerput.

19^e-eeuwse verbouwing van de woning ten noorden van de voormalige refter

De 17^e-eeuwse woning ten noorden van de refter lijkt in de 19^e eeuw ingrijpend te zijn verbouwd (afb. 18, zie losse bijlage achterin). Behalve dat de woning voorzien is van een nieuwe voorgevel is ook de binnenruimte gewijzigd. Zo is er een tussenmuur (F4) geplaatst van de voorgevel tot aan de tussenmuur F16, waardoor er een gescheiden gang en woon- of werkruimte gecreëerd is. Tevens zijn zowel de gang als de woon- of werkruimte voorzien van een nieuwe bestrating (F2 en 5) (afb. 30).

De nieuwe 19^e-eeuwse voorgevel (F1) is direct op de oudere 17^e-eeuwse voorgevel (F88) gefundeerd (afb. 24). De gevel was koud tegen de kloostermuur F101 geplaatst. Aan de noordzijde was zichtbaar dat de gevel in verband stond met een zijmuur. Deze zijmuur was tegen de gevel van het naastgelegen pand geplaatst. Het muurwerk van de voorgevel was in wild verband opgemetseld uit rode breukstenen van het formaat ? x 12 x 5/6.

Afb. 29 Boven: detailfoto van de waterput (F8) met de afvoer (F12). Rechts: detailfoto van de afvoerput (F13).

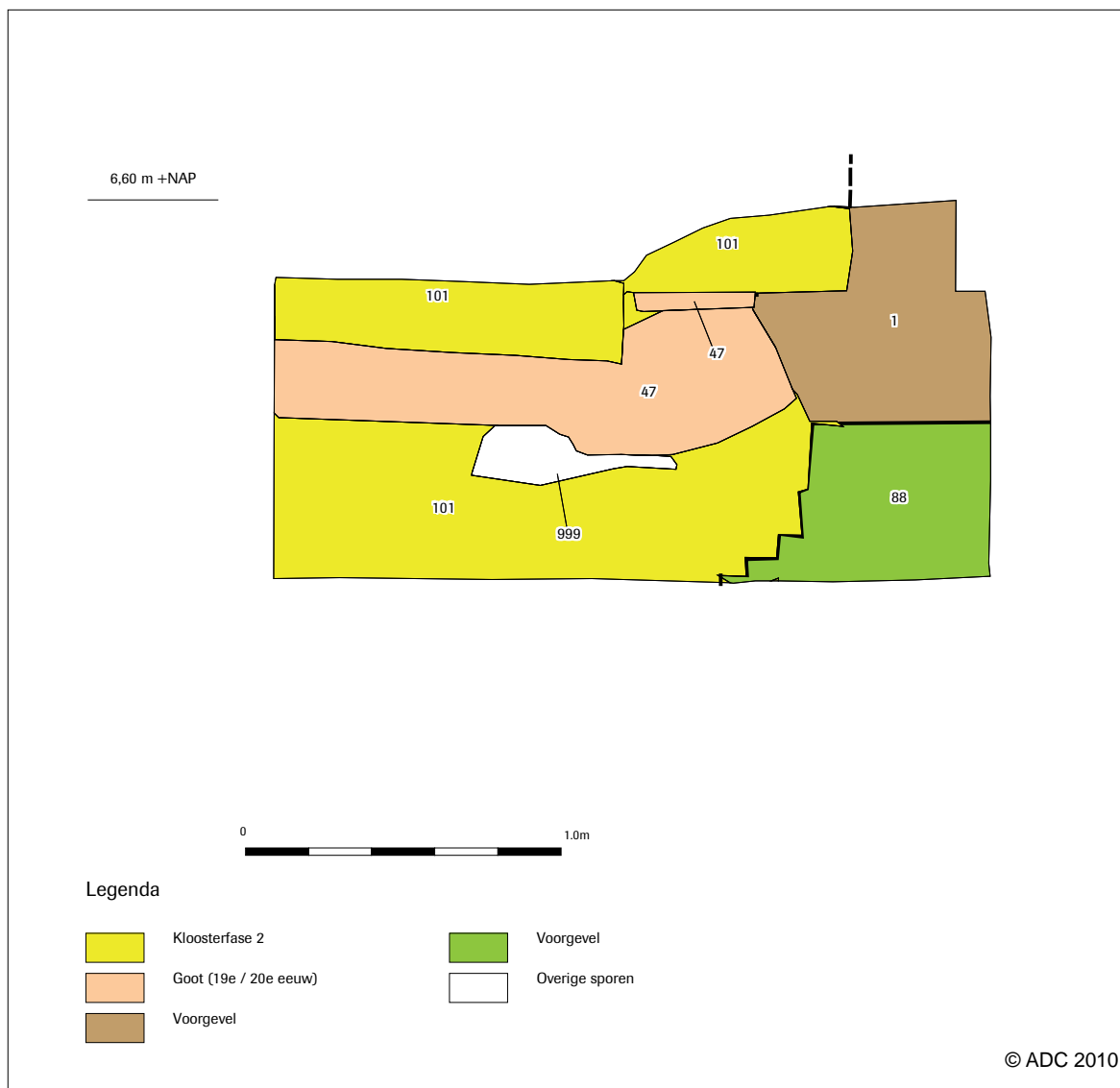

Afb. 30 Overzichtsfoto met het straatwerk (F2 en F5) en de muurdelen (F3 en F4). De foto is genomen richting oosten.

De binnenruimte is opgedeeld in een gang en woon- of werkruijnte door het plaatsen van een binnenmuur (F4). Deze muur was ingekast in de voorgevel F1 en liep tot de achtergevel of binnenmuur (F16). Aangezien de uitsparing in de voorgevel F1 waarin het muurdeel F4 is ingekast, is weggehakt, zal het muurdeel F4 later dateren dan de voorgevel F1. Ook het muurdeel F17 lijkt aan de westzijde deels weggekapt te zijn om ruimte te maken om het muurdeel F4 op de tussenmuur F16 aan te kunnen laten sluiten. Waarschijnlijk heeft men in het oudere muurwerk F16/60 uitsparingen gemaakt, waarin het metselwerk F4 ingevoegd is. In de muur F4 was op 1,7 m afstand van de voorgevel een doorgang (1,3 m breed) opgenomen die vanaf de gang toegang verschafte tot de woon- of werkruijnte ten noorden van de gang. Het muurdeel F4 was éénsteens breed en was opgemetseld uit rode bakstenen van het formaat 20x9-9,5x? cm. Het muurwerk was gevoegd met veel schelpkalkmortel. Het muurdeel was nog 10 tot 12 laags opgemetseld. De vijflaagsmaat was 27 cm, de tienlaagsmaat 51 cm.

Zowel de gang als een deel van de woon-/werkruijnte waren bestraat (F2 en F5). De gang was voorzien van een afwateringsgoot. De gang (F2) had een breedte van ca. 1,2 m aan de straatzijde tot 1,6 m aan de achterzijde. De gang (F2) was bestraat met op hun korte zijde liggende rode en gele bakstenen van het formaat 16 x ? x 3,5/4 cm. Het patroon waarin de bestrating is gelegd loopt parallel aan de straat en haaks op muurdeel F4. Aan de zuidzijde van het straatwerk liep langs de kloostermuur F101 en F44 een goot (F47). Deze goot wordt aan de oostzijde ter hoogte van F43 verstoord. De basis van de goot is tweesteens breed, de opbouw bestaat uit twee eensteens brede muurdelen van zes lagen bakstenen. De goot wordt afgedekt door een plavuizenlaag (22 x 22 x 3 cm). Ter hoogte van de voorgevel is in de kloostermuur F101 een gat uitgekloofd waar de goot op aansloot (afb. 31). Waar de goot verder heen geleid is kon niet onderzocht worden.

Afb. 31 Detailtekening van de aansluiting van de goot op de zijgevel (F101).

De ten noorden van de gang gelegen woon-/werkruimte was nog slechts ten dele bestraat. De nog aanwezige bestrating (F5) bestond evenals de bestrating in de gang (F2) uit op hun zijde geplaatste gele bakstenen van het formaat 15 x 6,5 x 3,5 cm. Het patroon waarin de bestrating was gelegd varieerde. Vondstmateriaal dat direct onder of rondom de bestrating F2 en F5 is verzameld dateert uit de periode 19^e eeuw. Dit wijst erop dat de vloer vermoedelijk in de 19^e eeuw is aangelegd.

Verbouwfase

In een latere periode heeft men de binnenindeling van de voorste woonruimte gewijzigd. Het muurdeel F4 is tot op het vloerniveau afgebroken en er is een nieuwe binnenmuur (F3 / F6) geplaatst. Hiermee werd vermoedelijk de gang verbreed, maar ingekort en ontstond er een grotere woon-/werkruimte. De nieuwe binnenmuur (F3 / F6) is op de aanwezige bestrating gefundeerd, wat aangeeft dat het jonger dateert. Ook dit muurdeel is ingekast in de voorgevel. Het in staand verband gemetselde muurdeel versmalt oostwaarts van anderhalfsteens breedte (F3) naar halfsteens breedte (F6). Aan de oostzijde is het muurwerk verstoord door een gietijzeren gasleiding. Het muurdeel is opgemetseld uit rode breuksteen van ? x 12 x 7 cm.

Waarschijnlijk is in dezelfde periode een haard aangelegd aan de zuidoostzijde van de binnenruimte. Het straatwerk van de voormalige gang was ter plaatse verstoord en ook het opgaande muurwerk leek ten dele verstoord, zoals zichtbaar is aan verschillende bouwsporen.

Achterkamer

In de veronderstelde achterruimte zijn geen sporen meer aangetroffen van 19^e-eeuwse aanpassingen. Dit kan verklaard worden doordat deze ruimte in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt zal zijn. Immers, het kort voor de opgraving gesloopte pand nr. 27 had de omvang van de voorkamer van de woning (de achtergevel was het muurdeel F16). Aangezien de goot F47 ook doorliep langs het muurdeel F44 kan verondersteld worden dat de achterkamer nog wel aanwezig geweest zal zijn ten tijde van de aanleg van de goot en daarmee indirect aan de aanpassingen in de 19^e eeuw.

Samengevat

Binnen het onderzoeksgebied zijn de sporen teruggevonden van de herinrichting van het terrein na confiscatie van het klooster. Een deel van de oude kloostergebouwen lijkt in gebruik te zijn gebleven. Zo is zichtbaar dat meerdere muurdelen gespaard zijn gebleven van sloop. In de voormalige refter is in het begin van de 18^e eeuw een kelder aangelegd met kruisgewelf. De kelder was toegankelijk via een trap vanaf de nieuwe weg 'Dode Nieuwstraat'. Ten noorden van de voormalige refter is een pand gebouwd, dat bestond uit een voor- en, vermoedelijk, een achterkamer. Voor dit pand is deels gebruik gemaakt van muren van de oude kloostergebouwen. Later, in de 19^e eeuw zijn er aan het gebouw aanpassingen verricht. Zo is ondermeer de voorgevel vernieuwd en is de binnenindeling veranderd. Zowel in het 17^e- als 19^e-eeuwse gebouw zijn geen specifieke sporen gevonden om de functie van het pand te bepalen. Op het achterterrein zijn weinig aanwijzingen gevonden voor het functionele gebruik in de 17^e eeuw en later. Het lijkt erop dat de gebouwen pas in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt zijn.

4 Vondstmateriaal

Tijdens de opgravingen is uit verschillende contexten vondstmateriaal verzameld. Veruit het merendeel van het verzamelde materiaal bestaat uit aardewerk. Overige vondstcategorieën zijn glas, bot en natuursteen. Onderstaand zullen de resultaten van het specialistisch onderzoek naar de verschillende vondstcategorieën besproken worden.

4.1 Aardewerk

Tijdens de opgravingen is uit verschillende contexten aardewerk verzameld. Dit materiaal is gedetermineerd door A. Griffioen en S. Ostkamp. Onderstaand zal worden ingegaan op de gebruikte onderzoeksmethode en de resultaten van het onderzoek.

4.1.1 Determinatie van het aardewerk volgens het Deventer-systeem

Om de vondsten die tijdens de opgraving zijn verzameld te kunnen vergelijken met vondsten die elders in ons land tevoorschijn zijn gekomen en nog zullen komen, is het noodzakelijk dat ze typologisch op een standaardwijze worden ingedeeld en beschreven. Om tot een dergelijke standaard te komen, is in 1989 het zogenaamde 'Deventer-systeem' geïntroduceerd.¹⁶ De doelstellingen van dit systeem zijn meevoudig. Enerzijds kunnen met behulp van dit instrument op een snelle en eenvoudige wijze laat- en postmiddeleeuwse voorwerpen van glas en keramiek worden ingedeeld en beschreven. Anderzijds ontstaat door deze manier van werken gaandeweg een steeds groter wordende referentiecollectie voor de beschrijving van vondstgroepen uit de genoemde periodes. Daarnaast kan op basis van de aan dit systeem gekoppelde inventarislijsten van de beschreven vondstgroepen statistisch onderzoek worden verricht naar het bij de diverse sociale lagen behorende aardewerken en glazen bestanddeel van het huisraad. Zo kunnen bijvoorbeeld regionale verschillen in kaart worden gebracht. Op dit moment bestaat al een aanzienlijke reeks van aan deze standaard gekoppelde publicaties.

De classificatie van aardewerk en glas met behulp van het Deventer-systeem volgt een vast stramien. Eerst worden de keramiek- en glasvondsten per vondstcontext naar de daarin voorkomende baksels/ materiaalsoorten uitgesplitst. Vervolgens worden per baksel of materiaalsoort (glas) codes toegekend aan de individuele objecten. De aan de verschillende voorwerpen toegekende codes bestaan uit de drie volgende elementen: het baksel of de materiaalsoort (glas), het soort voorwerp en het op dat specifieke model betrekking hebbende typenummer. Zo krijgt een pispot van roodbakkerd aardewerk de codering: r(oodbakkerd aardewerk)-pis(pot)-, gevolgd door een typenummer (bijv. r-pis-5). Dit typenummer is uniek voor een bepaalde vorm. Wanneer een model nog niet eerder is beschreven, krijgt het een nieuw typenummer dat vervolgens in een centraal bestand wordt opgenomen.¹⁷ Door middel van de aan de voorwerpen toegekende codes kunnen deze vergeleken worden met soortgelijke objecten die eerder binnen het Deventer-systeem zijn gepubliceerd.

4.1.2 Conserveringsgraad van het aardewerk

Tijdens het onderzoek zijn in totaal 89 stuks historisch gebruiks-aardewerk gevonden, met een totaal gewicht van iets minder dan 4 kilo. De conserveringsgraad van het materiaal is goed te noemen (het totaal gewicht gedeeld door het aantal scherven maakt een gemiddeld gewicht per scherv van 44,5 gram). Ook is een groot aantal scherven dusdanig intact dat ze tot een type herleidt kunnen worden.

4.1.3 Beschrijving van de bakseltypen

Tijdens het onderzoek zijn verschillende soorten aardewerk gevonden. Het oudste materiaal dat tijdens het onderzoek gevonden is, bestaat uit een scherv bijna-steengoed en scherven van grijsbakkerd en roodbakkerd aardewerk. Bijna-steengoed is de technologische voorloper van steengoed. Steengoed

¹⁶ Clevis & Kottman 1989.

¹⁷ De centrale database achter het Deventer-systeem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA) in Zwolle.

is een aardewerksoort die zo heet gebakken wordt dat de klei gesinterd waarbij de afzonderlijke kleipartikels met het blote oog niet meer waarneembaar zijn. In het geval van bijna-steengoed is dit proces van sintering nog niet volledig voltooid en is de magering van de klei nog zichtbaar en voelbaar. Bijna steengoed dateert uit de 13^e eeuw. Het steengoed dat tijdens het onderzoek gevonden is, bestaat uit steengoed zonder oppervlaktebehandeling en steengoed met zoutglazuur. De herkomst van het gevonden steengoed ligt in Duitsland, in en rond de plaatsen Siegburg, Langerwehe en Frechen. Het steengoed uit de opgraving dateert uit de periode tussen 1300 en 1900.

Grijs- en roodbakkend aardewerk komt in Brabant voor vanaf ca. 1200. Grijs- en roodbakkend aardewerk wordt van dezelfde klei vervaardigd, maar heeft een verschillend bakproces. Bij roodbakkend aardewerk wordt zuurstof in de oven toegelaten waardoor de ijzerdeeltjes in klei kunnen oxideren en rood kunnen kleuren. Bij het vervaardigen van grijsbakkend aardewerk wordt in het eindstadium van het stoken geen zuurstof tot de oven toegelaten. Grijs- en roodbakkend aardewerk komen tot 1500/1525 naast elkaar voor, waarna grijsbakkend aardewerk verdwijnt en pottenbakkers in Brabant alleen nog roodbakkend aardewerk gaan vervaardigen. Het meeste roodbakkend aardewerk is van lokale makelij, maar daarnaast zijn ook enkele scherven van roodbakkend aardewerk uit het gebied Werra (1580-1700) en het Nederrijnse gebied (1600-1750) aangetroffen.

Net als roodbakkend en grijsbakkend aardewerk is witbakkend aardewerk vernoemd naar de kleur van het baksel. Het witbakkend aardewerk dat tijdens het onderzoek gevonden is, dateert uit de periode tussen 1500 en 1800.

Een opvallende vondst is een scherf van Iberisch aardewerk. De scherf bestaat uit een wandscherf waarvan de vorm niet te herleiden is. Aardewerk van dit type dat in Nederland gevonden wordt, is meestal afkomstig van olijfoliekruijkes. Olijfolie wordt in kloosters vaak gebruikt tijdens de vasten, wanneer niet gebakken mag worden in dierlijk vet.

De laatste twee aardewerkgroepen die tijdens het onderzoek gevonden zijn, bestaan uit faience en industrieel wit aardewerk. Faience is tinglazuur aardewerk dat oorspronkelijk uit Italië komt, maar vanaf het tweede kwart van de 17^e eeuw ook in Nederland vervaardigd wordt. Industrieel wit aardewerk komt voor vanaf de 19^e eeuw.

De meeste vondsten bestaan uit wandscherven, die alleen op baksel te determineren zijn. In totaal zijn acht vormen te herleiden op basis van het Deventer-systeem. Dit zijn: een grijsbakkende pot (g-pot-4 1300 – 1425), een bakpan (r-bak-9 1550-1575), een roodbakkend bord (r-bor-18 1525-1700), een deksel (r-dek-19 1425-1700), twee verschillende roodbakkende grappen (r-gra-8 1450-1650 en r-gra-91 1500-1650), een witbakkende grape (w-gra-19 1600-1800) en twee steengoed mineraalwaterflessen (s2-fle-4 1800-1900).

4.1.4 Aardewerkdeterminaties

Het gedetermineerde aardewerk wordt besproken per tijdsperiode en context waaruit het afkomstig is. Slechts weinig fragmenten van aardewerk zijn uit specifieke contexten afkomstig. Het merendeel van het materiaal is verzameld uit ophogingslagen of (puinige) vullagen van ruimtes.

Kloostertijd

Van de vroegste fasen van de kloostertijd (Fase 1 en 2) zijn geen sporen aangetroffen waaruit aardewerk verzameld kon worden. De reden hiervoor is de beperkte onderzoeksdiepte (1 m –mv), waardoor het vroegere looppniveau niet bereikt werd. Het merendeel van de sporen dat uit deze vroegste periodes werd aangetroffen bestond uit muurwerk. Van de latere fasen van de Kloostertijd (Fase 3 en 4) zijn uit vier verschillende contexten aardewerk verzameld, het gaat daarbij om een kuil, een beerput, een vleilaag en een oud looppniveau.

Uit de kuil F53/54 aan de noordoostzijde van het terrein werd één scherf blauwgrijs aardewerk (Elmpt) verzameld dat dateert uit de periode 1250-1350.¹⁸ Mogelijk zou de kuil daarmee nog uit de vroegere kloosterfase 1 of 2 kunnen dateren.

Uit de beerput F51 aan de noordoostzijde van het terrein werd naast drie fragmenten van glazen vaatwerk één scherf van een Raeren steengoed kan uit de eerste helft van de 17e eeuw gevonden.¹⁹ Het vondstmateriaal laat zien dat de beerput pas laat in de Kloostertijd (Fase 4) in gebruik geweest zal zijn.

In de vleilaag onder het plavuizen vloertje F34 werd één scherf roodbakkend aardewerk en één scherf grijsbakkend aardewerk gevonden.²⁰ De beide scherven kunnen gedateerd worden in de periode 1350-1450. Hieruit kan afgeleid worden dat het vloerdeel F34 waarschijnlijk pas na 1450 aangelegd zal zijn.

Uit een dunne ophogingslaag net ten noorden van de reftermuur F101 werden enkele scherven aardewerk verzameld.²¹ Dit niveau is vermoedelijk gelijk aan de ophogingslaag van het vloerniveau van Fase 4 (F115). Het verzamelde aardewerk omvatte roodbakkend aardewerk en steengoed. Een fragment van een bord van roodbakkend aardewerk is vermoedelijk in Oosterhout geproduceerd. Dit fragment dateert in de 17^e eeuw. Daarnaast zijn een fragment van een grape of pispot en een fragment van een bakje of vetvanger, beide eveneens van roodbakkend aardewerk, gevonden. De fragmenten dateren respectievelijk in de 16^e eeuw en in de periode 1350-1450. Tot slot is uit de ophogingslaag een fragment van een Raeren kan gevonden, die in de periode 1500-1550 gedateerd kan worden. Op basis van de jongst te dateren scherf kan de laag in de 17^e eeuw gedateerd worden.

Herinrichting 17^e eeuw en later

In de 17^e eeuw is het terrein heringericht. In de periode na de herinrichting vinden er verschillende veranderingen op het terrein plaats. Ook van deze fase is er nauwelijks materiaal dat uit specifieke contexten is verzameld. Veruit het merendeel van het verzamelde aardewerk is afkomstig uit een ophogingslaag aan de noordzijde van het terrein en uit de (puinige) vullagen van de verschillende ruimtes van de voormalige bebouwing.

Ophogingslagen

Bij de herinrichting in de 17^e eeuw is het terrein aan de noordzijde opgehoogd. Uit deze ophogingslaag zijn meerdere aardewerkscherven verzameld. Onder en naast de goot F47 zijn in totaal 4 scherven gevonden.²² Het betreffen een fragment van een grape van witbakkend aardewerk (1600-1650), een fragment roodbakkend aardewerk (1500-1700), een fragment Raeren steengoed (1500-1550) en een fragment van een Siegburg kan (1525-1575). Op een iets dieper niveau, maar in hetzelfde ophogingspakket (F96), werd een fragment van Delfts wit (vermoedelijk een kandelaar) en een fragment van melkglas (kan of vaas) gevonden.²³ Beide fragmenten dateren uit de 17^e eeuw.

Uit de ophogingslaag aan de noordoostzijde van het terrein (F48) werden in totaal 9 scherven van roodbakkend aardewerk verzameld.²⁴ Onder deze scherven bevindt zich ondermeer een fragment van een grape. Het aardewerk kan in de periode 1600-1650 gedateerd worden.

Eveneens aan de noordoostzijde van het terrein werd op korte afstand van de waterkelder en de recente verstoringen uit de ophogingslaag één scherf roodbakkend aardewerk verzameld.²⁵ Deze scherf dateert tussen 1575 en 1625.

Bij het zetten van een coupe langs het muurdeel F55 werd in de ophogingslaag twee fragmenten aardewerk gevonden.²⁶ Het betreffen één scherf grijsbakkend aardewerk (1250-1350) en één fragment roodbakkend aardewerk (1575-1625).

18 Vnr. I-3-24.

19 Vnr. I-3-54.

20 Vnr. I-3-40.

21 Vnr. I-3-52.

22 Vnrs I-1-30 en I-1-31.

23 Vnr. I-0-034

24 Vnr. I-0-4.

25 Vnr. I-0-19.

26 Vnr. I-3-25.

Uit de aardewerkdeterminaties blijkt dat op een enkele vroegere scherf na, het merendeel van het aardewerk aan het eind van de 16^e en in de eerste helft van de 17^e eeuw gedateerd kan worden. Dit is in overeenstemming met de interpretatie van de laag als ophogingspakket uit de tijd van de herinrichting in de late 17^e eeuw.

Puinlagen en vullagen van verschillende ruimtes

Woning noordzijde

Aan de noordwestzijde van het terrein, ter plaatse van de bakstenen vloer F5 en de naastgelegen vullaag van de ruimte zijn in totaal 8 stuks aardewerk gevonden, waaronder twee fragmenten van pijpjarde.²⁷ De overige scherven bestaan uit een fragment van een Siegburg kan (1350-1450), een fragment van een grape van Maaslands aardewerk (1350-1450), een fragment van een steengoed kan uit Raeren (1450-1550) en drie fragmenten van een mineraalwaterkruik (19^e eeuw). Afgaande op het jongst te dateren materiaal zal de opvulling vermoedelijk in de 19e eeuw hebben plaatsgevonden. Het oudere aardewerk moet gezien worden als opspit.

Waterkelder

In de ruimte van de waterkelder (t.h.v. muurdelen F22-24, F104/106) zijn in totaal 5 stuks aardewerk verzameld.²⁸ In de vullaag werden twee fragmenten van grijsbakkend aardewerk (15e), één fragment roodbakkend (15e), één fragment Langerwehe steengoed (1300-1425) en één fragment van een mineraalwaterkruik (19e) gevonden. De ruimte is vermoedelijk in de 19e eeuw dicht gegooid, waarbij ouder aardewerk als opspit in de demplaag terecht is gekomen.

Ruimte met plavuizen vloer (F34)

Uit de vullaag van de ruimte met het plavuizenvloertje (F34) zijn in totaal 16 stuks aardewerk verzameld.²⁹ Het aardewerk omvatte voornamelijk roodbakkend aardewerk (12 stuks), maar ook twee fragmenten Raeren steengoed en twee fragmenten Siegburg steengoed. Het roodbakkend aardewerk bevatte ondermeer enkele scherven van een grape en kan in de periode 1525-1575 gedateerd worden. Het steengoed dateert uit de late 15^e en 16^e eeuw. De ruimte met de plavuizen vloer F34 lijkt daarmee al in een vroeger stadium, bij de herinrichting of mogelijk zelfs al eerder dichtgegooid te zijn.

Kloostervleugel

De oude kloostervleugel aan de oostzijde van het terrein is opgevuld met een puinlaag, waarin meerdere aardewerkscherven werden verzameld.³⁰ In het aardewerk is een grote variatie aan bakselsoort en datering waar te nemen. Deze variatie kan verklaard worden door de context: een vullaag waarbij bouwpuin vermengd is geraakt met materiaal dat opgespit is. De oudste scherven betreffen fragmenten steengoed, waaronder Siegburg (ca. 1350) en Langerwehe (1325-1350), en grijsbakkend aardewerk (ca. 1350). Een enkele scherf van roodbakkend aardewerken bakpan kan eveneens vroeg (1300-1350) gedateerd worden. Andere fragmenten van Nederrijns, roodbakkend aardewerk kunnen later (1600-1750) gedateerd worden. Van deze fragmenten (8 stuks in totaal) is een enkele scherf afkomstig van de bodem van een pot of kan en een bord. Enkele later te dateren scherven tonen aan dat de ruimte ergens in de 19e of 20e eeuw dichtgegooid zal zijn. Dit aardewerk betreft twee scherven van een roodbakkend aardewerken melkkan en één fragment van industrieel wit aardewerk. Hieruit kan afgeleid worden dat de gebouwen van de voormalige oostelijke kloostervleugel vermoedelijk in de 19e of 20e eeuw gesloopt en opgevuld zijn.

Kelder van de refter

Uit de vullaag van de kelderruimte ter hoogte van de voormalige refter zijn twee scherven aardewerk en twee fragmenten van glas verzameld.³¹ Het aardewerk omvatte Siegburg steengoed (1300-1350) en roodbakkend aardewerk (indet.). Deze fragmenten betreffen opspit. Het glas is afkomstig van 19^e of 20^e-eeuwse flessen. De ruimte zal in de 19^e of 20e eeuw dichtgegooid zijn.

---

27 Vnr. I-1-2.

28 Vnr's. I-2-36 en I-0-18.

29 Vnr. I-1-20.

30 Vnr's. I-2-26, I-2-27, I-2-35, I-3-55 en I-4-57.

31 Vnr. I-2-32.

Overige contexten

Insteek van de afvoerbuizen (F18) bij de waterput

Uit de insteek van de afvoerbuizen (F18) naar de waterput werd één fragment roodbakend aardewerk uit de periode 1550-1650 verzameld.³² Deze scherf is vermoedelijk opspit uit de ophogingslaag.

Verstoorde laag naast F16

Net ten oosten van het muurdeel F16 was de oorspronkelijke ophogingslaag verstoord. In dit verstoorde pakket werden in totaal 18 stuks aardewerk verzameld, waaronder 3 stuks pijpjarde.³³ Het merendeel van het aardewerk bestond uit roodbakend aardewerk (8 stuks). Daarnaast kwam witbakend aardewerk (5 stuks), nederrijns (1 stuks) en iberisch aardewerk (1 stuks) voor.

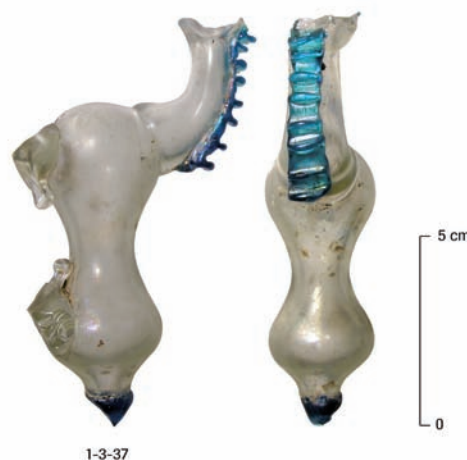
Het roodbakend aardewerk bestond uit fragmenten van ondermeer pispot en grape. Het aardewerk kan in de eerste helft van de 17e eeuw gedateerd worden. Onder het roodbakend aardewerk bevond zich ook één fragment van nederrijns (1575-1625). Naast het roodbakend werden 5 fragmenten witbakend aardewerk uit de periode 1600-1700 gevonden. Een bijzondere scherf is een fragment van een Iberische olijfoliekruike. Deze kruike kan in de periode 1580-1650 gedateerd worden.

4.2 Overig vondstmateriaal

4.2.1 Glas³⁴

In totaal zijn tijdens het onderzoek zeven fragmenten glas gevonden, verdeeld over vier vondstnummers (Vnr 32, 34, 37 en 54). Van deze vondstnummers zijn twee verzameld bij het aanleggen van het vlak (32 en 34) en zijn twee nummers afkomstig uit een specifieke context (37 en 54). De vondsten die verzameld zijn tijdens het aanleggen van het vlak betreffen twee complete rechthoekige glazen flessen uit de 19^e of 20^e eeuw en een fragment van een melkglas uit de 17^e eeuw of later. De twee complete flessen zijn afkomstig uit de opvullingslaag van de ruimte aan de zuidoostzijde van het onderzoeksterrein. Het fragment melkglas uit de 17^e eeuw of later is verzameld bij het verdiepen naar het tweede vlak aan de noordwestzijde van het terrein.

Uit de vulling van de beerput (F51) aan de noordoostzijde van het onderzoeksterrein zijn in totaal vier fragmenten van glas gevonden. Drie van deze fragmenten behoren tot hetzelfde slingerglas. Dit slingerglas kan in de eerste helft van de 18^e eeuw gedateerd worden. Uit dezelfde context werd een fragment van een luxe drinkglas gevonden. Dit fragment heeft de vorm van een paardje (afb. 32) en kan gezien worden als een type schertsdrinkgerei dat in de 17^e eeuw in Nederland gefabriceerd is. Dit type glaswerk is gebaseerd op het Venetiaans glas.

Afb. 32 Detailfoto van het drinkglas in de vorm van een paardje.

32 Vnr. I-1-1.

33 Vnr. I-0-3.

34 Determinatie door S. Ostkamp.

4.2.2 Botmateriaal

In totaal zijn 36 stuks bot verzameld. Deze botten zijn allen gedetermineerd op diersoort en skeletonderdeel. Het botmateriaal is verzameld bij het aanleggen van de vlakken. Het meeste bot is verzameld bij het aanleggen van het vlak ter hoogte van de ruimte met het plavuizenvloertje (F34) uit de latere kloosterfase. Dit botmateriaal is overwegend afkomstig van schaap of geit (8 stuks) en rund (6 stuks). Overige soorten zijn varken (1 stuks), middelgroot zoogdier (4 stuks) en groot zoogdier (4 stuks). De botten zijn afkomstig van dieren die half volwassen tot volwassen waren. In dezelfde context zijn eveneens drie schelpen (oesters) gevonden.

In de ophogingslaag (F96) aan de noordwestzijde van het terrein werden twee botten verzameld. De beide botten zijn afkomstig van een varken. Het betreffen een scheenbeen en een onderdeel van een bekken.

In de ophogingslaag F48 aan de noordzijde van het terrein zijn in totaal zeven botten verzameld. Zes van deze botten behoorden tot hetzelfde kaakfragment van een schaap of geit. Het andere bot betrof een middenhandsbeen van een eend.

Eveneens bij het aanleggen van het vlak werd aan de noordoostzijde van het terrein in de ophogingslaag (F48) een runderbot gevonden. Dit bot betreft een middenvoetsbeen.

4.2.3 Natuursteen

In de ophogingslaag F115 zijn twee stuks natuursteen gevonden. Deze blokken werden aangetroffen net ten westen van de muurdelen F62, tegen de kloostermuur F101. Beide natuurstenen blokken zijn van Limburgse mergel. Beide blokken zijn vermoedelijk toegepast als duimblok in een gebouw. In één blok is een duidelijke inkeping zichtbaar met een afgebroken loden plaat van vermoedelijk een geheng of hekwerk. Het is onduidelijk uit welke context beide blokken afkomstig zijn.

5 Synthese

5.1 Algemeen

Voorafgaand aan het onderzoek was een verwachting opgesteld, gebaseerd op de resultaten van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek naar het Minderbroedersklooster, bouwhistorisch onderzoek en historische bronnen. De verwachting was dat op het onderzoeksterrein nog resten van het Minderbroedersklooster aanwezig zouden zijn. Daarnaast werden de sporen van de latere, 17^e-eeuwse herinrichting verwacht. Het plangebied vormde een puzzelstuk van het onderzoek naar het Minderbroedersklooster.

Tijdens de opgravingen konden de aanwezige structuren van het Minderbroedersklooster onderzocht worden. Tevens zijn zoals verwacht de sporen van de 17^e-eeuwse herinrichting aangetroffen. Op het kleine onderzoeksterrein werden de restanten van de 13^e-eeuwse oostelijke vleugel van het klooster, de refter, een zijkapel en een nieuwe kloostervleugel aangetroffen. Op basis van de kenmerken van de muren en oversnijdingen kunnen in totaal vier fasen uit de kloosterperiode onderscheiden worden. Het vroegste muurwerk dateert uit de 13^e eeuw en wordt gerelateerd aan de oudste bouwfase van het klooster (Fase 1). Echter, niet uitgesloten kan worden dat deze vroegste bouwfase nog behoort heeft tot het naastgelegen hertogelijke hof en pas later bij het klooster getrokken is. Van deze eerste bouwfase zijn de muurresten gevonden aan de (zuid)oostzijde van het opgravingsterrein. De kloostervleugel had een rechthoekig grondplan en strekte zich in noordelijke en oostelijke richting uit tot buiten het onderzoeksgebied. Aan de oostzijde heeft de kloostervleugel vermoedelijk aangesloten op het hertogelijke domein, of er zelfs onderdeel van uitgemaakt. De oostelijke kloostervleugel is het oudste deel van het Minderbroedersklooster dat is aangetroffen. De muurresten van de oostelijke kloostervleugel die werden gevonden zijn de westelijke zijmuur, de zuidmuur en enkele binnenmuren. In de muren waren oorspronkelijke bouwelementen aanwezig zoals kaarsnissen en een stortkoker.

Aan het eind van de 14^e eeuw (Fase 2) is de refter gebouwd. De refter is tegen de westzijde van de oostelijke kloostervleugel gebouwd. De westelijke zijmuur van de oostelijke kloostervleugel vormde daarbij de zij-/achtermuur van de refter. Van de refter zelf resteerde nog slechts de monumentale muur die in de huidige nieuwbouw is opgenomen. In de 15^e eeuw wordt aan de noordzijde van de refter een zijkapel gebouwd (Fase 3). Deze kapel bestond uit een drizijdige koorsluiting die lag ingeklemd tussen de refter en de oostelijke vleugel van het klooster. De zijkapel was toegankelijk via de refter. Naast de zijkapel en de refter lag aan de noordwestzijde van het terrein bestrating en een (beer)put. Zowel de bestrating als de (beer)put dateren uit dezelfde periode als de zijkapel. Nog in de 15^e eeuw wordt de zijkapel weer afgebroken en maakt deze plaats voor een nieuwe aanbouw van een kloostervleugel (Fase 4). Deze nieuwe kloostervleugel lag ter plaatse van de zijkapel en had een rechthoekig grondplan dat zich noordwaarts uitstrekte tot buiten het onderzoeksgebied. De aanbouw was toegankelijk via de refter. Eveneens in de 15^e of 16^e eeuw (Fase 3 of 4) hebben binnen de oostelijke kloostervleugel (Fase 1) verbouwingen plaatsgevonden, waaronder de aanleg van een (mogelijke) kelder. Er kon niet vastgesteld worden of (enkele van) deze verbouwing(en) verband houden met de uit historische bronnen bekende stadsbrand van 1463, waarbij ook het klooster zwaar beschadigd raakte.³⁵

Na confiscatie van het klooster is het voormalige kloosterterrein heringericht. Historische bronnen geven aan dat enkele kloostergebouwen van de sloop gespaard zijn gebleven en een herbestemming kregen als gevangenis, stal of opslagplaats.³⁶ De (voormalige) refter lijkt een van deze gebouwen geweest te zijn, aangezien de noordmuur van de refter nog steeds bewaard is gebleven. Wel zal de refter deels gesloopt zijn voor de aanleg van de nieuwe weg 'Dode Nieuwstraat' die over het voormalige kloosterterrein werd aangelegd. In de refter zijn verschillende bouwsporen teruggevonden die er op wijzen dat het gebouw heringericht is. Zo blijkt er een kelder voorzien van een kruisgewelf te zijn aangelegd. De kelder was toegankelijk via een trap aan de straatzijde. Uit historische bronnen kan opgemaakt worden dat de voormalige refter in eerste instantie in gebruik is gebleven als stal en aan het begin van de 18^e eeuw is verbouwd tot een pakhuis. De archeologische gegevens die het onderzoek heeft opgeleverd zijn te

³⁵ Tijdens de opgraving werden geen brandlagen gevonden die daarop zouden kunnen wijzen.

³⁶ Van Drunen, 447-448.

beperkt om dit beeld te bevestigen, maar sluiten dit zeker niet uit. De refter is in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt.

Ook de oostelijke kloostervleugel lijkt gespaard gebleven te zijn van sloop. Uit het puin waarmee de ruimtes van de oostelijke kloostervleugel zijn dichtgegooid is vondstmateriaal verzameld dat een jongste datering heeft in de 19^e tot 20^e eeuw. Het is daarmee waarschijnlijk dat de gebouwen pas in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt zijn. In de periode van na de herinrichting lijken er slechts op beperkte schaal verbouwingen te hebben plaatsgevonden aan de oostelijke kloostervleugel. Wel is de waterkelder verstevigd met een klamp.

Het terrein direct ten noorden van de voormalige refter werd in de 17^e eeuw heringericht. Daarbij is het terrein opgehoogd. Uit het muurwerk blijkt dat er een nieuwe woning is aangelegd die voorzien is van een voor- en achterkamer. Voor deze woning is deels gebruik gemaakt van nog bestaande muren uit de kloostertijd. In de 19^e eeuw vinden er ingrijpende wijzigingen plaats aan de woning of wordt de 17^e-eeuwse woning mogelijk zelfs gesloopt. Dit zou blijken uit de kadastrale minuutplan uit 1811-1832. Op deze kaart staat immers direct ten noorden van de voormalige refter geen bebouwing weergegeven. Hoe het terrein op dat moment is ingericht valt moeilijk te reconstrueren. Mogelijk heeft het braak gelegen en heeft men er een straatje of gangpad (straatje met goot) naar het achtergelegen terrein aangelegd. Wel is zeker dat in de 19^e eeuw een verbouw- of nieuwbouwfase plaatsvindt, zoals blijkt uit de 19^e-eeuwse gevel langs de Dode Nieuwstraat. Deze nieuwe woning heeft bestaan tot aan de sloop, kort voor aanvang van de opgraving en huidige nieuwbouw.

5.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen die in het Programma van Eisen zijn gesteld, zullen hier worden beantwoord op basis van de bevindingen van het onderzoek.

1. Bevinden zich op het terrein nog resten die behoren tot de hoofdbebouwing van het klooster?
  - a. Wat is de exacte locatie van deze begrenzing?
  - b. Wat is de aard en fasering van deze hoofdbebouwing? Zijn delen toe te wijzen aan de te verwachten refter? Zijn er restanten aanwezig van de vroegste fase van het klooster, uit de tijd van de schenking van een stuk grond door de hertog aan de Minderbroeders?
  - c. Bevinden zich ter plaatse van de hoofdbebouwing nog oude loop- of vloerniveaus?
  - d. Wat is de relatie van de opgegraven resten met het nog overeind staande muurwerk?
  - e. Is er andere, aan het klooster toe te schrijven bebouwing aanwezig?

- a. Binnen het onderzoeksgebied zijn de restanten van het Minderbroedersklooster gevonden. Aan de oostzijde van het terrein werden muurresten van de oostelijke vleugel van het klooster aangetroffen. Dit muurwerk dateert uit de 13^e eeuw en strekt zich zowel noord- als oostwaarts uit tot buiten het onderzoeksgebied. Ten westen van de oostelijke kloostervleugel lag de refter. Deze refter is in de 14^e eeuw aangelegd en strekte zich in westelijke en zuidelijke richting uit tot buiten het onderzoeksgebied. De noordmuur van de refter is wel aangetroffen en is deels nog volledig intact. Dit muurdeel is door bouwhistorici van de gemeente 's-Hertogenbosch (BAM) onderzocht en opgenomen in de huidige nieuwbouw. De oostelijke begrenzing van de refter valt samen met het 13^e-eeuwse muurwerk van de oostelijke vleugel van het klooster. Ten noorden van de refter en ten westen van de oostelijke kloostervleugel hebben twee gebouwen gestaan uit de kloostertijd. Het vroegst te dateren gebouw betreft de koorsluiting van een kapel. Deze kapel is in de 15^e eeuw gebouwd en viel in zijn geheel binnen het onderzoeksterrein. Deze kapel is in de 15^e eeuw reeds gesloopt, waarna op dezelfde locatie een nieuwe kloostervleugel is gebouwd. Deze nieuwe kloostervleugel strekte zich in noordelijke richting uit tot buiten het onderzoeksgebied. Aan de zuidzijde kon het muurwerk begrensd worden met het muurwerk van de refter en aan de oostzijde met het muurwerk van de oostelijke kloostervleugel. De onderlinge relatie van de bouwstructuren kan afgeleid worden aan de hand van de diverse doorgangen die zijn aangetroffen. Deze doorgangen laten zien dat de afzonderlijke gebouwen met elkaar in verbinding stonden. Zo waren de oostelijke kloostervleugel en de refter met elkaar verbonden met een doorgang. Bij de aanleg van de zijkapel is zelfs een deel van de muur met refter geheel uitgebroken. Ook de nieuwe kloostervleugel (Fase 4) is door middel van een doorgang verbonden geweest met de refter. Voor de verschillende bouwfases van het klooster is er veelvuldig gebruik gemaakt van gemene muren.

b. Binnen het onderzoeksgebied zijn restanten van het Minderbroedersklooster aangetroffen die tot vier verschillende fasen gerekend kunnen worden. De oudste fase betreft het muurwerk van de oostelijke vleugel van het klooster. Dit muurwerk wordt op basis van de baksteenformaten en het metselverband in de 13^e eeuw gedateerd. Hiermee dateert het gebouw mogelijk uit de oudste aanleg van het klooster. In de tweede fase (eind 14^e eeuw – 15^e eeuw) vindt de bouw van de refter plaats. Van de refter resteerde nog een deel van de noordmuur. Deze muur is reeds bouwhistorisch onderzocht door de gemeente 's-Hertogenbosch (BAM). De refter strekte zich uit over het zuidwestelijke deel van het onderzoeksterrein. De refter en de oostelijke vleugel van het klooster stonden met elkaar in verbinding door een doorgang in muurdeel F27. In de 15^e eeuw is aan de noordzijde van de refter een zijkapel aangebouwd (Fase 3). Deze kapel is in de 15^e eeuw wederom gesloopt. Op de plaats van de zijkapel werd in de 15^e eeuw een nieuwe aanbouw opgericht (Fase 4). Deze aanbouw betreft een nieuwe kloostervleugel of een uitbreiding van de oude oostelijke vleugel van het klooster. In dezelfde periode vinden verbouwingen plaats binnen de oostelijke vleugel van het klooster. Deze verbouwingen betreffen de aanleg van een kelder en vloer.

c. Het oorspronkelijke loopniveau van de oudste fase van het klooster is tijdens het veldwerk niet aangetroffen. De hoogte kan slechts indirect afgeleid worden aan de hand van bepleistering van muurwerk en de hoogte van de primaire kaarsnissen in het muurwerk van de oostelijke vleugel van de klooster. De onderzijde van de bepleistering van muurwerk dat uit de eerste bouwfase dateert lag op ca. 5,6 m +NAP. De hoogte waarop de kaarsnissen zijn aangebracht zijn hiermee in overeenstemming. De primaire kaarsnissen zijn aangebracht op een hoogte van 6,15 m +NAP. Het is bekend dat kaarsnissen doorgaans op een hoogte van 0,5 tot 0,7 m werden aangebracht, waarmee een mogelijk loopniveau op 5,6 m +NAP verondersteld mag worden.

De uit de 15^e eeuw daterende bestrating (Fase 3) naast de refter en de zijkapel is een evidente aanwijzing voor de hoogte van het loopniveau. Deze bestrating lag op 5,75 m +NAP. In de 15^e eeuw lijkt het straatniveau verhoogd te zijn, gelijktijdig met de nieuwbouw van Fase 4. Immers, de drempel van de doorgang van de aanbouw van Fase 4 ligt ca. 0,3 m hoger dan het straatniveau van Fase 3. Dit beeld wordt bevestigd door het noordprofiel, waar een ophogingslaag is waargenomen met een dikte van 0,3 m. Hiermee kan gesteld worden dat het loopniveau in Fase 4 lag op ca. 6 m +NAP. Dit niveau is gelijk aan het niveau waarop het plavuizenvloertje (F34) in de oostelijke kloostervleugel ligt. Dit vloerdeel lag op een hoogte van 5,7 tot 6 m +NAP, waarbij het verschil in hoogte veroorzaakt werd door verzakking. Uit het bovenstaande kan opgemaakt worden dat het loopniveau in de 13^e en 14^e eeuw vermoedelijk rond 5,6 m +NAP heeft gelegen. In (het begin van) de 15^e eeuw is het loopniveau mogelijk iets verhoogd naar ca. 5,75 m +NAP. Aan het eind van de 15^e eeuw lijkt het vloerniveau wederom opgehoogd te zijn naar ca. 6 m +NAP.

d. De zijgevel van het pand nr 27 is voorafgaand aan de opgraving bouwhistorisch onderzocht. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat het muurdeel grotendeels nog in originele staat verkeerd. Tijdens de opgravingen kon het muurdeel op een dieper niveau onderzocht worden. Het anderhalfsteens brede opgaande muurdeel bleek zich aan de zuidzijde te verbreden tot tweeënhalsteens breedte.³⁷ In vertikaal opzicht was er in het muurwerk geen fasering waarneembaar. Het oorspronkelijke muurdeel werd aan de oostzijde begrensd door de achtergevel. Uit het muurwerk kan opgemaakt worden dat de kloostermuur aan de oostzijde weggebroken is om een doorgang te creëren naar de zijkapel (Fase 3). Het overeenstaande muurdeel F101 betreft de noordmuur van de refter.

e. Binnen het onderzoeksgebied zijn de restanten van de oostelijke vleugel van het klooster (Fase 1), de refter (Fase 2), de aanbouw van een zijkapel van de refter (Fase 3) en de aanbouw van een nieuwe kloostervleugel (Fase 4) aangetroffen. Daarnaast hebben er in Fase 3 en/of 4 diverse verbouwingen plaats gevonden binnen de oostelijke kloostervleugel, waaronder de aanleg van een kelder en een plavuizenvloer.

³⁷ Het verschil in de dikte van het opgaande muurwerk kan verklaard worden doordat het muurwerk aan de zuidzijde deels (éénsteens breed) weggekapt is.

2. Zijn er sporen van percelering aanwezig? Zo ja:
- Wat is de aard van de perceelsgrenzen?
  - Wat is de datering van de oudste perceelsgrenzen?
  - Komen de perceelsgrenzen overeen met de huidige perceelsgrenzen en zo nee hoe heeft de percelering zich door de eeuwen heen ontwikkeld?
  - Is de begrenzing van het kloosterterrein met de achterkant van de percelen aan de Pensmarkt vast te stellen? Zo ja, wat is de aard en datering van deze begrenzing en komt deze overeen met de huidige perceelsgrenzen?

a. Binnen het onderzoeksterrein zijn geen aanwijzingen gevonden voor de begrenzing van het kloosterterrein. Uit het onderzoek kwam naar voren dat de oostelijke vleugel van het klooster zich zowel in noordelijke als oostelijke richting tot buiten het onderzoeksgebied uitstrekte. De zuidmuur van de oostelijke kloostervleugel vormde wel een begrenzing van het gebouw.

Van de refter vormt de monumentale muur F101 de noordmuur. Aan de oostzijde werd de refter begrenst door de westelijke zijmuur van de oostelijke kloostervleugel. Aan de zuidzijde kon de begrenzing van de refter niet vastgesteld worden. Van de westzijde is bekend dat de refter tot onder de Dode Nieuwstraat heeft doorgelopen.

Ook het terrein ten noorden van de refter zal tot het kloostercomplex behoord hebben. In de 15^e eeuw werd aan de noordzijde een zijkapel aangebouwd (Fase 3), die eveneens nog in de 15^e eeuw vervangen werd door de aanbouw van een nieuwe kloostervleugel (Fase 4). Van deze nieuwe kloostervleugel kon evenmin de begrenzing in noordelijke richting bepaald worden. Aan de oostzijde grensde de nieuwe vleugel aan de oude vleugel en aan de zuidzijde aan de refter.

Na de confiscatie van het klooster wordt het terrein heringericht. Dit laat ook zijn sporen na in de perceelsindeling. De refter krijgt een nieuwe bestemming en wordt deels gesloopt. Het westelijke deel van het gebouw werd afgebroken om ruimte te maken voor de nieuwe weg 'Dode Nieuwstraat'. Het oude pand wordt heringericht, vermoedelijk als pakhuis zoals uit historische bronnen blijkt, en werd voorzien van een kelder met kruisgewelf. Dit pakhuis is na de Tweede Wereldoorlog gesloopt.

De oude oostelijke kloostervleugel lijkt ook gespaard te zijn van de sloop. Dit gebouw is vermoedelijk pas in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt. Er zijn weinig bouwsporen gevonden die wijzen op een ingrijpende herinrichting van het oude kloostergebouw. Wel wordt de waterkelder verstevigd met een klamp.

Het terrein ten noorden van de refter wordt herbouwd met woningen. De nieuwe 17^e-eeuwse woning direct ten noorden van de refter heeft vermoedelijk een voor- en achterkamer gehad, waarbij nog gedeeltelijk gebruik is gemaakt van de oude kloostermuren. De woning werd voorzien van een nieuwe gevel langs de Dode Nieuwstraat. Vermoedelijk kan de woning begrenst worden door de zijmuur van het pand Dode Nieuwstraat 29.

b. Binnen het onderzoeksgebied zijn geen perceelsgrenzen aangetroffen die dateren uit de kloosterfase. Uit de periode ná de kloosterfase, de 17^e-eeuwse herinrichting kunnen twee percelen verondersteld worden. Deze percelen betreffen de voormalige refter die een herbestemming krijgt als pakhuis (voorzien van kelder) en de voormalige oostelijke kloostervleugel. Het tweede perceel betreft de nieuwbouw ten noorden van de voormalige refter.

c. De percelering uit de Nieuwe tijd komt overeen met de percelering zoals die staat weergegeven op de kadastrale kaarten van 1830. Oudere perceelsgrenzen zijn niet aangetroffen.

d. Nee, de exacte begrenzing van het kloosterterrein ligt buiten het onderzoeksgebied en kan daarmee niet vastgesteld worden. Er kan slechts vermoed worden dat de percelering samenvalt met de huidige percelering.

3. Zijn er nog min of meer gesloten vondstcomplexen aanwezig op het terrein in de vorm van afvalkuilen, beerputten of afvalpakketten? Zo ja:
- Wat is de datering van deze vondstcomplexen?
  - Kunnen deze vondstcomplexen aan het klooster worden toegeschreven?
  - Wat is de samenstelling van de vondstcomplexen?
  - Welke uitspraken kunnen er op basis van de vondstcomplexen worden gedaan over materiële cultuur, de status en eet- en leefgewoontes van de kloosterlingen?

a t/m d: Tijdens het onderzoek zijn geen structuren als afvalkuilen, beerputten of afvalpakketten aangetroffen die nader onderzocht konden worden. Aan de noordzijde van het terrein zijn een waterput, een beerput en een klein putje gevonden. De waterput was tot aan de maximale onderzoeksdiepte leeg. De beerput aan de noordoostzijde werd slechts voor een klein deel aangesneden en bevond zich eveneens grotendeels onder de maximale onderzoeksdiepte. Uit de vulling konden enkele aardewerk- en glasscherven verzameld worden. De beerput dateert uit de eerste helft van de 17^e tot in de 18^e eeuw. Het kleine beer- of waterputje F66 aan de noordzijde dateert uit de kloosterfase, maar kon vanwege de maximale onderzoeksdiepte evenmin verder onderzocht worden.

4. Hoe is het terrein gebruikt na de kloosterperiode? Zijn er resten van bebouwing aanwezig uit deze periode? Indien vondstcomplex aan deze periode zijn toe te schrijven, welke uitspraken kunnen er gedaan worden over materiële cultuur, de status en eet- en leefgewoontes van de bewoners?

Na de confiscatie is het kloosterterrein opnieuw ingericht. Uit historische bronnen is bekend dat een deel van het klooster gesloopt is, maar dat ook enkele gebouwen gespaard zijn gebleven. De kloostergebouwen die binnen het onderzoeksterrein zijn aangetroffen, zijn grotendeels gespaard van de sloop. Wel blijkt uit bouwsporen dat er (ingrijpende) veranderingen hebben plaatsgevonden. De refter is deels gespaard gebleven van sloop. Om plaats te maken voor de nieuw aan te leggen straat Dode Nieuwstraat, is het westelijke deel van de refter gesloopt. Het oostelijke deel van de refter ligt geheel binnen het onderzoeksgebied en is gespaard gebleven van sloop, zoals blijkt uit de monumentale noordmuur van de refter.³⁸ Aan de westzijde is langs de nieuwe straat Dode Nieuwstraat een nieuwe voorgevel geplaatst. Het van de sloop gespaarde oostelijke deel van de refter is tevens geheel niet ingericht. Zo is het gebouw voorzien van een kelder met overwelling. Deze gewelven zijn deels ingekast in het al bestaande muurwerk. Centraal in de kelder rustte het gewelf op poeren. De kelderruimte was toegankelijk via een trap aan de straatzijde. In de voorgevel was een kelderlicht opgenomen. De functie van de ruimte kon op basis van de archeologische resten niet vastgesteld worden. Uit historische bronnen is bekend dat het gebouw vermoedelijk dienst deed als pakhuis.³⁹ De gebouwen van de oostelijke kloostervleugel (Fase 1) zijn eveneens gespaard van de sloop. Deze gebouwen zijn pas in de 19^e of 20^e eeuw gesloopt. Binnen het gebouw hebben geen ingrijpende verbouwingen plaatsgevonden. Wel is de waterkelder versterkt met een klamp. Direct ten noorden van de refter werd, vermoedelijk in de 17^e eeuw, een nieuwe woning gebouwd. Daarbij is deels gebruik gemaakt van nog overeind staande muren uit de kloosterfase. Het gebouw dat ten noorden van de refter wordt aangelegd, lijkt te hebben bestaan uit een voor- en achterkamer. Mogelijk is het 17^e-eeuwse pand aan het eind van de 18^e of begin 19^e eeuw afgebroken. De kadastrale kaart uit 1811-1832 laat immers een open ruimte zien ter plaatse van de 17^e-eeuwse woning. In de 19^e eeuw vindt er herbouw plaats van een woning, voorzien van een gang en woon-/werkruimte. Dit gebouw heeft tot kort voor de opgraving en herontwikkeling bestaan.

5. Is er sprake van ophoging van het terrein en zo ja:
- In welke periode hebben de ophogingen plaatsgevonden?
  - Waaruit bestaan de ophogingen?
  - Wat is de relatie tussen de ophogingen en de opdeling in percelen?
  - Wat is de relatie tussen de ophogingen en diverse loop- of leefniveaus?

a. Ja, binnen het onderzoeksgebied zijn er aanwijzingen dat delen van het terrein in de kloosterfase en in de 17^e eeuw zijn opgehoogd. Aan de noordwestzijde van het terrein zijn aanwijzingen dat het terrein is opgehoogd in de kloosterfase (15^e eeuw). In de 17^e eeuw is het terrein buiten de voormalige refter en de bebouwing aan de zuidoostzijde opgehoogd.

b. De ophogingslaag uit de kloosterfase is alleen aan de noordwestzijde van het terrein aangetroffen. De laag bestond uit een ophoging van bruin zand dat was vermengd met weinig baksteen, mortel en houtskool. De 17^e-eeuwse ophogingen zijn zowel aan de noord als aan de oostzijde aangetroffen.

³⁸ Thans opgenomen in de nieuwbouw.

³⁹ Van Drunen, pag 247-250.

Deze lagen zijn wel deels recent verstoord. Aan de noordwestzijde was de 17^e-eeuwse ophoging donkergrijs van kleur en bevatte veel baksteenfragmenten en mortel. Aan de noordoostzijde werden twee ophogingslagen uit de 17^e eeuw aangetroffen. Beide lagen bevatten veel baksteen en mortel. De beide lagen verschilden van elkaar op basis van kleur.

c. Na de confiscatie van het klooster is het terrein heringericht. In deze periode zal ook een deel van het terrein opgehoogd zijn. Ter plaatse van de kloostergebouwen die gespaard zijn gebleven van sloop (de refter en de oostelijke kloostervleugel) heeft geen ophoging plaatsgevonden. Het overige terreindeel ten noorden van de oude kloostergebouwen is wel opgehoogd.

d. Ter plaatse van de refter en de oostelijke kloostervleugel is het oorspronkelijke loop- en leefniveau uit de oudste kloosterfase niet bereikt. Aan het begin van de 15^e eeuw is het terrein mogelijk iets opgehoogd en ligt het vloerniveau op 5,7 m +NAP (Fase 3). Eveneens in de 15^e of 16^e eeuw is het terrein wederom opgehoogd (Fase 4). Het vloerniveau ligt dan op ca. 6 m +NAP. De 17^e-eeuwse ophoging kan afgeleid worden uit het noordprofiel, waarin een ophogingslaag zichtbaar is tot op het huidige straatniveau.

6. Wat kan er worden gezegd over de natuurlijke ondergrond en het landschap voorafgaand aan de ontginning van het terrein?

De natuurlijke ondergrond is mede vanwege de beperkte onderzoeksdiepte niet bereikt. Er kunnen derhalve geen uitspraken gedaan worden over de natuurlijke ondergrond en het landschap.

6 Conclusie

Het onderzoek heeft ondanks de beperkingen die eraan gesteld waren voor een groot deel de ontwikkelingen in het plangebied vanaf de kloostertijd kunnen vaststellen. De aangetroffen resten behoorden toe aan het Minderbroedersklooster en gebouwen van de 17^e-eeuwse herontwikkeling van het kloosterterrein.

Van het Minderbroedersklooster werden resten gevonden van de 13^e-eeuwse oostelijke kloostervleugel, de 14^e-eeuwse refter, een 15^e-eeuwse zijkapel en een 15^e of 16^e-eeuwse aanbouw van een kloostervleugel. Binnen het plangebied werd geen begrenzing van het kloosterterrein gevonden.

Het oudste gebouw dateert uit de 13^e eeuw en diende als kloostervleugel of heeft mogelijk deel uitgemaakt van gebouwen op het hertogelijke hof. Dit gebouw had een rechthoekig grondplan en strekte zich in noordelijke en oostelijke richting uit tot buiten het onderzoeksgebied. In de tweede fase (eind 14^e/15^e eeuw) is de refter aangebouwd. Deze eetzaal stond in verbinding met de oostelijke kloostervleugel door middel van een centrale doorgang. In de 15^e eeuw heeft men aan de noordzijde van de refter een zijkapel aangebouwd. Deze kapel was eveneens vanuit de refter toegankelijk. Nog in dezelfde eeuw wordt de kapel afgebroken en maakt deze plaats voor een nieuwe aanbouw, mogelijk een nieuwe kloostervleugel of een uitbreiding van de oude kloostervleugel. Ook dit gebouw was vanuit de refter toegankelijk. Gelijktijdig vinden binnen de oostelijke kloostervleugel verbouwingen plaats. Zo wordt er een kelder aangelegd en wordt de indeling gewijzigd.

De herontwikkeling van het terrein na de confiscatie in de 17^e eeuw heeft zijn sporen nagelaten. De bestaande kloostergebouwen, waaronder de refter en de oostelijke kloostervleugel zijn binnen het onderzoeksgebied intact gelaten. Wel hebben er binnen de refter grote verbouwingen plaatsgevonden. Het deel van de refter dat buiten het onderzoeksgebied valt is bij de herinrichting gesloopt en heeft plaatsgemaakt voor de nieuw aangelegde straat Dode Nieuwstraat. Het van de sloop gespaarde deel van de refter is voorzien van een voorgevel en is intern verbouwd waarbij ondermeer een kelder met kruisgewelf is aangelegd. De oostelijke kloostervleugel is eveneens gespaard van sloop. Het gebouw lijkt na de confiscatie minder ingrijpend verbouwd te zijn dan de refter.

Het gebied ten noorden van de refter en ten westen van de oostelijke kloostervleugel is wel geheel nieuw ingericht. Na de confiscatie is het terreindeel opgehoogd en bebouwd met een woning. Deze woning bestond vermoedelijke uit een voor- en achterkamer. Voor de nieuwe woning heeft men deels gebruik gemaakt van nog bestaande muurdelen van de kloostervleugel (Fase 4). Mogelijk is de woning in de 19^e eeuw gesloopt en (later) weer opnieuw opgebouwd. In ieder geval wijzen 19^e-eeuwse muurdelen en bestrating op ingrijpende verbouwingen of mogelijk zelfs nieuwbouw in de 19^e eeuw. De indeling van de woning is gewijzigd, waarbij de voorkamer voorzien is van een gang. Deze voorkamer is voorafgaand aan de opgraving gesloopt. De achterkamer is reeds eerder (19^e of 20^e eeuw) gesloopt.

Literatuur

Clevis, H., & J. Kottman, 1989: *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375 – 1750*. Kampen.

Drunen, A. van, 2006: *'s-Hertogenbosch van straet tot stroom*. Zwolle / Zeist.

Genabeek, R.J.M. van, 2008: *Programma van Eisen beperkte opgraving. 's-Hertogenbosch Dode Nieuwstraat SHMK*. 's-Hertogenbosch.

Janssen, H., 1983: *Van bos tot stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch*. 's-Hertogenbosch.

Lijst van afbeeldingen en tabellen

- Afb. 1 Locatie van het onderzoeksgebied op de topografische kaart (Bron onder: gemeente 's-Hertogenbosch, afdeling geo-informatie). In rood omkaderd het onderzoeksterrein.
- Afb. 2 Reconstructietekening van het Minderbroedersklooster op grond van bouwhistorische en archeologische gegevens. De gearceerde delen zijn opgegraven en/of opgemeten. Bron: Van Drunen 2006, 47.
- Afb. 3 Kadastrale kaart uit 1811-1832. Op de kaart is zichtbaar dat het perceel ter plaatse van de voormalige refter bebouwd is (nr. 565) en het naastgelegen perceel onbebouwd is.
- Afb. 4 Puttenplan met vluchtweg.
- Afb. 5 Overzichtstekening Fase 1: Muurwerk van de oostelijke kloostervleugel.
- Afb. 6 Detailfoto van de coupe over de dichtgezette doorgang (F31). Aan de linkerkant is de hoek van het muurwerk F27 zichtbaar met het natuurstenen blok van het deurgeheng.
- Afb. 7 Boven: detailfoto kloostermuur F27 met aan de linkerkant de stortkoker (F122) en centraal de kaarsnis (F120). De foto is genomen richting het westen. Onder: detailtekening van het muuraanzicht F27 (zuidzijde).
- Afb. 8 Boven: aanzicht van het oostwest georiënteerde muurdeel F27. Rechts naast de muurnis (F125) zijn beide aanzetten van een gewelf (F89 en F90) zichtbaar. Op de voorgrond is muurdeel F25 te zien. Onder: detailtekening van het muurdeel F27.
- Afb. 9 Boven: aanzicht van het muurwerk F25. Foto is genomen richting zuiden. Onder: detailtekening van het muurwerk F25.
- Afb. 10 Overzichtstekening Fase 2: De refter en de oostelijke vleugel van het klooster.
- Afb. 11 Boven: de nog overeindstaande kloostermuur (F101) gezien richting het westen. Rechts: zijaanzicht van de kloostermuur (F101) gezien richting het noorden. Zichtbaar is hoe de muur zich onder straatniveau verbreed.
- Afb. 12 Overzichtstekening Fase 3: Uitbreiding van de refter met een zijkapel.
- Afb. 13 Boven: detailfoto van de koorsluiting (F62) met steunbeer. Het muurwerk wordt oversneden door het muurwerk F60. De foto is genomen richting oosten. Rechts: detailfoto van de aansluiting van het muurwerk van de koorsluiting (F62, rechtsonder) bij de kloostermuur F101. Links is het muurwerk F60 met de rollaag van de doorgang zichtbaar.
- Afb. 14 Overzichtsfoto van het tweede vlak aan de noordwestzijde van het opgravingsterrein. Centraal op de foto is het rommelige straatwerk (F63) zichtbaar. Aan de bovenzijde de koorsluiting (F62) en het muurdeel F60. Aan de linkerkant is de put F66 zichtbaar, links onder is de waterput (F8).
- Afb. 15 Overzichtstekening Fase 4: nieuwe aanbouw van een kloostervleugel en verbouwingen binnen de bestaande bouw.
- Afb. 16 Boven: overzichtsfoto van de kelder (muurdelen t.p.v. de sjalons) met links ervan het plavuizenvloertje F34. Onder: aanzicht van het muurdeel F106 van de kelder met aan de rechterzijde de voormalige doorgang. Aan de linkerkant is zichtbaar dat het muurwerk aansluit op de kloostermuur F30. Op de voorgrond is de plavuizenvloer F34 zichtbaar.
- Afb. 17 Overzichtstekening van de herontwikkeling van het voormalige kloosterterrein.
- Afb. 18 Overzichtstekening van de 19e-eeuwse verbouwingen binnen het onderzoeksterrein.

- Afb. 19 Detailtekening van het zuidaanzicht van de kloostermuur (F101). Onder: detailtekening van het noordaanzicht van de kloostermuur (F101).
- Afb. 20 A: Overzichtsfoto van het aanzicht van de binnenzijde van de voorgevel ter plaatse van de voormalige refter. De foto is genomen richting noordwest. B: Detailtekening van de voorgevel ter plaatse van de voormalige refter. C: Detailfoto van het kelderlicht aan de noordzijde van de voorgevel. Aan de rechterzijde is het muurwerk van de kloostermuur F101 zichtbaar. Aan de linkerkzijde is de aanzet van het gewelf zichtbaar. D: Detailfoto van de traptredes en de deurspijl.
- Afb. 21 Detailfoto's van de poer en resten van het, ingestorte, keldergewelf.
- Afb. 22 Aanzicht van de dichtgemetselde doorgang tussen de kloostermuren F30 en F27 (genomen richting oosten). Goed zichtbaar is dat de doorgang bepleisterd is met grijze tras. Naast de ingang is aan de linkerkzijde de aanzet van een gewelf (F37) en aan de rechterzijde een muurnis (F123) zichtbaar.
- Afb. 23 Detailfoto van de kloostermuur F27 genomen richting zuidoost. Op de voorgrond is een nis(F123) zichtbaar, op de achtergrond de aanzet van een gewelf (F36).
- Afb. 24 Detailfoto van de onderzijde van de kloostermuur F101. In het verbrede deel zijn de secundaire nis (F126) en de tegellaag / varken (F100) zichtbaar.
- Afb. 25 Detailfoto van de aanzet van het gewelf met het restant van een rollaag.
- Afb. 26 Detailtekening van de dichtgezette doorgang tussen de muurdelen F27 en F30.
- Afb. 27 Detailtekening van het noordprofiel.
- Afb. 28 A: Detailfoto aanzicht van de voorgevel F1/F88. Zichtbaar is de dubbele fasering van de voorgevel. De oudste fase is gefundeerd op het straatwerk F63). B: Detailtekening van de voorgevel en de fasering ervan. C: Detailfoto aansluiting van de voorgevel (F1/F88) op de zijgevel van het naastgelegen pand.
- Afb. 29 Boven: detailfoto van de waterput (F8) met de afvoer (F12). Rechts: detailfoto van de afvoerput (F13).
- Afb. 30 Overzichtsfoto met het straatwerk (F2 en F5) en de muurdelen (F3 en F4). De foto is genomen richting oosten.
- Afb. 31 Detailtekening van de aansluiting van de goot op de zijgevel (F101).
- Afb. 32 Detailfoto van het drinkglas in de vorm van een paardje.

Tabel 1 Overzicht van de verschillende (pre)historische perioden.

Bijlage 1. Featurelijst

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
1	Gevelmuur	Muurwerk maakt nabij buurpand hoek en loopt evenwijdig aan zijgevel buurpand, mogelijk verband: was niet zichtbaar.	?x12x5/6	Kleur: rood. Gebruik: secundair.	éénsteens breed, 3 laags tot 1 tands versnijding.		Datering: 19 ^e -eeuws.
2	Straatje	Ligging: lengte BS haaks op kloostermuur. Aan achterzijde straatwerk uitgebroken: vermoedelijk i.v.m. haardschouw (=zichtbaar in kloostermuur).	16x?x3,5/4	Kleur: rood en geel. Gebruik: secundair. Type: zogenaamde 'Jsselsteentjes'.			Datering: 19 ^e -eeuws. Op zijkant geplaatste BS.
3	Muur	Jonger dan/ gefundeerd op straatje F5, ingekast in voorgevel F1t. Gefundeerd op versnijding voorgevel F1.	?x12x7	Kleur: rood. Gebruik: secundair. Mortel.	anderhalfsteens breed		Datering: 19 ^e -eeuws.
4	Muur	Ingekast in voorgevel F1, evenals F3. Gelijkijdig aan F220x9/9,5x? en F5; Doorgang in muurdeel.	F220x9/9,5x?	Kleur: rood. Gebruik secundair? Veel éénsteens breed mortel, schelp-kalk mortel.	éénsteens breed		Datering: 19 ^e -eeuws.
5	Straatje	Gelijkijdig aan muur F4; Ouder dan muur F3. Patroon: in lengterichting langs muur F4 tot op ca. 3.5m uit voorgevel: 4 tot 6 rijen BS haaks geplaatst: mogelijk gootje.	15x6,5x3,5	Kleur: geel. Gebruik secundair? Type: zogenaamde 'Jsselsteentjes'.			Datering: 19 ^e -eeuws.
6	Muur	Verlengde van muurdeel F3.	27x11x7	Kleur: rood/donkerrood. Gebruik: secundair. Losse schelp-kalk mortel.	Nog 2 laags intact, halfsteens breed		Datering: 19 ^e -eeuws
7	Muur	Verlengde F6.	22x11x4	Kleur: rood/donkerrood. Gebruik: secundair.	te verstoord door ijzeren gasleiding		Datering: 19 ^e -eeuws
8	Waterput	Ronde waterput met koepel.	18x10,5x5	Kleur: rood. Gebruik: primair	Halfsteens breed		Datering: 17 ^e -eeuws
9	Insteek	Insteek (water)put F8.		Donkergrijs/zwart, veel puin.			Datering: 17 ^e -eeuws
10	Insteek	Insteek (water)put F8.					Datering: 17 ^e -eeuws
11	Waterput	Secundaire koepel van de waterput	17x7x4	Kleur: geel. Gebruik primair? Type: Zogenaamde Jsselsteentjes	2 laags, halfsteens breed		Datering: 17 ^e -eeuws
12	Afvoer	Jonger dan waterput F8	0,5 x 0,25	Afvoerbuizen van roodbakkend aardewerk, aan binnenzijde glazuur.			Datering: 18 ^e / 19 ^e eeuw. Afvoer(mogelijk beer) naar put.
13	Afvoer	Opbouw: BS-basis (groot formaat). Basis ligt op BS-gruis en mortellaag. Op BS-basis ligt geglazuurde tegellaag (3 tegels) met aan weerszijden een éénsteens brede 'Jsselstenen' opbouw (2 laags). Daarop twee steens hoog BS (groot formaat).	BS: 27x12x7. Plavuis: 21x21x3	BS kleur: rood. Plavuis kleur: rood, geglazuurd. Gebruik BS secundair, plavuis: primair			Datering: 18 ^e / 19 ^e eeuw. Opvang/afvoer naar afvoerbuizen, zie doorsnede. Constructie afgedekt met BS en tegels.
14	Insteek			Insteek van de afvoer F13			Datering: 18 ^e / 19 ^e eeuw.
15	Reparatie muurdeel	Muurdeel is reparatie, gemetseld in muur F16. Muurdeel is halfsteens gemetseld in gat in F16. Tussenruimte tussen F15 en F19 opgevuld met zand.	16,5x7,5x4 Onderste laag: 15x7x3,5	Kleur: oranje. Onderste laag kleur: geel. 4 laags reparatie. Schelp-kalk mortel.	halfsteens breed		Datering: 19 ^e eeuw

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
16	Muur (achtergevel pand)	Reparatie aan muurdeel: F15+F19. Aan oostzijde afgekapte oorspronkelijk verband: afgebroken muur. Is gelijk aan F60	27x13x5	Kleur: rood.Gebruik: primair; Bepleistering aan west en oostzijde 9 laags.	tweesteens breed; 5 laags: 31 cm.	Datering: Kloosterfase 4 (16 ^e eeuw) Functie: achtergevel.	
17	Muur	Jonger dan F16/F60 en ouder dan F4	27x14x7	Kleur: rood.Gebruik: primair; Mortel, op 5 cm zand op puin. Onderste laag breuksteen.	anderhalfsteens; 1 verandering, 4 laags.	Datering: 17 ^e eeuw? Oostzijde verstoord.	
18	Insteek	Jonger dan F9 en F10				Datering: 18 ^e /19 ^e eeuw: Insteek van de afvoerbuizen voor aansluiting op waterput	
19	Reparatie muur	Gelijk aan F15, opvulling gat F16.	27x13x5	Kleur: rood.Gebruik primair?:	2 laags.	Datering: 19 ^e eeuw	
20	Muur		25/26x12/13x5,5/6,5	Kleur: oranje/rood. Gebruik:secundair? Mortel: schelp / kalk.	éénsteens breed 2 vertandingen, beiden 2 laags	Datering: 17 ^e eeuw? Opvallend dat muurwerk aan zuidzijde versmalt: inkasting voor ander muurwerk?	
21	Muur	Hoek constructie. Onderste lagen F21 in verband met achtergevel F16. F21 maakt deel uit van F16. Bovenste lagen F4 in verband hoek om. Licht op F21. Onduidelijk of ook verband tussen F21 & F4.	27x13x5	Ingekast in F16.		Hoek in muurwerk: ingang. Op hoek natuurstenen blok met gleuf van gemeng deur. Muurwerk doorbroken voor goot F26. Bepleistering aan zuidzijde	
22	Muur kelder	Ouder dan F23 eb F24 gelijk aan F106 en F104	~x11,5x7	Kleur: rood? Gebruik: secundair. zand en mortel.	éénsteens breed, rommelig, wild verband	Datering: Kloosterfase 3/4 (15 ^e / 16 ^e eeuw) Muur heeft rommelig aanzicht/verband. Verstoord aan noordzijde door rioolsleuf.	
23	Muur kelder	Jonger dan F22	19,5x8,5x4,5	Kleur: oranje/bruin.Gebruik: primair. 'Tras'.	halfsteens	Datering: 17 ^e / 18 ^e eeuw; In hoeken afgeschuind gemetseld.	
24	Klamp	Staat koud tegen F23. Aan weerszijden 'lange wand'.	16x8x4	Kleur: geel. Gebruik: primair; Zgn ijsselsteentjes. Afgesmeerd.	halfsteens	Datering 18 ^e /19 ^e eeuw; klamp	
25	Muur	Jonger dan F27; Hoek in muurwerk: ingang. Op hoek natuurstenen blok met gleuf van gemeng deur. Muurwerk doorbroken voor goot F26. bepleistering aan zuidzijde	26/27,5x12/13x6/7. Steenformaat op hoek: 13,5x22x8	Kleur: rood. Gebruik: primair. Witte mortel met schelp; reparatie: gele lemige mortel	Vlaams verband, éénsteens breed	Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw). Waarschijnlijk reparatie in muur: verschil in mortelkleur muurwerk: wit en geel. Ter plaatse van geel mortel metselwerk zeer onregelmatig. Muurdeel aan zuid, west en oostzijde afgesmeerd tot minimaal 1M-MV.	
26	Gootsysteem	Goot jonger dan F25 en F27. Gefundeerd in zand.	Baksteen: 19x10,5x6. Natuurstenen 'tegels': 18,5x19,5x5 / 19x19,5x5	BS kleur: rood.		Datering: 19 ^e eeuw	

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_ Laagsm	Opmerking
27	Muur	Kloostermuur oostelijke kloostervleugel (Fase 1; afgesmeerd aan noord, oost en westzijde). Gelijk aan F28, F30, F43 en F11	27,2x13,5x7 / 27,5x13,5x7 / 27,5x13x7 / 28x13x7	BS kleur: rood. Gebruik: primair. Mortel	Vlaams verband; tweehalfsteeën; Behalve BS: 1 x NS; tufsteen (BR), 1 x NS;ingang.	10 laags; 80 cm.	Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw). Bouwelementen in muur: stortkoker of rookkanaal, nis oostzijde, blok natuursteen (-1 doorgang), nis westzijde, aanzet gewelf westzijde, doorgebroken hersteld muurwerk t.p.v. stortkoker, gat t.h.v. nis oostzijde.
28	Muurdeel	Baksteenlaag over F27 heen, over nis.					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)
29	Vervalt = F30						
30	Muur	Aan westzijde zijn aanzetten gewelf, F37+F38 ingehakt in muur. Aan oostzijde is vermoedelijk deel muur uitgehakt voor kelder (F?).	27-28/13-13,5x6,5-6,8	Kleur: rood. Gebruik: primair; BS met mortel.	Vlaams verband, tweehalfsteeën breed	5 laags; 39 cm.	Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw). Muurdeel aan noordzijde verstoord door rioleringsleuf.
31	Dichtzetting muur	Jonger dan F27;	27/27,5x13-13,5x7/7,5 Één laag BS afwijkend formaat: 17x8x4.	Kleur: oranje / geel Gebruik: secundair? Westzijde bepleisterd met mortel en tras			Datering: eind kloostertijd of begin herinrichting (17 ^e eeuw). Dichtgemetselde doorgang in kloostermuur.
32	Muur	Staat koud tegen kloostermuur F27. Muurdeel ouder dan F33+F35. Mogelijk relatie met F27B : in F27B aanzet booggewelf, tegenhanger van dit gewelf waarschijnlijk F32.	26,5/27x13,5/14x6,5/7	Kleur: rood. Gebruik: primair?			Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw) Opvallend: muurdeel behoortijk verzakt.
33	Muur	Muurdeel is jonger dan F32 + F34. Gefundeerd op zandlaag op vloer (F34).	22/23x10x6/6,5	Kleur: rood; Gebruik: primair?		5 laags; 34 cm.	Datering: eind kloosterfase of begin herichtingsfase (17 ^e eeuw) Metselwerk rommelig.
34	Vloer	Vloer jonger dan F33.	15x15x3	Kleur: rood. Ongeglazuurd.			Datering: Kloosterfase 3/4 (15 ^e / 16 ^e eeuw). Plavuizenvloertje
35	Muur	Vermoedelijk jonger dan F33. Reparatie? Bepleistering aan noord en oostzijde					Datering: eind kloosterfase of herinrichtingsfase (17 ^e eeuw). Aan twee zijden afgesmeerd.
36	Gewelfaanzet	Ingehakt in muur F27.	17/18x8,5/9x4/4,5	Kleur: oranje/geel. Harde kalkmortel.			Datering: 17 ^e -eeuwse onderkeldering. Aanzet booggewelf.
37	Gewelfaanzet	In F30		Kleur: oranje/geel.			Datering: 17 ^e -eeuwse onderkeldering. Aanzet booggewelf.
38	Gewelfaanzet	In F30	?x13x6,5	Kleur: rood.			Datering: 17 ^e -eeuwse onderkeldering. Aanzet booggewelf. Verstoord aan noordzijde door rioleringsleuf.
39	Gewelfconstructie		17/18x8/8,5x4	Kleur: oranje/geel. Gebruik: primair; Mortel.			Datering: 17 ^e -eeuwse onderkeldering. Poer gewelf.

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
40	Opvullingslaag			Bruin.			Opvulling oostelijke kloosterveugel. Mix van bouw materiaal/puin, mortel en klei.
41	Ophogingslaag			Geel zand+mortel+puin+klei.			Opvulling oostelijke kloosterveugel. Mix van bouw materiaal/puin, mortel en klei.
42	Laag			Donkergrijs zand, bruin puin.			Datering: recent. Uitbraak/verstoring slaag. Mogelijk door bouw pand achterzijde.
43	Muur	Gelijk aan F27, F30 en F111; Staat koud tegen F44+F45.	28x14x7	Kleur: rood; gebruik: primair; mortel: Vlaams verband			Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw) Afgebroken muurwerk aan noordzijde: verstoring (recent).
44	Muur	Beploistering aan zuidzijde	22x10x5	Kleur: rood. Gebruik: primair? Kalkmortel.	Vlaams verband?	5 laags: 35 cm.	Datering: kloosterfase 4 (eind 15 ^e / 16 ^e eeuw)
45	Muur	Jonger dan F44; Muurdeel staat koud tegen muren F43 en F101. In muurdeel is aanzet van gewelf opgenomen. Beploisterd aan zuidzijde	16,5/17x8/8,5x4/4,5	Kleur: oranje/geel. Gebruik: primair? SCH, KA, MO zacht. Zuidzijde afgesmeerd.		5 laags: 25 cm.	Herinrichting 17 ^e eeuw
46	Aanzet gewelf	gelijk aan F45		Uitsparing in F45 t.b.v. gewelf			Herinrichting 17 ^e eeuw
47	Goot	Jonger dan kloostermuur F101. Gelijk aan F2. Aan oostzijde verstoord. Westzijde: gootje doorgebroken in originele kloostermuur. Oostzijde: mogelijk heeft gootje afgebogen. Jonger dan F60.	Tegels: 22x22x3. Muurtje: 22,5/23x10,5/11x3,5/4	Tegel kleur: rood, ongeglazuurd, gelegd in zand. Muurtje kleur: rood, gelegd in zand.			Datering: 19 ^e -eeuws. In gootje is asbest verwerkt. Onder gootje bij verdiepen naar vlak 2: ophogingspakket zand. Doorsnede goot: zie detailtekening 5 tekenvel 3.
48	Laag			Geel zand, inclusief mortel en puin.			Ophogingslaag/vullaag.
49	Bouwblok	Is gelijk aan beerput F51 / F52					Concentratie baksteenpuin+mortel.
50	Concentratie		26/27x12/13x6				
51	Vulling	= F52		Donkergrijs/zwarte humeuze vulling. Mortelpuin.			Datering: Kloosterfase 3/4 (16 ^e /17 ^e eeuw); Vulling (beer) kelder. Vondstmateriaal uit vulling, waaronder glas dateert uit 1550-1650.
52	Muur		21x10,5x4,5	Kleur: oranje/rood. Gebruik: primair; Mortel.			Datering: Kloosterfase 3/4 (16 ^e /17 ^e eeuw); Muurwerk aan noordzijde verzaakt. Vermoedelijk (beer)kelder. Vulling kelder dateert 1550-1650.
53	Vulling			Bruin zand gemengd met veel/zeer veel baksteenpuin.			Datering: kloosterfase

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
54	Vulling			Geel grof zand, iets puin.			Datering: kloosterfase Datering vondst 24; 1200-1475.
55	Muur		px13x7 / px12x6	Kleur: rood; Gebruik: secundair; mortel.	Tweesteens		Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)? Muurdeel aan oostzijde verstoord.
56	Uitbraaksleuf	Relatie met afbraak spoor in oostzijde muur F60.	BS: 21x10x4,5	Geel/witte losse mortel.			Datering: Kloosterfase 4 (eind 15 ^e /16 ^e eeuw) Mortelbaan, enkele bakstenen.
57	Muur	Jonger dan F60, F101 en F44 en F56	18x10x4 / 19,5x10x4 / 18,5x10x4	Kleur: donkerrood			Datering: eind kloosterfase / begin herinrichting 17 ^e eeuw; Muurdeel: noordoriëntatie, maakt hoek oostwaarts.
58	Muur	Restant muur uitbraaksleuf F56? In verband met/gelijkijdig aan muur F60.					Datering: Kloosterfase 4 (eind 15 ^e /16 ^e eeuw)
59	Mortelbaan			Witte mortel met rood baksteen puin.			
60	Muur	Geleijk aan F16. Staat koud tegen refermuur F101.	Idem aan F16. Beploistering aan westzijde		Versnijding begint 1 laag onder deuropening F61	5 laags: 33,5 cm.	Datering: Kloosterfase 4 (eind 15 ^e /16 ^e eeuw) Westzijde afgesmeerd tot 6,25+ NAP.
61	Deuropening	Deuropening in muurdeel F60.	24/25x10/11x5,5				Datering: Kloosterfase 4 (eind 15 ^e /16 ^e eeuw) Rollaag. Op kant geplaatste baksteen.
62	Muur	Muurdeel staat koud tegen refermuur F101. Ligt tegen versnijding F61.	22,5x11x6,5 / 22,5x11x6	Kleur: rood. Gebruik: primair	Tweesteens		Datering: Kloosterfase 3 (2 ^e helft 15 ^e eeuw) Koorsluiting; Aan noordzijde schuin gemetseld: 'steunbeer'. Interpretatie: kloosterfase, kappelleije.
63	Straatje	Ligt onder 17e eeuws ophogingspakket. Straatje loopt dooronder voorgevel. Relatie F63 (straatje) en muurdelen F62 en F60/F61 onduidelijk, geen aansluiting.	21/22x10,5/11x5/6				Datering: kloosterfase 3 (2 ^e helft 15 ^e eeuw) Straatje oogt rommelig/verstoord. Datering: Kloosterfase 3 (2 ^e helft 15 ^e eeuw)
64	Rand straatje/'verstoring'	Idem aan F63					Onduidelijk of dit begrensing straatje vormt of verstoring. Band van verpuind, brokjes baksteen.
65	Vulling	Idem aan F63					Mortelbaan
66	Putje		8,5/10/12/13x4/7	Kleur: rood. Gebruik: secundair; Zand.			Datering: kloosterfase 3 (2 ^e helft 15 ^e eeuw) Rond gemetselde put. Diameter 60-70 cm. Hoekig.
67	Concentratie kleipijpjes						Datering: Kloosterfase 3 (2 ^e helft 15 ^e eeuw) Datering: 1500-1700 (incl. AW). Kleipijpjes: 1650-1700.

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metseelverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
68	Waterput	=F8-F11 (Vlak 1)	16x7x3,5				
69	Muur keldertrap	Behorend tot ingangspartij/trap kelder. In verband met F70. Gelijik aan F77		Afgesmeerd			Datering: 19 ^e eeuw? Schuin aflopend.
70	Muur keldertrap	Muur trap kelder. In verband met F69.	22x10/10,5x5/5,5	Kleur: donkerrood. Mortel.			Datering: 19 ^e eeuw?
71	Constructie						Datering 19 ^e eeuw? Vierkante uitsparing met centraal ijzeren verticale pin. Vermoedelijk onderdeel van deurconstructie of stijlen.
72	Idem F71						
73	Ontbreekt						
74	Trap kelder	Opvallend: trede 3 deels dichtgezet met halfsteens muurdeel. Dit muurtje opgemaakt tot gelijke hoogte trede 2. Mogelijk houdt dit muurdeel verband met de stijlen/deurconstructie waar ook F71 + F72 deel van uit maakten en gaf het muurtje F75 stevigheid	21/21,5x10,5/11x5,5/6 BS laag onder rollaag: 2x10,5x6	BS kleur: donkerrood. BS laag onder rollaag kleur: oranje			Datering 19 ^e eeuw. Traptredes. Van trap zijn vijf tredes zichtbaar. Elke trede bestaat uit een rollaag met naastliggende in breedte richting geplaatste enkele rij bakstenen. Onder rollaag ligt eveneens één laag bakstenen.
75	Muur	jonger dan F74		Kleur: geel.			Datering 19 ^e / 20 ^e eeuw: Ingezet blok, afgesmeerd.
76	Muur	Idem aan F70; gelijktijdig aan F77	BS: 22x10/10,5x5/5,5 ook BS L:22,5				Datering 19 ^e eeuw? Keldertrap, versterkingsmuur
77	Muur	Behorend tot keldertrapconstructie. Idem aan F69		Bepoeterd met blauwgrijs tras.			Datering: 19 ^e eeuw; Schuin aflopend.
78	Muur	Keldermuur. Relatie tot trapmuren onduidelijk. F76 is jonger dan F78; F78 is duidelijk afgesmeerd, trap wellicht latere toevoeging/aanpassing.	BS: 29x12,5x7	Kleur: oranje/rood. Hergebruikt? Kalkmortel, muur afgesmeerd.			Datering: 17 ^e / 18 ^e eeuw; Muur aan straatzijde deels afgekap, vermoedelijk door sloop. Muurdeel maakte waarschijnlijk oorspronkelijk deel uit van de voorgevel van de kelder die in de 17 ^e eeuw is geplaatst.
79	Muur?	Relatie tot overige muren onduidelijk vanwege verstoringgraad.		Bakstenen			Functie onduidelijk.
80	(Aanzet) gewelf	Aanzet gewelf zichtbaar in muur F78. Gelijktijdig aan F81.	BS: 17/17,5x7/8,5x5/4	Kleur: geel/oranje.			Datering: 17 ^e / 19 ^e eeuw; later gewelf
81	Muur	Relatie met gewelf? Gelijktijdig aan F80.					
82	Keldermuur		BS: 22/23x10/11x5/5,5	Kleur: oranje/rood tot donkerrood. Blauwgrijze mortel+tras. Afgesmeerd aan oostzijde			Datering: 17 ^e eeuw. Voorgevel van de kelderruimte, aangelegd bij de herinrichting in 17 ^e eeuw

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
83	Muur	jonger dan F82; Beide uitstekende muurdelen lopen onder straatniveau door.	BS: 17/18x8x4,5	Kleur: oranje/geel. Afgesmeerd.			Datering: 19 ^e eeuw. put/kelder/ondersteuning gewelf? Muurdeel rommelig, veel wisselende BS, enkele naden, muurdeel wel in verband. Deels verstoord door gasleiding. Opvallend: uiteindes muur lopen rond/rets gebogen, zowel in horizontaal vlak als verticaal.
84	Aanzet gewelf	In verband met F85 en F83 (?).					Datering: 17 ^e -eeuws; Aanzet boog richting haaks op muur en richting zuid (?) in ieder geval gewelf niet richting noord.
85	Muur	Muur gelijk aan F83? Mogelijk heeft tegen F85 nog muurdeel bestaan: in aangrenzende kloostermuur was een éénsteens brede strook eveneens niet afgesmeerd. Muur koud tegen kloostermuur.	BS: 21,5/21x11x4,5/4	Kleur: rood.	Laag koppen, laag strekken.	10 laags: 49 cm	Datering: 17 ^e eeuw? Keldermuur, niet afgesmeerd!
86	Kelderlicht		BS: 21,5/21x11x4,5/4	Kleur: rood. Zand+mortel.			Datering 17 ^e eeuw; Schuinaflopende dubbele rollaag. Markeert een vensterlicht of stortgat. 2 rijen.
87	Muur	Jonger dan F86.	BS: 22,5/22x10/10,5x5/5,5	Kleur: oranje/rood Gebruik: secundair?			Datering: 19 ^e -eeuws?
88	Voorgevel	Ouder dan F1. In verband met voorgevel naastgelegen pand.	BS: 9,5x4,5 / 10x4	Kleur: geel en rood. Gebruik: primair?	2 vertandingen	5 laags: 26 cm	Dichtzetting van het kelderlicht. Datering: 17 ^e -eeuws.
89	Boogconstructie	Ingemetseld in kloostermuur F27B, vermoedelijk jonger. Weggehaakt voor goot F26?					Datering: ? Aanzet boog
90	Aanzet boog	ingemetseld in kloostermuur F27B, vermoedelijk jonger.					Datering: ? Aanzet boog
91	ingestort gewelf	Zie F39.					Datering: 17 ^e eeuw
92	Poer gewelf	Idem aan F39					Datering: 17 ^e eeuw
93	ingestort gewelf	Idem aan F91					Datering: 17 ^e eeuw
94	Poer gewelf	Idem aan F39					Datering: 17 ^e eeuw
95	ingestort gewelf	Idem aan F91					Datering: 17 ^e eeuw
96	Ophogingslaag			Geel zand+mortel+puin, prof.			
97	Ophogingslaag			Geel zand+mortel+puin, prof.			
98	Veilaag			Geel, prof zand+mortel.			
99	Ophogingspakket			Donker bruin zand+puin.			
100	Varken of vloer	In F101	12x13x2,6	Kleur: Rood			Plavuizen. Discussie: 17 ^e -eeuwse kelder of is het bouwcorrectie?

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
101	Kloostermuur refter			Kleur: rood; Gebruik: primair; afgesmeerd zuidzijde	Vlaams verband, tweenehalfsteens breed		Datering: Kloosterfase 2 (eind 14 ^e / 15 ^e eeuw)
102	Ophogingslaag			Donkergrijs zwart bruin+veel puin.			
103	Vulling waterkelder			Zand			
104	Muurdeel	Jonger dan F30	?X13x7	Kleur: rood; Gebruik: secundair (breuksteen);	wild verband		Datering: Kloosterfase 3/4 (15 ^e / 16 ^e eeuw); Muurdeel van de kelder is later ingekast in het muurwerk F30
105	Puinlaag	Puinvulling, BS-fragmenten gelijk aan F104.					Opvulling deuropening/ doorgang.
106	Muurdeel	Gelijk aan F105					Datering: Kloosterfase 3/4 (15 ^e / 16 ^e eeuw); Als 105, meer in verband als F22, maar slecht gestapeld.
107	Gat	In muurdeel 27.					
108	Ophogingslaag						
109	Ophogingslaag			Donkergrijs zwart, veel puin, BS+lei.			
110	Muurdeel	Gelijk aan F62.					Datering: Kloosterfase 3 (2 ^e helft 15 ^e eeuw) Koorsluiting
111	Muurdeel	Gelijk aan F27, F30, F43					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)
112	Aanzet gewelf	Jonger dan F101					Datering: herinrichting 17 ^e eeuw; aanzet van keldergewelf; ingekast in F101
113	Ophogingslaag			Donkerbruin zand, BS+mortel.			
114	Laag			Lichtgrijs rood, BS+mortel.			
115	Ophogingslaag			Bruin zand, BS+mortel+HK.			
116	Ophogingslaag			Donkergrijs donkerbruin zand, BS+mortel+HK			
117	Ophogingslaag			Donkerbruin			
118	Afbraak muurdeel			BS+mortel.			
119	Dichtgemetselde doorgang	Dichtzetting F44, jonger dan F44, gelijktijdig aan F45?		Kleur: Oranje / geel. Gebruik: secundair			Datering: eind kloosterfase of begin herinrichting (17 ^e eeuw)
120	Kaarsnis	Primair, oostzijde F27A					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)
121	Kaarsnis	Primair, oostzijde F27A					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)

Feature-nr	Omschrijving	Relaties	Steenformaten	Beschrijving	Metselverbanden	5_10_Laagsm	Opmerking
122	Stortkoker	Primair, in F27 A					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)
123	Kaarsnis	Secundair, westzijde F27A					Datering: Herinrichting (17 ^e / 18 ^e eeuw)
124	Kaarsnis	Primair, noordzijde F27B					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)
125	Kaarsnis	Primair, noordzijde F27B					Datering: kloosterfase 1 (13 ^e eeuw)
126	Kaarsnis	Secundair, zuidzijde F101					Datering: herinrichting 17 ^e eeuw

Bijlage 2. Vondstenlijst

Om_nr	Feature-nr	Vondstnr (Put-Tek-Volgnummer)	Vondstomstandigheden	Datering Looptijd	Datering Depositietijd	Aardewerk	Glas	Metaal	Natuursteen	Bot	Schelp	Opmerking
32296	18	I-1-1	COUPE	1550-1650		1		1				
32296		I-1-2	AANV	1350-1900	19	10						Uit vak 1 en 2 bouwvoor, materiaal t.p.v. straatje F5 en naastgelegen.
32296		I-0-3	AANV	1580-1650		15		1		9	5	T.p.v. vak 3. AW onder andere Iberische olijfoliekruik. Botmateriaal: 2x kaak ouder schaap/geit, 1x middenhandsbeen eend.
32296		I-0-4	AANV	1500-1650	17A	9				1		T.p.v. vak 4. Botmateriaal: 1x middenvoetsbeen rond.
32296	1	I-1-5	AFW			1						
32296	2	I-1-6	AFW			1						
32296	3	I-1-7	AFW			2						
32296	4	I-1-8	AFW			3						
32296	5	I-1-9	AFW			1						
32296	6	I-1-10	AFW			1						
32296	7	I-1-11	AFW			1						
32296	8	I-1-12	AFW									
32296	12	I-1-13	AFW			1						
32296	13	I-1-14	AFW			3						
32296	15	I-1-15	AFW			1						
32296	16	I-1-16	AFW			1						
32296	17	I-1-17	AFW			1						
32296		I-0-18	AANV	1350-1425	15	7		1	1	1		Vak 12.
32296		I-0-19	AANV	1575-1625		6	2	2	4			Vak 5.
32296		I-0-20	AANV	1400-1600	16B	17			3	26	3	Vak 12. T.p.v. kamertje met vloerniveau. Botmateriaal: overwegend half volwassen/volwassen, niet oud. Schelp: oesters.
32296	22	I-2-21	AFW			1						
32296	23	I-2-22	AFW			1						
32296	24	I-2-23	AFW			1						
32296	54	I-3-24	AANV	1250-1350		1						

Om_nr	Feature-nr	Vondstnr (Put-Tek-Volgnummer)	Vondstomstandig-heden	Datering Looptijd	Datering Depositietijd	Aardewerk	Glas	Metaal	Natuursteen	Bot	Schelp	Opmerking
32296		I-3-25	AFW (aanleg coupe)	1250-1625		3						Naast F55.
32296	40	I-2-26	AANV 2	1350-1900	19	7			19			Kelderzuid.
32296	40	I-2-27	AANV 2	1350-1500		1						Op hoogte vloerniveau aangetroffen.
32296		I-2-28	AANV	1600-1750		7			1			Nabij gootje F26.
32296		I-1-29	AFW									Afkomstig uit puinlaag naast gootje F47.
32296	47	I-1-30	AFW	1600-1650	17A	1						In puinlaag onder bakstenen gootje F47.
32296		I-1-31	AANV 2	1500-1700	16A	4		1				Aanleg vlak, naast gootje F47.
32296		I-2-32	AANV 1	1325-1375	19 / 20	2	2					Uit keldervulling (=verstoorde laag) nabij kloostermuur F27, 28, 31 en 30. Glas: 19e/20e eeuw.
32296	67	I-3-33	AANV 2	1600-1700	17	57				1		Concentratie kleipijpjes.
32296		I-0-34	AANV 2	1600-1700	17	1	1			2		AANV 2, vak 1 en 2. Botmateriaal: 1x scheenbeen varken, 1x bekken varken.
32296		I-0-35	AFW	1325-1900	19	3						Puinlaag onder gootje F26.
32296		I-2-36	AANV 2	1800-1900	20	1			4			Kelderruimte bij F22-24.
32296	51	I-3-37	AANV 2		21		1					Segment 2 bij hoekmuur beerkelder?
32296		I-3-38	AFW	1550-1625		1						
32296		I-3-39	AFW			1						Onder goot kloostermuur vandaan.
32296		I-3-40	AANV 3	1350-1450		2			1	1		Onder vleilaag vloertje F34.
32296	27	I-2-41	AFW			1						
32296	25	I-2-42	AFW			1						
32296		I-1-43	AFW			1						Gootje kloostermuur.
32296	47	I-3-44	AFW			2						Gootje naast kloostermuur.
32296		I-3-45	AFW			1						Waterput.
32296	60	I-3-46	AFW			2						
32296	34	I-2-47	AFW									
32296	66	I-3-48	AFW			1						Putje.
32296	32	I-2-49	AFW			1						
32296		I-2-50/51				1						Vervallen.

Om_nr	Feature-nr	Vondstnr (Put-Tek-Volgnummer)	Vondstomstandig-heden	Datering Looptijd	Datering Depositietijd	Aardewerk	Glas	Metaal	Natuursteen	Bot	Schelp	Opmerking
32296		I-3-52	AFW	1350-1700	17	8						Vondsten uit laag onder veronderstelde vloerniveau, onder gootje naast kloostermuur. Bij verdiepen naar vlak 2, onder tussenniveau.
32296		I-3-53	AFW						2			Mogelijk vloerniveau, natuursteen bewerkt, hergebruikt. Tussenniveau bij verdiepen naar vlak 2.
32296	51	I-3-54	AFW OPSCHAVEN PROFIEL	1600-1650	17A	1	3					Afkomstig uit donkere laag vulling naast schuim/omgevallen muurwerk.
32296		I-3-55	AANV 2	1650-1750	18A	3				1		Naaast zuidelijkste muur.
32296		I-4-56	AFW						1			Steen, gootje kelder (NS).
32296		I-4-57	AANV	1800-2000		4						Uitdiepen kelder bij boogconstructie zuid-westhoek.
32296	27	I-2-58	MONSTER MORTEL									Monster mortel kloostermuur.
32296	88	I-10-59	AANV									Tussen scheiding jongste-oudste fase muur straatzijde.
32296	88	I-10-60	AANV/AFW									Puinlaag boven oudste muurfase muur straatzijde.
32296		I-0-61	AFW									Afkomstig bij verwijderen goot 47 langs kloostermuur F44. Uit ophogingslaag.

Bijlage 3. Detailfoto van het muurwerk F27b met daarin twee aanzetten van een gewelf

Verklarende woordenlijst

Antropogene sporen Alle immobiele sporen van menselijke oorsprong, variërend van paalgaten of fosfaatvlekken tot muurresten.

AMK Archeologische Monumentenkaart geeft een overzicht van gewaardeerde archeologische terreinen in vier categorieën: 1) Archeologische waarde, 2) Hoge archeologische waarde, 3) Zeer hoge archeologische waarde en 4) Zeer hoge archeologische waarde beschermd. De AMK is de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de RCE en de provincies en wordt beheerd door de RCE.

Archeologische indicatoren Indicatief archeologisch materiaal dat bij (boor)onderzoek een aanwijzing kan zijn voor de aanwezigheid, ter plaatse of in de nabijheid, van een archeologische vindplaats.

Archis Archeologisch Informatie Systeem. Dit door de RCE beheerde systeem bevat informatie over o.a. onderzoeksmeldingen, vondstmeldingen, waarnemingen, complexen en monumenten.

¹⁴C Koolstof (radioactieve isotoop), gebruikt voor datering.

CIS Het landelijke registratienummer ten behoeve van archeologisch onderzoek, uitgegeven door het Centraal Informatiesysteem.

CMA Centraal Monumenten Archief.

Ex situ niet ter plaatse. Aanduiding die wordt gebruikt om aan te geven of grondsporen en / of artefacten zich niet meer op de oorspronkelijke plaats in de bodem bevinden. Behoud ex situ is het bewaren van de archeologische informatie door definitief onderzoek (opgraven, documenteren en registreren).

IKAW Indicatieve kaart van archeologische waarden, een door de RACM geproduceerde kaart op landelijk niveau met de verwachte relatieve of absolute dichtheid van (bepaalde) archeologische verschijnselen in de bodem.

IVO Inventariserend Veld Onderzoek. Het verwerven van (extra) informatie over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een onderzoeksgebied, als aanvulling op en toetsing van de archeologische verwachting, gebaseerd op het bureauonderzoek middels waarnemingen in het veld.

In situ Achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponeed, weggegooid of verloren. Behoud in situ is het behouden van archeologische waarden in de bodem.

KNA Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.

PVA Plan van Aanpak. Een door de opdrachtnemer op te stellen plan voor de uit te voeren werken waarmee beoogd wordt aan de vereisten zoals geformuleerd in het Programma van Eisen en/of het ontwerp te voldoen. Ook wordt hierin een voorstel gedaan voor de werkwijze waarmee de in het Programma van Eisen en/ of ontwerp geformuleerde resultaatsverwachtingen bereikt kunnen worden.

PvE Programma van Eisen. Het PvE is een door een bevoegde overheid opgesteld of bekrachtigd document dat de probleem- en doelstelling van de te verrichten werkzaamheden van de vindplaats geeft en de daaruit af te leiden eisen formuleert met betrekking tot het uit te voeren werk.

RCE Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

RTS Robotic Total Station. Hiermee worden vlakken direct digitaal ingemeten.

Selectieadvies Archeologisch inhoudelijk advies over de behoudenswaardigheid van een vindplaats. Dit wordt opgesteld aan de hand van de waarderingscriteria.

Afkortingen in de database

REFERENTIELIJSTEN Versie 1.6

AARD SPOOR

Aard van het spoor

<u>Code</u>	<u>Omschrijving</u>
AKR	(oude) akkerlaag
AWC	aardewerkconcentratie
BA	balk
BES	beschoeiing
BG	boorgat
BKS	bekisting
BOC	botconcentratie
BPA	beschoeiing, palen
BPL	beschoeiing, planken
BPT	beerput/beerkelder
BRL	brandlaag
BU	bustum
BUN	visbun
BV	bouwvoor
CR	crematiegraf
DIG	dierbegraaf
DK	drenkkuil
DLT	doorlaat (door een muur)
DP	depressie
DR	drain
EG	erfgreppel
ES	esdek
FU	fuik
GA	gracht
GE	geul
GHE	grafheuvel
GR	greppel
GRK	graffkuil
GT	goot
HA	haard
HAK	haardkuil
HG	huisgreppel
HKC	houtschoolconcentratie
HI	hoefindruk
HO	hout
HU	hutkom
IN	inhumatiegraf
KEL	kelder
KGO	ovale kringgreppel
KGR	ronde kringgreppel
KGV	vierkante kringgreppel
KL	kuil
KS	karrenspoor
LAK	laklaag
LAT	latrine
LG	laag
LO	ophogingslaag
LS	stortlaag
MI	muurinsteek
MR	muur
MSK	mestkuil
MST	muursteen
MU	muuruitbraak
NV	natuurlijke verstoring
NVD	dierlijke verstoring
NVP	plantaardige verstoring
OV	oven
PA	houten paal
PAK	paal met paalkuil
PG	paalgat
PGK	paalgat met paalkuil
PK	paalkuil
PL	plank
PLW	plaggenwand
PO	poel
POE	poer
POT	potstal
PS	ploegspoor
PSE	ploegspoor, eergetouw
PSK	ploegspoor, keerploeg
REC	recent

RPA	palenrij
RPG	rij paalgaten
RPK	rij paalkuilen
RPL	rij planken
SG	standgreppel
SI	silo
SL	sloot
SPB	spaarboog
SPG	spitsgracht
SS	spitspoor
ST	steen
STC	steenconcentratie
VL	vlek
VR	vloer
VSC	vuursteenconcentratie
VW	vlechtwerk
WA	waterput
WG	weg
WK	waterkuil
WL	wal
WOO	woonlaag
XXX	onbekend

COUPEVORM

Vorm van de onderkant van het spoor in de coupe

<u>Code</u>	<u>Omschrijving</u>
ONR	onregelmatig
PNT	punt
RND	rond
VLK	vlak
KOM	komvormig
REV	revolvertas
VRK	vierkant
RHK	rechthoekig
NG	niet gecoupeerd

VLAKVORM

Vorm van het spoor op het horizontale vlak

<u>Code</u>	<u>Omschrijving</u>
LIN	lineair
ONR	onregelmatig
OVL	ovaal
RHK	rechthoekig
RND	rond
SIK	sikkelvormig
VRK	vierkant

KLEUR

Duiding van de kleur

<u>Code</u>	<u>Referentie</u>
BE	beige
BL	blauw
BR	bruin
GL	geel
GN	groen
GR	grijs
OR	oranje
PA	paars
RO	rood
RZ	roze
WI	wit
ZW	zwart

Daarnaast:

D	donker
L	licht
SCH	schoon
VL	vuil
ZR	zeer

DBRGR = donkerbruingrijs (hoofdkleur is dan grijs)

INSLUITSEL

Aard van een insluitel van een vulling

<u>Code</u>	<u>Referentie</u>
AS	as
AW	aardewerk vaatwerk
BOT	bot (geen schelp)
BS	baksteen
BW	bouwaardewerk (baksteen, dakpan, tegel)
FE	ijzeroer
FF	fosfaat
GL	glas
HK	houtschool
HL	huttenleem
HT	hout
KI	kiezel
LR	leer
MET	metaal
MN	mangaan
NS	natuursteen
OKR	oker
SCH	schelp
SL	slak
VKL	verbrande klei
VST	vuursteen

TEXTUUR

Textuur van een vulling met NEN-classificatie

<u>Code</u>	<u>NEN</u>	<u>Referentie</u>
K	K	klei
ZK	Ks1	zware klei
MK	Ks2	matig zware klei
LK	Ks3	lichte klei
Z-K		zandige klei
ZI		zavel
ZZI	Kz1	zware zavel
MZI	Kz2	matig lichte zavel
LZI	Kz3	lichte zavel
L	L	leem
SL	Lz1	siltige leem
Z-L	Lz3	zandige leem
V	V	veen
V1	Vk3	venige klei
V2	Vk1	kleilig veen
V3	VKM	mineraalarm veen
Z-V	Vz1	zandig veen
Z	Z	zand
FZ	Zs1	fijn zand
MZ	Zs1	middelgrof zand
GZ	Zs1	grof zand
ILZ	Zs2	iets lemig zand
LZ	Zs3	lemig zand
IGHZ	g1	iets grindhoudend zand
MGHZ	g2	matig grindhoudend zand
SGHZ	g3	sterk grindhoudend zand
V-Z	Vz3	venig zand
G	G	grind
FG		fijn grind
GG		grof grind
IZHG	Gz1	iets zandhoudend grind
MZHG	Gz2	matig zandhoudend grind
SZHG	Gz3	sterk zandhoudend grind
ST		steen
HT		hout
H0	h1	humushoudend
H1	h2	matig humeus
H2	h3	humusrijk

INHOUD

Aard van het materiaal van een vondst

<u>Code</u>	<u>Referentie</u>
AW	aardewerk vaatwerk
AWG	gedraaid aardewerk
AWH	handgevormd Aardewerk
BAKSTN	baksteen
DAKPAN	dakpan
AXB	bot (geen schelp)
OMB	bot menselijk
ODB	bot dierlijk
CREM	crematieresten
BOUWMAT	bouwaardewerk (keramisch, geen steen)
COP	coproliet
GLS	glas (geen slak)
HK	houtschool
HT	hout (geen houtschool, geen plantaardige resten)
KER	keramische objecten (weefgewichten e.d.)
ODL	leer
MXX	metaal (geen slak)
MCU	koper/brons
MFE	ijzer
MPB	lood
MIX	gemengd
SXX	natuursteen (geen vuursteen)
PIJP	pijpenkoppen en -stelen
SCH	schelp
SLAK	slakken
TEGEL	tegel
OTE	textiel, touw
HUTTELM	verbrande klei (geen lemen gewichten)
SVU	vuursteen
XXX	overig

MONSTER

Aard van een monster

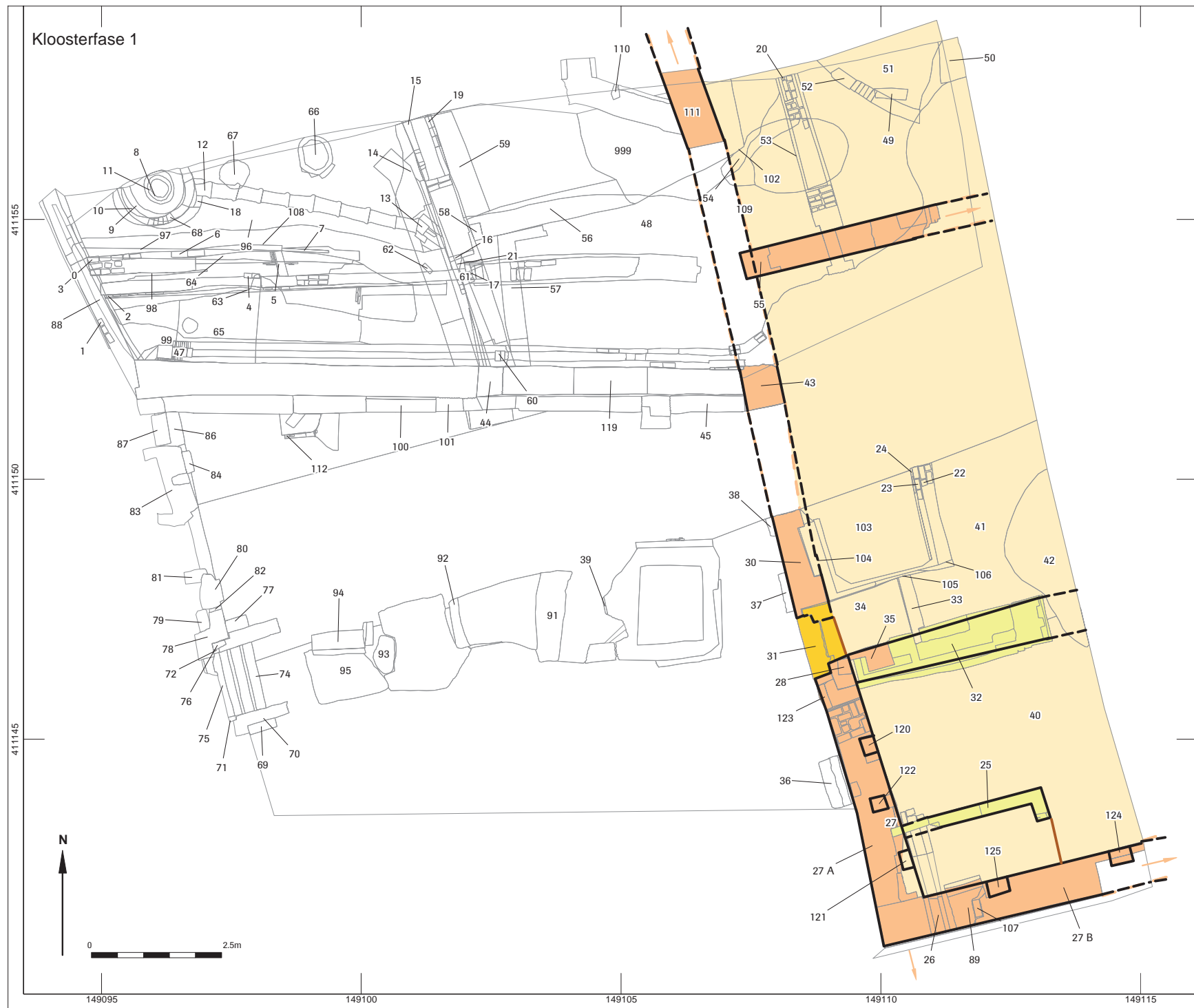
<u>Code</u>	<u>Referentie</u>
MA	monster algemeen
MAR	monster artropoden
MBOT	monster bot
MC14	monster voor ¹⁴ C-datering
MCH	chemisch monster
MCR	crematie monster
MD	monster voor dendrochronologisch onderzoek
MDIA	diatomeeënmonster
MDNA	DNA-monster
MFF	fosfaatmonster
MHK	houtschoolmonster
MHT	houtmonster
MP	pollenmonster
MSC	schelpenmonster
MSL	monster slijpplaat
MZ	zadenmonster voor botanisch onderzoek

VERZAMELWIJZE

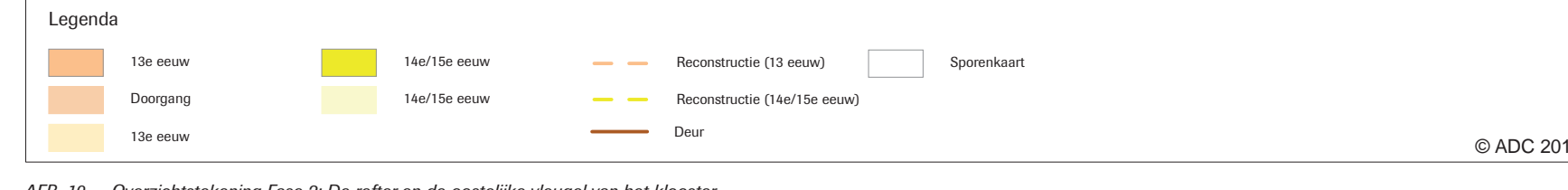
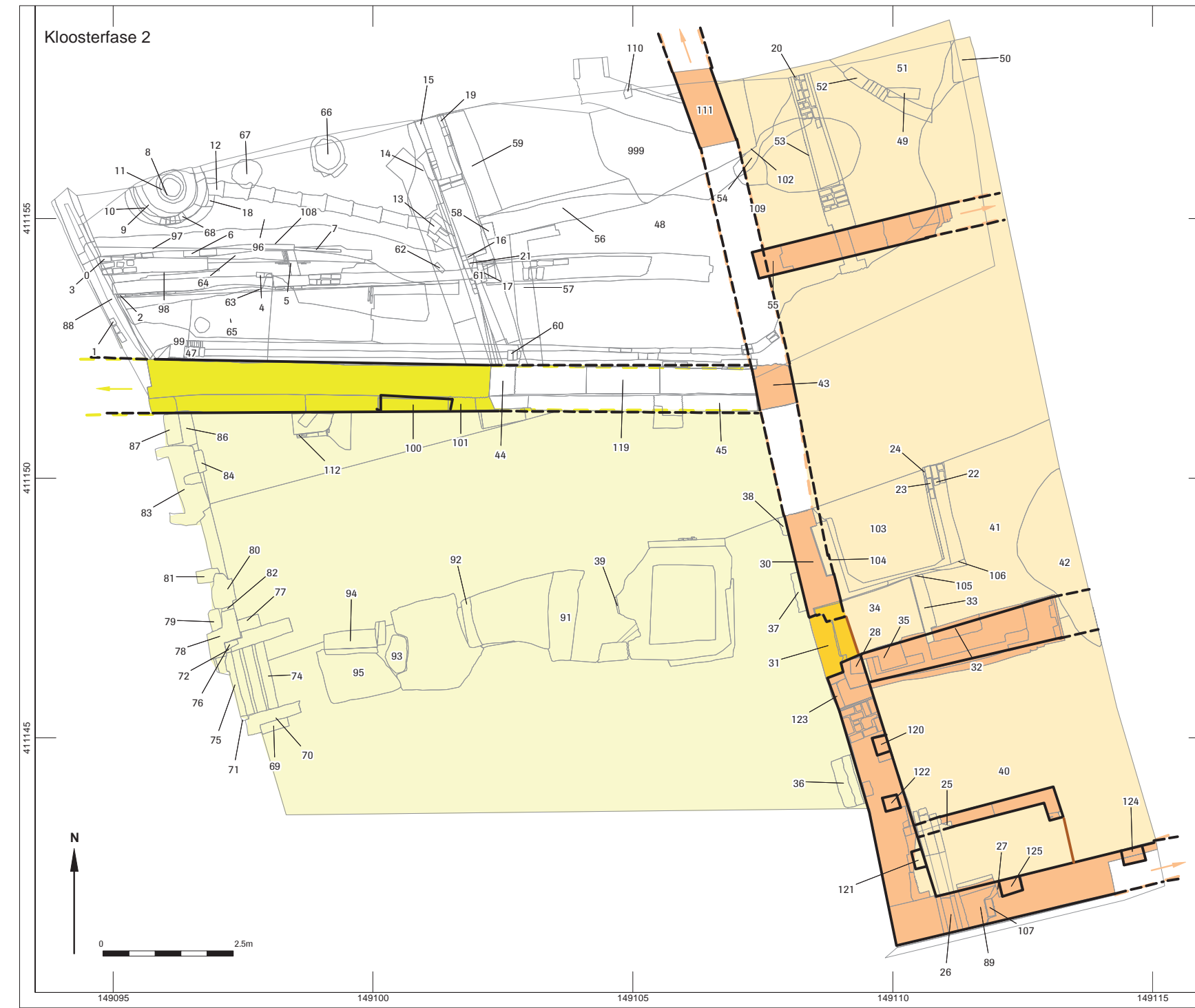
Manier waarop een vondst of monster is verzameld.

<u>Code</u>	<u>Referentie</u>
AAC	aanleg coupe (handmatig schaven)
AANV	aanleg vlak of profiel (handmatig)
BIGB	bigbag
COUP	couperen (handmatig)
DETC	detectorvondst
LICH	lichten (vondst met omringende grond integraal verwijderd)
MAA	machinale aanleg
MAF	machinale afwerking (of machinaal couperen)
MSCH	machinaal schaven
PUNT	puntvondst (ingemeten)
SCHA	uitschaven (handmatig)
SPIT	uitspitten (handmatig)
TROF	troffelen

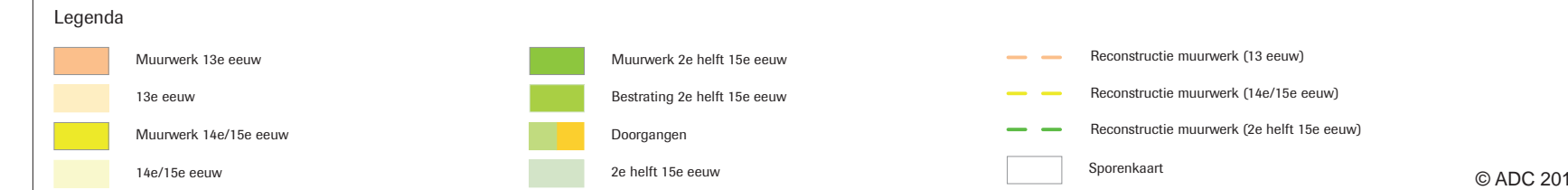

Afb. 5 Overzichtstekening Fase 1: Muurwerk van de oostelijke kloostervleugel.

Afb. 10 Overzichtstekening Fase 2: De refter en de oostelijke vleugel van het klooster.

Afb. 12 Overzichtstekening Fase 3: Uitbreiding van de refter met een zijkapel.

© ADC 2010

© ADC 2010

Afb. 15 Overzichtstekening Fase 4: nieuwe aanbouw van een kloostervleugel en verbouwingen binnen de bestaande bouw.

Afb. 17 Overzichtstekening van de herontwikkeling van het voormalige kloosterterrein.

Afb. 18 Overzichtstekening van de 19e-eeuwse verbouwingen binnen het onderzoeksterrein.